

Дніпровський національний
університет імені Олесея Гончара

ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Том 20 № 9
2017

Заснований у 1998 році. Виходить щомісяця.
Індекс журналу в каталозі передплатних видань України – 41703
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 журналу надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

Журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; National Library of Ukraine Vernadsky; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru;
BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

ЗАСНОВНИКИ

ВНЗ «Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара»
ГО «Центр соціально-політичних досліджень»

ВИДАВЕЦЬ

Видавництво «Грані»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2131 від 23.05.2005

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Гусаревич Н.В., Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Видавничий редактор: Яценко Н.Ю.
Коректор української та російської мов: Туранська А.М.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В. В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)	Побочий І. А.	д.п.н., проф. (Україна)
Аяган Б. Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)	Пронякін В. І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Венгер Н. В.	д.і.н., проф. (Україна)	Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Висоцький О. Ю.	д.п.н., проф. (Україна)	Світленко С. І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вячр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)	Святець Ю. А.	д.і.н., проф. (Україна)
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф. (Україна)	Сидиков Е. Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Жук С. І.	д.і.н., проф. (США)	Суїменко Є. І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Квітка С. А.	к.філос.н., доц. (Україна)	Третяк О. А.	д.п.н., проф. (Україна)
Кирилюк Ф. М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)	Токовенко О. С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В. В.	д.п.н., проф. (Україна)	Тупиця О. Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісенко О. В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю. О.	к.філос.н., доц. (США)	Хміль В. В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Нікілєв О. Ф.	д.і.н., проф. (Україна)	Шевцов С. В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Ніколенко В. В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Шляхов О. Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Окороков В. Б.	д.філос.н., проф. (Україна)	Щудло С. А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Осетрова О. О.	д.філос.н., проф. (Україна)	Юрченко С. В.	д.п.н., проф. (Україна)

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Україна, 49000, Дніпро, вул. Святослава Хороброго (вул. Чкалова), 25, оф. 21
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара (протокол № 3 від 28.09.17).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Віддруковано у ФОП «Тремпольцев», Україна, 49066, Дніпро, вул. Мирна, 21

Oles Honchar Dnipro national university

NGO «Center of social and political researches»

GRANI

SCIENTIFIC-THEORETICAL ALMANAC

Vol. 20 № 9
2017

Founded in 1998. Academic monthly journal.
Subscription index in Ukraine – 41703
Registration license: KB № 19758 – 9558 IIP; issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

The journal is registered and indexed in the following international catalogues and databases:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; Vernadsky National Library of Ukraine; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru; BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

FOUNDERS	Oles Honchar Dnipro national university NGO «Centre of sociopolitical research»
PUBLISHER	Publishing house «Grani» Publishing license: ДК № 2131 dated 23.05.2005
EDITORIAL	Editor in Chief: Kvitka S.A. Deputy Editor in Chief: Husarevych N.V., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B. Managing Editor: Yatsenko N.Y. Proof of Ukrainian and Russian languages: Turans'ka A.M. Proof of English: Komleva Y.V.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V. V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)	Osetrova O. O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B. H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)	Pobochny I. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wenger N. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Pronyakin V. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vysotsky O. Y.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)	Svitlenko S. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gorodyanenko V. G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Svyatets' Yu. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Zhuk S. I.	Full Prof. Dr. (USA)	Sudykov E. B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Kataev S. L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Suimenko Y. I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kvitka S. A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)	Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Kyrylyuk F. M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)	Tretyak O. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tokovenko O. S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Liseyenko O. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tupytsya O. L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Lobanova A. S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Loboda Y. O.	Assoc. Prof. Dr. (USA)	Khyzhnyak L. M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V. B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Hmil' V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikilev A. F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shevtsov S. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko V. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shlyakhov O. B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Schudlo S. A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Yurchenko S. V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

EDITORIAL OFFICE 25, Svyatoslava Khorobroho (Chkalov) St., office 21, Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 3 dated 28.09.17).

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

Printing facilities: Sole proprietor Trempoltsev, 21, Mirna St., Dnipro, Ukraine, 49066

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Несправа М. В. Теоретичне підґрунтя радикального салафізму	5
Розпутна М. В. Становлення поглядів Джона Дьюї в американському суспільстві XIX століття та німецька класична філософія	12
Решетнева Ю. Ю. Концептуальные исследования, гендер и философия постмодернизма в начале XXI века	18
Сайфудинова Е. В. Изменение роли личности и социальной структуры в современных философских концепциях	23
Савчук В. С., Романець О. А. Філософія природознавства і спеціальна теорія відносності: український контекст	29

СОЦІОЛОГІЯ

Яремчук С. С. Релігійний плюралізм у сучасному соціологічному теоретизуванні	38
Пархоменко О. І. Емпіричне соціологічне дослідження гендерно-специфічних маніпулятивних технологій у сфері судочинства: проблема побудови інструментарію	46
Согорін А.А. Ключові положення соціогуманітарних досліджень реклами і рекламного впливу	56

ПОЛІТОЛОГІЯ

Петров П. Г. Політичні інститути: узагальнення змісту підходів до визначення поняття	64
Сліпецька Ю. М. Адміністративна реформа в Україні: проблеми та перспективи втілення	72

CONTENTS

PHILOSOPHY

Nesprava M. V. Theoretical foundations of radical salafism	5
Rozputna M. V. Formation of John Dewey's Views in american society of the XIX century and classical German philosophy	12
Reshetnova I. I. Conceptual research, gender and the philosophy of postmodernism in the early XXI century	18
Saifudinova O. V. Changing the role of personality and the social structure in contemporary philosophical concepts	23
Savchuk V. S., Romanec O. A. The philosophy of natural science and the special theory of relativity: the Ukrainian context	29

SOCIOLOGY

Yaremchuk S. S. Religious pluralism in the modern sociological theoretism	38
Parkhomenko O. I. Empirical sociological study of gender-specific manipulative technologies in the field of legal proceedings: the problem of constructing tools	46
Sogorin A. A. Key provisions humanities research advertising and advertising exposure	56

POLITOLOGY

Petrov P. H. Political institutions: a generalization of the content of approaches to the definition of the concept	64
Slipetska J. M. Administrative reform in Ukraine: problems and prospects of implementation	72

УДК 21.15.47
doi: 10.15421/1717115

Теоретичне підґрунтя радикального салафізму

М. В. Несправа

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

Показано, що, будучи одним з потужних напрямків в ісламі, салафізм має не тільки самобутній набір релігійних уявлень та практик, але й власну теоретико-релігійну основу у вигляді специфічної релігійно-правової та релігійно-філософської традиції тлумачення мусульманського вчення. З'ясовано, що у складуванні теоретичної бази салафізму наявні два наступних етапи: релігійно-правовий, який представлений, зокрема, ідеями таких мислителів, як Ахмад ібн Ханбаль та Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб ібн Сулейман ат-Тамімі; а також релігійно-філософський етап, який представлений, зокрема, такими авторами, як Абу аль-Ала Маудуді та Саїд Кутб. Було аргументовано, що специфічність тлумачення салафітами понять «таухід», «такфір», «джихад» складають ядро самобутності теоретичної бази радикального салафізму. Вказано, що ідею таухіду салафіти тлумачать, по-перше, надзвичайно ригористично, а по-друге, проєціюючи релігійні уявлення на політико-правову сферу. Практику «такфіру» салафіти тлумачать дуже широко, вважаючи, що звинувачення у куфрі може бути спрямовано не тільки на представників усіх релігій, окрім ісламу, але і на мусульман, які не хочуть власними діями доводити те, що вони не є мушріками. Серед тлумачень джихаду радикальні салафіти вважають можливим пропагувати та практикувати «джихад у формі меча» не тільки в якості засобу захисту, але і як наступальний засіб.

Ключові слова: салафізм; джихад; такфір; таухід; іслам

Theoretical foundations of radical salafism

M. V. Nesprava

Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Dnipro, Ukraine

Salafism is a notable phenomenon not only in the religious and political life of the Muslim countries, but also in those states that are far from Islam, because of the extremist activity of a number of radical organizations of the Salafism orientation. The clarification of the specifics of the worldview of salafists is an important issue, because it will help to understand the essence of their aspirations, as well as to promote the development of effective practices to prevent the destructive actions of radical Salafists. The purpose of this study is to identify and systematize the constructs that are the theoretical basis of Salafism. To achieve this goal, the study solved two research tasks. Firstly, the study analyzed the works of Islamic thinkers whose teachings had a significant influence on the formation of Salafism, and also revealed the specifics of the ideas offered by these thinkers. Secondly, the study highlighted the conceptual core of Salafism. The study shown that Salafism has not only own set of religious ideas and practices, but also its own theoretical and religious basis in the form of a specific religious-legal and religious-philosophical tradition of the interpretation of the Muslim doctrine. Moreover, study found that the following two stages are in the evolution of theoretical basis of Salafism: the religious-legal stage and religious-philosophical one. The first is represented, in particular, by the ideas of such thinkers as Ahmad ibn Hanbal and Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab. The second is represented, in particular, by such authors as Syed Abul A'la Maududi and Sayyid Qutb. The study argued that the specificity of Salafists' interpretation of the concepts 'tawhid', 'takfir', 'jihad' constitutes the core of the originality of radical Salafism theoretical basis. Salafists interpret the idea of tawhid extremely rigorously and by projecting religious ideas to the political and legal spheres. The practice of takfir is interpreted by the Salafites very broadly, considering that the accusations in kufr can be directed not only to believers of all other religions, but also to Muslims who do not want to prove by their own actions that they are not kafirs. Among the interpretations of jihad, radical Salafists consider that it is possible to propagate and practice «jihad in the form of a sword» not only as a mean of protection, but also as an offensive mean.

Keywords: salafism; jihad; takfir; tawheed; islam

Цитування даної статті: Несправа М. В. Теоретичне підґрунтя радикального салафізму / М. В. Несправа // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 5-11. doi: 10.15421/1717115

Citation of this article: Nesprava, M. V. (2017). Teoretychne pidgruntya radykal'noho salafizmu [Theoretical foundations of radical salafism]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 5-11. doi: 10.15421/1717115 (in Ukrainian).

Received: 05.08.2017

Accepted: 06.09.2017

Теоретические основы радикального салафизма

Н. В. Несправа

Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Днепр, Украина

Показано, что, будучи одним из мощных направлений в исламе, салафизм имеет не только самобытный набор религиозных представлений и практик, но и собственную теоретико-религиозную основу в виде специфической религиозно-правовой и религиозно-философской традиции толкования мусульманского учения. Установлено, что в складировании теоретической базы салафизма имеются два следующих этапа: религиозно-правовой, который представлен, в частности, идеями таких мыслителей, как Ахмад ибн Ханбаль и Мухаммад ибн Абд аль-Ваххаб ибн Сулейман ат-Тамими; а также религиозно-философский этап, который представлен, в частности, такими авторами, как Абу аль-Ала Маудуди и Кутб. Было аргументировано, что специфичность толкования салафитами понятий «Таухид», «такфир», «джихад» составляют ядро самобытности теоретической базы радикального салафизма. Указано, что идею таухиду салафиты толкуют, во-первых, чрезвычайно ригористично, а во-вторых, проецируя религиозные представления на политико-правовую сферу. Практику «такфир» салафиты толкуют слишком широко, считая, что обвинения в куфре может быть направлено не только на представителей всех религий, кроме ислама, но и на мусульман, которые не хотят собственными действиями доказывать то, что они не являются мушриками. Среди толкований джихада радикальные салафиты считают возможным пропагандировать и практиковать «джихад в форме меча» не только в качестве средства защиты, но и как наступательное средство.

Ключевые слова: салафизм; джихад; такфир; таухид; ислам

Постановка проблеми. Салафізм нині є помітним явищем не тільки в релігійно-політичному житті мусульманських країн, але і в тих державах, які далекі від ісламу – через екстремістську діяльність низки радикальних організацій салафітського спрямування. Нагальним є питання прояснення специфіки світобачення салафітів, що повинно допомогти зрозуміти сутність їх прагнень, а також сприяти розробці ефективних практик з попередження деструктивних дій представників радикального салафізму. Важливим аспектом цього питання є виокремлення та систематизація концептуального ядра переконань радикального салафізму.

Аналіз досліджень і публікацій. Чимало авторів займаються дослідженням салафізму. Серед сучасних дослідників відзначимо Генрі Лаузире [15], який спробував розібратися з передумовами виникнення сучасного салафізму; Р. Мейджер як редактора фундаментальної праці «Глобальний салафізм: новий релігійний рух ісламу» [14]; Ігоря Добаєва, котрий займається дослідженням сутності радикального ісламізму [4], Данііла Сисоєва, який вивчав іслам з точки зору православного полеміста [12]; Аль Хатіба Ібрагіма Ясіна, котрий провів цікаве дослідження щодо трансформації ідейних доктрин в сунітському ісламі [2]; вітчизняного науковця Амара Канаха, який досліджує джихадійський салафізм як явище міжнародної політики [6]; Олексія Постнова, який розглядає нетрадиційні течії в ісламі [10], Сергія Бережного, який аналізує ісламський фундаменталізм [3], К. А. Кадинову [5] та Д. Рязанова [11], котрі досліджують учення сучасних ідеологів салафізму тощо. В рамках досліджень вищезазначених авторів піднімалися важливі та різноманітні питання, пов'язані із вченням та практикою салафітів, утім, не знайшла достатнього розгляду проблема дослідження теоретичного підґрунтя салафітського руху.

Метою дослідження є виявлення та систематизація конструктів, які складають теоретичну основу салафізму. Для наближення до цієї мети ми

вважаємо за потрібне вирішити дві наступні дослідницькі задачі. По-перше, проаналізувавши праці ісламських мислителів, вчення яких спричинило значний вплив на становлення салафізму, виявити специфіку запропонованих даними мислителями ідей. По-друге, виокремити концептуальне ядро, яке відрізняє салафізм від інших течій в ісламі.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як перейти до викладу основного матеріалу нашого дослідження, зазначимо, що об'єктом дослідження є салафізм, предметом – концептуальне ядро переконань радикальних салафітів. Проводячи своє дослідження, ми застосовували методи феноменології релігії, компаративний метод, а також герменевтику.

Отже, як відомо, термін «салафізм» походить від арабського слова «предки» («салафія»). Аль Хатіб Ібрагім Ясін зазначає, що салафізм – це вчення тих мусульманських діячів, які закликають орієнтуватися на спосіб життя та віру, які сповідували ранні мусульмани. Вони виступають різко проти нововведень у сферах віровчення та буденного життя [2, с. 11]. Вже в епоху середньовіччя на мусульманському Сході з'явилися перші автори, які пов'язували ті чи інші невдачі мусульман з їх відходом від первинного тлумачення основ ісламу та закликали відродити призабуті первинні традиції [3, с. 5].

Салафіти наполягають на літеральній інтерпретації Корану і норм шариату. Амар Канах зазначає, що важливою ідеєю салафізму є «думка, що протягом століть іслам спотворювався, в нього весь час вносились нові елементи, які суперечать споконвічному ісламському вченню. А відтак, щоб «очистити» наявну нині мусульманську релігію, необхідно повернути її до того стану, в якому вона перебувала в епоху пророка Мухаммада і чотирьох праведних халіфів» [6, с. 109].

Для розуміння того чим є сучасний радикальний салафізм, необхідно простежити як склалися вчення салафітів від самих початків. Для салафітів

дуже важливу роль відіграють релігійні ідеї минулого. Генрі Лаузіре не випадково тлумачить салафізм як «новітню концепцію ісламу, яку спроеціювали назад у минуле» [15, с. 2]. Так само і автори книги «Глобальний салафізм: новий релігійний рух ісламу» наголошують, що сучасний салафізм підкреслює своє відношення до «старої і більш чистої автентичності» [14, с. 1].

Салафізм входить коренями у вчення засновників ханбалітського мазхабу – однієї з чотирьох канонічних правових шкіл ортодоксального сунітського ісламу. Особливістю позиції ханбалітів є відкидання будь-яких нововведень у сфері мусульманського віровчення та права. Крім того, ханбалітам притаманна особлива строгість у тлумаченні релігійних норм.

Особливості тлумачення ісламського віровчення ханбалітами можна побачити, читаючи праці засновника ханбалізму – імама Ахмада ібн Ханбала (VIII – IX ст.). В «Усуль ас-суна» («Основи суні»), яку Ахмад ібн Ханбаль надиктував своїм учням, є, наприклад, такі слова: «І «той, хто залишив молитву, став невірним», і «немає зі справ такої, залишення якої було б невір'ям, окрім молитви». Той, хто залишив її, є невірним... І Аллах зробив дозволенним його вбивство» [9, с. 34-36]. У виданні, яке ми використовували, є примітка, в якій коментатор слів Ахмада ібн Ханбала уточнює, що в даному випадку мова йде про те, що дозволено вбивство такої людини, яка відмовляється здійснювати молитву навіть під загрозою смерті. Як ми бачимо, погроза смертю за небажання молитися Аллаху та вбивство за категоричне небажання молитися Аллаху – це те, що засновник ханбалізму вважав правильним.

Ці та подібні ідеї були розвинуті подальшими мусульманськими авторами-ханбалітами, зокрема такими, як Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб ібн Сулейман ат-Тамімі (XVIII ст.). Він, як і Ахмад ібн Ханбаль раніше, закликає неухильно та без змін слідувати настановам, які були проголошені Пророком Мухаммадом і пропонує своє розуміння того, як необхідно сприймати ці настанови.

Особливу увагу Мухаммада ат-Тамімі привертає таухід, який він тлумачить як ствердження того, що тільки Аллах і ніхто крім нього панує, володіє відповідними іменами й атрибутами та є тим, кому необхідно поклонятися. Ширк, тобто спробу долучити до Аллаха рівних, Мухаммад ат-Тамімі називає найстрашнішим гріхом. Він веде мову не тільки про необхідність уникати багатобожжя, але й про те, що джерелом сили є тільки Аллах і ніхто інший, про те, що лише до Аллаха можна звертатися з мольбою, лише щодо нього можна відчувати релігійний страх, лише від нього можна чекати допомоги тощо.

Ат-Тамімі тлумачить ширк дуже широко. В його найвідомішій книзі «Кітаб ат-Таухід» («Книга єдиногобожжя») є 67 глав і кожна з них вказує на той

чи інший різновид ширку. Наприклад, там йдеться про те, що не можна спрямовувати славослов'я або прохання про допомогу до джинів, мерців, святих людей, дерев, талісманів, планет тощо, адже єдиний, кого можна славити та просити його про допомогу – це Аллах. Усі, хто порушує це правило, на думку ат-Тамімі, не тільки нічого не отримують доброго (адже всі перелічені вище створіння за віровченням ісламу нездатні нічим допомогти), але й повинні отримати покарання, адже вони є мушріками, тобто багатобожниками, і «їхнє місце – Вогонь» (зауважимо, що деякі мусульманські коментатори уточнюють, що мушріком можна назвати людину, яка здійснила ширк після того, як їй пояснили, що дані дії є ширком [9, с. 35-36]). В трактуванні, яке наводить ат-Тамімі щодо принципу єдиногобожжя, ми можемо побачити багато спільного із вченнями апологетів інших монотеїстичних релігій, однак, все ж таки, в ньому є декілька важливих особливостей, на які необхідно звернути увагу.

Перша особливість пов'язана з мусульманським вченням про пророків. Нагадаємо, що іслам засновано на переконанні, що всі послані Аллахом пророки надали різним народам одне вчення щодо таухіду. Тому ісламському розумінню таухіду, на думку Мухаммада ат-Тамімі, зобов'язані слідувати не тільки мусульмани, але й ті, хто поділяє вчення Муси (Мойсея), Іси (Ісуса Христа) тощо. Так, наприклад, усі християни, з точки зору салафізму, є мушріками, адже вони не сповідують таухід так, як вчив Мухаммад: «християни надто звеличили свою любов до святого пророка Іси ібн Мар'ям, стали поклонятися йому нарівні з Аллахом» [8, с. 3].

Друга особливість пов'язана з тим, що ат-Тамімі підкреслює, що серед мусульман дуже велика кількість людей теж не слідує таухіду. Нерідко салафіти використовують термін «джахілія» щодо сучасного стану в мусульманських країнах. Нагадаю, цим терміном (буквально він означає «незнання») в мусульманстві зазвичай називають епоху, яка передувала появі Мухаммада та його проповіді ісламу. Салафіти вважають, що народи мусульманських країн настільки забули про настанови та цінності ісламу, що життя в їхніх суспільствах ніби повернулося в доісламський період [6, с. 111].

Третя особливість полягає в наступному. Мухаммад ат-Тамімі зазначає, що людина може і не вважати свої дії релігійним поклонінням іншим богам, але вони все одно будуть ширком, якщо вона порушує певні правила. Тобто, представники салафізму оголошують ширком дії, виконуючи які люди взагалі не думають про релігійні чуття. Наприклад, салафіти можуть оголосити ширком дії тих людей, котрі носять якісь прикраси, які можуть здатися ісламістам натяком на порушення таухіду. Або інший приклад – у «Кітаб ат-Таухід» повідомляється, що гріхом є дії людей, які кажуть щось

незадоволене про час, адже «час – це Аллах». Також у цій книзі повідомляється, що заборонено казати щось незадоволене про вітер, адже вітер, як і взагалі все інше, є явище, яке Аллах визначив наперед. Тому, на переконання ат-Тамімі, сварити вітер – це означає сварити того, хто його влаштував, тобто самого Аллаха [8, с. 132]. Ще однією неочікуваною проблемою для людини є її дії з зображення чогось. Мухаммад ат-Тамімі пише: «Кожний, хто створює зображення, буде в Огні» [8, с. 136], пояснюючи це тим, що художники та скульптори нібито намагаються уподібнювати себе Аллаху, який є творцем суцього – «вони намагаються наслідувати Аллаха в його творенні».

Неважко помітити, що наслідком такого роду тлумачення ідеї таухіду є те, що дуже невелика кількість людей може вважатися справжніми муваххідами, тобто тими, хто є прибічниками таухіду, дотримуючись усіх його численних норм та заборон. Радикальні салафіти завжди можуть знайти, як звинуватити у найстрашнішому для мусульман гріху (ширк) будь-кого – і немусульман, і мусульман, які щось не так сказали, не туди подивилися чи просто намалювали щось.

Відзначимо, що ідеї ат-Тамімі не тільки знайшли чимало послідовників, але й зіграли роль об'єднавчої ідеології у процесі згуртування арабських племен під керівництвом родового клану ал-Сауд. Вони перетворили чимало мусульман «на фанатичних прибічників цієї релігії у її первинному вигляді» [13, с. 11]. Варто відзначити, що серед дослідників немає єдиної думки щодо термінологічного питання, пов'язаного з назвою «ваххабізм». Є автори, які вважають, що вчення Мухаммада ібн Абда аль-Ваххаба ібн Сулеймана ат-Тамімі породило особливу течію в ісламі – ваххабізм, що сформувався в Аравії у XVIII столітті на основі ханбалітського мазхаба [10, с. 8], однак інші дослідники розглядають вчення ат-Тамімі та його послідовників у рамках більш широкої традиції – салафізму, не використовуючи назву «ваххабізм», адже цей термін вважають неприйнятним самі прихильники ат-Тамімі, стосовно яких цей термін іноді застосовують. У XX столітті розвиток ідей салафізму пов'язують з такими ідеологами, як Абу аль-Ала Маудуді, Саїд Кутб тощо. Розглянемо їх ідеї. У своїх творах аль-Маудуді, використовуючи філософські розмисли в галузі етики, підкреслював, що для всіх людей існує лише один закон – закон Аллаха, а всі інші чинні на планеті закони – це вигадки, яких дотримуватися непотрібно: «Будь-яке створіння, яке вважає себе незалежним, яке є настільки самонадійним, що дозволяє собі засновувати для інших основоположний закон або претендує на право підкорювати собі інших людей, відразу ставить себе в незручне становище, оскільки тільки Аллах є Паном усього, і благо усіх полягає у беззастережному підпорядкуванні Йому» [1]. Маудуді не зупиняється на цій тезі, він йде далі. Цей

ідеолог не тільки каже про вищість влади Аллаху, а, як показує К. Кадирова, аль-Маудуді переконує своїх читачів у тому, що іслам покликаний «змінити пануючі в усьому світі соціальні порядки і встановити те, що буде відповідати ісламським принципам й ідеалам» [5, с. 48]. В якості засобу цього встановлення пропонується джихад.

На думку аль-Маудуді, джихад є таким самим обов'язком мусульманина, як і щоденні молитви та піст, а той мусульманин, «який ухиляється від джихаду – грішник і фактично не є істинним мусульманином» [5, с. 50]. За словами Кадирової, для аль-Маудуді п'ять традиційних «стовпів ісламу» (шахада, молитва, піст в Рамадан, паломництво і милостиня) є лише підготовкою до джихаду – «боротьби проти створінь Аллаха, які узурпували його суверенітет» [5, с. 58].

Наголосимо, що серед представників сучасного радикального салафізму Абу аль-Ала Маудуді вважається поміркованим мислителем [11, с. 177]. Більш радикальним є інший ідеолог салафізму XX століття – Саїд Кутб. З його творів стає чітко та ясно зрозумілим чого саме прагнуть радикальні салафіти. Вони хочуть керувати світом.

Кутб розпочинає свій найбільш відомий твір «Віхи на шляху Аллаха» такими словами: «Людство потребує нового керівництва!» [7]. За його словами, людством керують люди Заходу, але цьому скоро буде покладено край, адже у «західній цивілізації немає запасу духовних цінностей, який дозволяв би їй керувати світом» [7]. Звісно, на думку Саїда Кутба, «іслам і тільки він, має такі цінності». В якості підкріплення своїх думок Кутб використовує соціальну критику та філософські міркування.

Саїд Кутб критикує більш поміркованих мусульман за слова про мир і необхідність вести війну тільки в якості засобу оборони. Звинувачуючи поміркованих мусульман у малодушності, Кутб пише, що «праведний шлях полягає у знищенні всіх тиранів на всій землі, залученні людей до поклоніння тільки одному Аллаху...» [7]. Нагадаємо, що книгу «Віхи на шляху Аллаха» Саїд Кутб писав у тюрмі, очікуючи смертного вироку за звинуваченням у підготовці замаху на президента Єгипту. Підготовка замахів на життя політичних діячів, вчинки яких не відповідають уявленням радикальних салафітів про те, як годиться діяти, – це, виходячи з уявлень Кутба, є необхідністю. За словами Кутба, «хто прогресивно розуміє природу ісламської релігії, розуміє невідворотність динамічного руху до ісламу у вигляді джихаду з використанням меча, поруч з джихадом з використанням роз'яснень» [7]. Ці та подібні ідеї використовують для обґрунтування власної позиції такі радикальні організації, як «Брати-мусульмани», «Воїни Аллаха», «Хезболла», «ХАМАС», «Талібан» тощо [2, с. 12].

Важливо зауважити, що в рамках мусуль-

манства є чимало течій, і більшість з них не є настільки радикальними, як салафізм. Більше того, в самому салафізмі є різні напрямки, і не всі з них закликають застосовувати насилля. Амар Канах пропонує класифікувати салафізм за такими трьома напрямками: класичний, реформістський, джихадійський. В першому звучить заклик до утвердження ісламської релігії і виховання молодого покоління в дусі настанов ісламу. В реформістському салафізмі ми можемо побачити спробу протистояння західним цінностям у рамках легальної політичної боротьби. Насилля пропагує та застосовує третій напрямок – джихадійський салафізм. Термін «джихадизм» застосовують для позначення «таких воєвничих ісламських угруповань, які оголошують священну війну загрозам ісламу і мусульман з боку невірних» [6, с. 109]. Перший прояв діяльності саме джихадійського салафізму Амар Канах відносить до середини ХХ ст., коли в Єгипті почали діяти екстремісти, які відкололися від «Ісламських братів» [6, с. 110].

Дослідники підкреслюють, що радикальний салафізм небезпечний, адже саме він є ідеологічною основою більшості випадків сучасного ісламістського екстремізму. Його прихильники прагнуть знищити секуляризовані суспільства, насадити іслам по всьому світу, переслідуючи тих, хто не дотримується настанов його радикальних напрямків. Як цілком справедливо зазначає Генрі Лаузире, зараз салафіти претендують на монополію на релігійну істину [15, с. 3]. Данііл Сисоев, православний дослідник, якого вбили в 2009 році мусульманські фанатики, так реконструював ідеї мусульманських радикалів: «З точки зору ісламу вся Земля поділена на дві частини: земля миру і земля війни. Земля миру – це земля, де діють закони шариату ... Земля війни – це земля, де не діють закони шариату, і називають її землею війни тому, що ця територія повинна бути повернута в іслам. Для цього передбачається практика Священної війни – джихаду, яка має декілька форм» [12, с. 6].

Серед понять, що є найбільш важливими для теоретичного ядра салафізму, ми виділили в якості центральних такі концепти, як таухід, такфір та джихад.

Таухід – це концепт єдинобожжя, втім салафіти тлумачать його, по-перше, надзвичайно ригористично, а по-друге, проєціюючи релігійні уявлення на політико-правову сферу. Перше проявляється в тому, що салафіти категорично забороняють будь-які прояви релігійного почуття по відношенню до всіх інших можливих об'єктів поклоніння, окрім Аллаха, наприклад, щодо святих тощо. Відповідно, дії всіх, хто не відповідають цьому критерію, проголошуються ширком. Друге полягає в тому, що салафіти не провадять розподіл на «світське» та «духовне» – релігійна ідея таухіду напряму стосується питання влади. Салафіти переконані, що оскільки вся влада належить тільки Ал-

лаху, то ті форми правління, які не є втіленням настанов Корану, є невір'ям.

Такфір – це звинувачення у невір'ї (куфрі). Як цілком справедливо пише Аль Хатіб Ібрагім Ясін, радикальні салафіти теоретично обґрунтовують свої екстремістські дії саме концептом такфіру [2]. Особливість салафітського розуміння такфіру полягає в тому, що тут значно розширено коло людей, які потенційно можуть бути звинувачені у куфрі, включаючи не тільки всіх немусульман, але й більшість мусульман. На думку радикалів, мусульмани мають доводити свою віру діями, щоб уникнути звинувачення в куфрі [6, с. 111].

Джихад радикальними салафітами трактується «як непримиренна боротьба не тільки проти язичників, але і проти мусульман, які не поділяють їх погляди» [2, с. 11]. Як відомо, слово «джихад» буквально означає «зусилля», і в ісламі є певна градація щодо необхідного ступеня застосування джихаду. Джихад може відбуватися і в формі внутрішньої боротьби віруючого за власну відповідність нормам ісламу, і в формі проповіді настанов ісламу невірним, і в формі озброєної боротьби (причому в останньому випадку джихад може бути тільки захисним, а може бути й наступальним). У радикальному салафізмі набагато частіше, ніж в інших напрямках ісламу, говорять про «джихад у формі меча», обґрунтовують його необхідність та безпосередньо практикують щодо тих, кого вважають «невірними».

Висновки. Як один з потужних напрямків в ісламі салафізм має не тільки самобутній набір релігійних уявлень та практик, але й власну теоретико-релігійну основу у вигляді специфічної релігійно-правової та релігійно-філософської традиції тлумачення мусульманського вчення.

У складуванні теоретичної бази салафізму ми виділили два наступні етапи: релігійно-правовий, який представлений, зокрема, ідеями таких мислителів, як Ахмад ібн Ханбаль та Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб ібн Сулейман ат-Тамімі; а також релігійно-філософський етап, який представлений, зокрема, такими авторами, як Абу аль-Ала Маудуді та Саїд Кутб. Специфічність тлумачення салафітами понять «таухід», «такфір», «джихад» складають ядро самобутності теоретичної бази радикального салафізму.

Ідею таухіду салафіти тлумачать, по-перше, надзвичайно ригористично, а по-друге, проєціюючи релігійні уявлення на політико-правову сферу. Практику такфіру салафіти тлумачать дуже широко, вважаючи, що звинувачення у куфрі може бути спрямовано не тільки на представників усіх релігій, окрім ісламу, але і на мусульман, які не хочуть власними діями доводити те, що вони не є мушріками. Серед тлумачень джихаду радикальні салафіти вважають можливим пропагувати та практикувати «джихад у формі меча» не тільки в якості засобу захисту, але і як наступальний засіб.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Абу Маудуди. Этические воззрения ислама / Абу-аль-Аля Маудуди [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portal21.ru/news/we_recommend.php??ELEMENT_ID=1068
2. Аль Хатиб И. Я. Салафитский радикализм и трансформация идейных доктрин в суннитском исламе : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. филос. наук : спец. «Религиоведение, философская антропология и философия культуры» / Аль Хатиб Ибрагим Ясин. – Махачкала, 2003. – 18 с.
3. Бережной С. Е. Исламский фундаментализм на Юге России : Политологический анализ : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. политических наук : спец. «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / С. Е. Бережной. – Ростов-на-Дону, 2004. – 18 с.
4. Добаев И. П. Исламский радикализм : Сущность, идеология, политическая практика : автореф. дис. на соискание науч. степ. доктора филос. наук : спец. «Социальная философия» / И. П. Добаев. – Ростов-на-Дону, 2003. – 30 с.
5. Кадырова К. А. Джихад в трудах Абу Аля аль-Маудуди / К. А. Кадырова // Вестник РУДН. – 2015. – № 1. – С. 48 – 65.
6. Канах А. Джихадський салафізм як нове явище у міжнародній політиці / А. Канах // Українське релігієзнавство. – 2013. – № 68. – С. 109 – 113.
7. Кутб С. Вехи на пути Аллаха / С. Кутб [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.islamnuri.com/Russ/knigi/Vekhi%20na%20puti%20Allakha.doc
8. Мухаммад Тамими. Книга единобожия / Мухаммад ибн Сулейман ат-Тамими. – 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=AkZrBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
9. Основы сунны Имама ахлю ас-суна Ахмада ибн Ханбала / Ред. Абу Мухаммад Казахстани [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://s2.musulmanin.com/biblioteka/osnoivi_sunni_ahmad_ibn_hanbal_aqida.pdf
10. Постнов А. В. Нетрадиционные течения в мусульманском сообществе Российской Федерации в 1990–е – начале 2000–х гг.: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. истор. наук : спец. «Отечественная история» / А. В. Постнов. – Саранск, 2011. – 18 с.
11. Рязанов Д. С. «Исламское государство» в творчестве Маудуди и Кутба: сходства и различия / Д. С. Рязанов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 7 (13). – С. 176–180.
12. Сысоев Д. А. Ислам. Православный взгляд / Д. А. Сысоев. – СПб.: Духовное наследие, 2011. – 340 с.
13. Хайбулаев З. Х. Ваххабизм в исламе : Истоки и современность : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. филос. наук : спец. «Религиоведение, философская антропология и философия культуры» / З. Х. Хайбулаев. – Махачкала, 2001. – 18 с.
14. Global Salafism: Islam's New Religious Movement [Text] / Ed. R. Meijer. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 463 p.
15. Lauzière H. The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century [Text] / H. Lauzière. – New York: Columbia University Press, 2015. – 320 p.

REFERENCES

1. Syed Abul A'la Maududi (1993). Jeticshkie vozzrenija islama [Ethical views of Islam]. Access mode: http://portal21.ru/news/we_recommend.php??ELEMENT_ID=1068 (data of the access 12.08.2017) (in Russian).
2. Al' Hatib, I. J. (2003). *Salafitskij radikalizm i transformacija idejnyh doktrin v sunnitskom islame [Salafi radicalism and transformation of ideological doctrines in Sunni Islam]*. Mahachkala (in Russian).
3. Berezhnoj, S. E. (2004). *Islamskij fundamentalizm na Juge Rossii [Islamic fundamentalism in the South of Russia]*. Rostov-na-Donu (in Russian).
4. Dobaev, I. P. (2003). *Islamskij radikalizm [Islamic radicalism]*. Rostov-na-Donu (in Russian).
5. Kadyrova, K. A. (2015). JDzhihad v trudah Abu Alya al-Maududi [Jihad in the writings of Abu Ala al-Maududi]. *Vestnik RUDN*, 1, 48 – 65 (in Russian).
6. Kanah, A. (2013). Dzhihadij's'kij salafizm jak nove javishhe u mizhnarodnij politici [Jihadi Salafism as a new phenomenon in international politics]. *Ukrains'ke religieznavstvo*, 68, 109 – 113 (in Ukrainian).
7. Qutb, S. (2000). Vehi na puti Allaha [Milestones in the path of Allah]. Access mode: www.islamnuri.com/Russ/knigi/Vekhi%20na%20puti%20Allakha.doc (data of the access 12.08.2017) (in Russian).
8. Muhammad ibn ' Abd al-Wahhab. (2009). *Kniga edinobozhija [The Book of Monotheism]*. RTM. Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=AkZrBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (data of the access 12.08.2017) (in Russian).
9. Abu Muhammad Kazahstani (2006). *Osnovy sunny Imama ahlu as-suna Ahmad ibn Hanbal [Fundamentals of the Sunna of Imam Ahmad ibn Hanbal]*. Access mode: https://s2.musulmanin.com/biblioteka/osnoivi_sunni_ahmad_ibn_hanbal_aqida.pdf (data of the access 12.08.2017) (in Russian).
10. Postnov, A. V. (2011). *Netradicionnye techenija v musul'manskom soobshhestve [Unconventional currents in the Muslim community]*. Saransk (in Russian).
11. Rjazanov, D. S. (2011). «Islamskoe gosudarstvo» v tvorcestve Maududi i Kutba [«Islamic State» in the works of Maududi and Qutb]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy*

teorii i praktiki, 7 (13), 176–180 (in Russian).

12. Sysoev, D. A. (2011). *Islam. Pravoslavnyj vzgljad [Islam. Orthodox view]*. St. Petersburg Duhovnoe nasledie (in Russian).

13. Hajbulaev, Z. H. (2001). *Vahhabizm v islame : Istoki i sovremennost' [Wahhabism in Islam: Origins and the Present]*. Mahachkala (in Russian).

14. Meijer, R. (2014). *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*. Oxford University Press (in English)

15. Lauzière, H. (2015). *The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century*. Columbia University Press (in English)

Несправа Микола Вікторович - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Адреса: 49005, Дніпро, пр. Гагаріна, 26
E-mail: n.nesprava@gmail.com

Nesprava Mykola V. – PhD in philosophy, associate professor, department of social sciences
Dnipropetrovsk state university of internal affairs
Address: 26, Gagarin Av., Dnipro, 49005, Ukraine
E-mail: n.nesprava@gmail.com
ORCID 0000-0003-0415-1837

Становлення поглядів Джона Дьюї в американському суспільстві XIX століття та німецька класична філософія

М. В. Розпутна

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

УДК 140. 8 (092) (7/8) «18»

doi: 10.15421/1717116

У статті досліджено погляди Джона Дьюї на американський прагматизм та його зв'язок із німецькою класичною філософією. З'ясовано історичні передумови формування поглядів вченого на основні поняття його досліджень вчення, а саме: «досвід», «прагматизм», «логіка». Досліджено основні погляди представників американського прагматизму, зокрема Джона Дьюї та визначено його взаємозв'язок із німецькою класичною філософією. В якості методологічного інструментарію роботи обрано: аналітичний – з метою огляду матеріалу для формування теоретичних і методологічних основ дослідження; історичний – при аналізі розвитку поглядів вченого у взаємозв'язку із німецькою класичною філософією; компаративний – для виявлення значення німецької класичної філософії на становлення поглядів вченого. Встановлено, що Джон Дьюї є представником класичного американського прагматизму, що має витоки із німецької класичної філософії – це ми і доводимо у дослідженні. У широкому сенсі класичні американські прагматики – Чарльз Сандерс Пірс, Вільям Джеймс та Джон Дьюї розвивали німецьку класичну ідеалістичну традицію, завершуючи процес її натуралізації, яка почалась із Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Розглядаючи погляди Джона Дьюї, що виходять за межі раціоналізму та є певним поверненням до початків прагматизму в німецькому ідеалізмі, приходимо до висновку, що прагматисти, зокрема Джон Дьюї, синтезують натуралізм і емпіризм. А далі постає питання про синтез раціоналізму і прагматизму.

Ключові слова: досвід; наука; прагматизм; судження; політика; еволюціонізм; істина; логіка

Formation of John Dewey's Views in american society of the XIX century and classical German philosophy

M. V. Rozputna

National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine

In the article were analyzed John Dewey's views on American pragmatism and its connection to classical German philosophy. Here were also revealed some historical prerequisites affecting the formation of Dewey's views on the main notions of his doctrine, as «experience», «pragmatism», «logic». The aim of the study is to examine the main standpoints of the representatives of American pragmatism, in particular one of John Dewey, and determine its connection to classical German philosophy. For this study were used following methodological instruments: analytical method – for classifying the material in order to structure theoretical and methodological research grounds; historical method – to analyze the evolution of the scientist's views in relation to classical German philosophy; comparative – to reveal the significance of the German classical philosophy to the formation of the views of the scientist. John Dewey is known to be a bright representative of classical American pragmatism, which owes its beginnings to classical German philosophy, what we prove in this study. In the broad sense classical American pragmatists like Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey developed classical German idealistic tradition, finishing its naturalization, started by Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Learning of John Dewey's views, which get beyond the frames of rationalism, is a certain turnaround to the sources of pragmatism in German idealism. So that we come to the conclusion, that pragmatists, particularly John Dewey, who played an important role, synthesize naturalism and empiricism, and after all comes into consideration a matter of synthesizing rationalism and pragmatism.

Keywords: experience; pragmatism; statement; science; politics; evolutionism; truth; logic

Цитування даної статті: Розпутна М. В. Становлення поглядів Джона Дьюї в американському суспільстві XIX століття та німецька класична філософія / М. В. Розпутна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 12-17. doi: 10.15421/1717116

Citation of this article: Rozputna M. V. (2017). Stanovlennya pohlyadiv Dzhona D'yuyi u amerykans'komu suspil'stvi XIX stolittya ta nimets'ka klasychna filosofiya [Formation of John Dewey's Views in american society of the XIX century and classical German philosophy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 12-17. doi: 10.15421/171716 (in Ukrainian).

Received: 07.08.2017

Accepted: 08.09.2017

Становление взглядов Джона Дьюи в американском обществе XIX века и немецкая классическая философия

М. В. Распутная

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, Украина

В статье исследованы взгляды Джона Дьюи на американский прагматизм и его связь с немецкой классической философией. Выяснено исторические предпосылки формирования взглядов ученого на основные понятия его исследования, а именно «опыт», «прагматизм», «логика». Исследованы основные взгляды представителей американского прагматизма, в частности Джона Дьюи и определено его взаимосвязь с немецкой классической философией. В качестве методологического инструментария работы избраны: аналитический – с целью осмотра материала для формирования теоретических и методологических основ исследования; исторический – при анализе развития взглядов ученых во взаимосвязи с немецкой классической философией; компаративный – для выявления значения немецкой классической философии на становление взглядов ученого. Установлено, что Джон Дьюи является представителем классического американского прагматизма, который имеет истоки из немецкой классической философии, что мы и доводим в исследовании. В широком смысле классические американские прагматики – Чарльз Сандерс Пирс, Уильям Джеймс, Джон Дьюи развивали немецкую классическую идеалистическую традицию, завершая процесс ее натурализации, которая началась с Георга Вильгельма Фридриха Гегеля. Рассматривая взгляды Джона Дьюи, которые выходят за пределы рационализма, что является определенным возвращением к истокам прагматизма в немецком идеализме, приходим к выводу, что прагматисты, в частности Джон Дьюи, синтезируют натурализм и эмпиризм, а дальше возникает вопрос о синтезе рационализма и прагматизма.

Ключевые слова: наука; опыт; прагматизм; суждения; политика; эволюционизм; истина; логика

Постановка проблеми. Стан філософії Європи у другій половині XIX століття перебував під сильним впливом традиції німецької класичної філософії, ідеї якої вступали у все більші протиріччя зі здобутками природничих наук та вчення англійського науковця Чарльза Дарвіна. Тогочасну альтернативу для розвитку абсолютизму та «чистого розуму» було створено наприкінці XIX століття в Сполучених Штатах Америки новим філософським напрямком – «прагматизмом», який висував інакші критерії щодо пошуку та оцінки таких базових понять у філософії, як «істина», «віра», «досвід» [1, с. 103]. На сьогоднішній день постає Джон Дьюї, як одного із представників прагматизму, цікава, в першу чергу, як науковця та філософа, а не реформатора освіти та педагога, адже перше малодосліджене в Україні. Перед собою ставимо до вирішення проблему – зрозуміти та дослідити, як формувались погляди вченого саме на початку його становлення в Америці XIX століття, що переживала досить складну економічну та політичну ситуацію.

Аналіз досліджень та публікацій. На сьогоднішній день про становлення поглядів Джона Дьюї та впливу на нього принципів німецької класичної філософії присвячено роботи в основному зарубіжних вчених – Р. Вестбрука [10], С. Рокфеллера [9], А. Райана [9] і Дж. Мартіна [5], а також українських дослідників – Н. Г. Кравцова, В. О. Коваленко, В. О. Пішванова та ін. Що стосується напрямку прагматизму, то дане питання представлено досить широко як у сучасній, так і зарубіжній літературі, зокрема, у першоджерелах засновників даного напрямку – Ч. С. Пірса, У. Джеймса, Дж. Дьюї та Дж. Г. Міда, Ф. К. С. Шиллера, у критичній літературі – Ф. Р. Анкерсмита, Р. Дж. Бернстайна, Л. Менанда, У. В. О. Куайна, П. Куртца, І. Лінгарта, Е. Лаклау,

Г. Папіні, Р. Рорті, Р. Талісс, М. Уайт, С. Хук, Н. Г. Юліна та в українських роботах В. А. Самчука, Т. С. Кошманова, Н. П. Поліщук, В. Ю. Жарких [1].

Метою дослідження є дослідити основні погляди представників американського прагматизму, зокрема Джона Дьюї та вплив німецької класичної філософії на нього.

Вклад основного матеріалу. Сполучені Штати Америки XIX століття переживали складну економічну, політичну та соціальну ситуацію. У цей час розвивається новий і потужний напрямок у філософії – «прагматизм», істина згідно з яким-лише результат та дія. З іншого боку в Європі прогресують: романтизм та ідеалізм на підйомі німецької філософії, протилежний їм рух – позитивізм у Франції і Англії, матеріалізм Карла Маркса і Людвіга Фейєрбаха та неокантіанство. У такому бурхливому філософському середовищі починають формуватися потужні філософи та науковці. Ми зупинимо увагу на Джононі Дьюї та його співвітчизниках – Чарльзі Сандерсі Пірсі, Вільямі Джеймсі.

Концепція прагматизму пропонує свій, не схожий на попередні філософські теорії, критерій, що дозволить поєднати конфліктуючі сторони та досягти злагоженості. Для українського суспільства, що знаходиться на етапі радикальних змін соціальних структур і принципів взаємодії, є актуальним визначення щонайкращих напрямів встановлення соціальної злагоди та мирного вирішення конфліктів.

Говорячи про прагматизм, відразу спрямуємо увагу на американську філософію. На таких мислителів та вчених, як Ч. С. Пірс, У. Джеймс, Дж. Дьюї та Дж. Г. Мід, які працювали і жили в Сполучених Штатах Америки та поклали початок даному напрямку. Суттєвим підґрунтям для даного напрямку стала європейська традиція.

Джон Дьюї вперше зіткнувся із німецькою класичною філософією ще в Вермонтському університеті. Молодий учений вчився у відомих педагогів – Ч. С. Пірса, який читав курс логіки, Стенлі Холла, спеціаліста в галузі експериментальної психології, і Джорджа Моріса, що викладав історію філософії. Під їх керівництвом сформувались філософські і педагогічні погляди аспіранта Джона Дьюї, саме завдяки Джорджу Морісу перед вченим відчинилась вся сила філософії Г.В.Ф. Гегеля та І. Канта. Першою суттєвою роботою вченого стала стаття «Метафізичні припущення матеріалізму», де він пише: «Матеріалізм – це теорія, яка стверджує, що річ (матерія) і її сили достовірно співвідносяться із усіма феноменами тими, що належать матеріальному світові і тими, що відносяться до життя, свідомості і суспільства. Єдина сутність – матерія. Інтелект – функція мозку, яка підкорює нервові клітини» [5, с. 209]. Аналіз даної статті дає нам розуміння того, що Дж. Дьюї частково опирається на погляди німецьких класиків вже у перших роботах.

На початку своєї наукової кар'єри, пройшовши досить складний шлях становлення і формування своїх поглядів на німецьку класичну філософію, педагогіку, психологію, закінчивши університети і почавши викладати, він створив для себе суттєве підґрунтя для розвитку своїх філософських ідей. Вчений заснував такий напрямок прагматизму, як інструменталізм. Представники Чиказької Школи, очолюваної ним, зосереджували увагу на соціальному аспекті людського досвіду, переконаннях і знаннях. У центрі філософії Джона Дьюї – людина з її практичними проблемами. В цьому, на його думку, полягає «коперніканська революція», яку здійснив у філософії прагматизм. Завдання прагматизму – найкраще допомогти людині влаштуватися у світі. Джон Дьюї вважає, що головна проблема сучасності – встановити правдиві відношення між досягненнями науки і людськими цінностями [2].

Отже, знаючи його педагогічну методику, підхід до викладання, говоримо про те, що свій напрямок інструменталізм він безпосередньо переніс на освіту.

В основі інструменталізму лежить розуміння поняття свідомості, як одного із засобів адаптації до мінливих умов оточуючого світу, та використання наукових законів, ідей, понять і теорій як інструментів, відповідей до конкретних ситуацій або плану дій. Також цей напрям послуговується «інструментальним методом». Вчений вважає, що людина постійно знаходиться у непередбачуваних ситуаціях, нестабільному, динамічному світі, а в моменти, що здаються стабільними, виникають труднощі та перешкоди. Тому людина має приймати швидкі рішення у ситуаціях, які трапляються на кожному кроці та в яких наш світогляд обмежений умовами обставин. І якщо наші звички в цей момент не допомагають – ми звертаємося до інтелек-

ту, який є плідним інструментом регуляції нашої діяльності. Його завдання – перетворити ситуацію із сумнівної, чужої та неясної на зрозумілу та вирішену, за допомогою інструментів, якими є наші ідеї, теорії та переконання.

Тож проблемна ситуація являє собою спільність об'єктивного та суб'єктивного. Вона є проблематичною, бо викликає вагання, невизначену, бо ми не знаємо як правильно вчинити в цій ситуації. Для трансформації складних обставин у вирішенні та зрозумілі, потрібно віднайти об'єктивні ознаки явищ з яких склалися дані обставини, встановити закони, за якими ці явища змінюються. «Коперніканська революція» у філософії полягала в тому, що оскільки всі цінності перебувають не поза досвідом, а тільки в ньому, завдання пізнання полягає не у відкритті незмінної, вищої і доконалої реальності, а у винайденні засобів перетворення досвіду відповідно до людських потреб. Надійність, сталість, вірогідність слід шукати не в тому бутті, яке відбулось, а в самих засобах перетворення.

У своїй книзі «Німецька філософія і політика» (1915 р.), що стала фінальною роботою вченого у викладенні своїх поглядів на німецьку класичну філософію та поклала початок його філософського шляху, він підкреслює, що проблеми німців саме в ідеалізмі філософії І.Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля. Характерні риси домінують в політичному устрої Германії – це певна суміш авторитаризму, милітаризму і націоналізму. Німецьку цивілізацію від інших відрізняє сукупність самоусвідомлення, ідеалізму з дією, продуктивністю і організацією в різних сферах життя [2, р.69].

Отже, Дж. Дьюї зауважує, що І. Кантом була закладена категорична та суперечлива думка про «моральний закон», в якому йдеться, що людина може все, але треба тільки прислухатись до більш знаючої людини. Тобто річ про певне підкорення, противником якого є Дж. Дьюї.

Джон Дьюї, завдяки німецькій класиці, формує свої погляди на поняття «демократії», «свободи», «стики». Як приклад, в поняття демократії вчений вкладає сенс не стільки політичний, скільки ціннісний, пропонуючи трактувати демократію як форму морального спілкування. В демократії, на думку Дж. Дьюї, присутній «індивідуалізм свободи, відповідальності перед етичним ідеалом і дії заради нього», тому особистість – це початкова і кінцева реальність. Основними принципами демократії є: свобода, рівність та братерство.

Розглянемо взаємозв'язок американського прагматизму і поглядів І. Канта, представника німецької класичної філософії. Зосередимо увагу на його двох основних ідеях: перша – коперніканський переворот, а також його «прагматична» методологія. Ідеї, які ми будемо розглядати у дослідженні, певною мірою невідомі для класичної аналітичної філософії. Коперніканський пере-

ворот вченого полягає в тому, що на побутовому рівні ми впевнені, що існуємо в просторі і часі, в той час, як на сутнісному рівні простір та час існують в нас. Розглянемо роботу «Критика чистого розуму».

Судження і дії – це те, за що ми в певній мірі відповідальні. Це свого роду зобов'язання, які ми беремо на себе. І. Кант розуміє, як судити і діяти застосовуючи правила та концепції, що визначають, до чого суб'єкт стає прихильним і відповідальним, застосовуючи їх. Застосування теоретичних концепцій в судженні і практичній діяльності спонукає користувача концепції дотримуватися її, робить його відповідальним, спрямовуючи до нормативної оцінки відповідно до правил, на які він погоджується [5].

Відповідальність, яку несе людина при застосуванні концепції, – це складне завдання, оскільки зобов'язує до роботи. З теоретичної сторони, те, що людина прагне робити, те, що піддається оцінці, як успіх одного з них, полягає в об'єднанні одних суджень в єдине ціле, що проявляє своєрідну єдність: синтетичну єдність апперцепції.

Ця систематична раціональна єдність, динамічно створена і підтримувана, викреслюючи наслідки і визначаючи причини для одних суджень і відмовляючись від зобов'язань, несумісних з тими, які були зроблені. Даний вид усвідомлення є дискурсивним (тобто концептуальним) усвідомленням та полягає в об'єднанні суджень в єдине ціле, структуроване відносинами того, які судження дають причини. Дані раціональні відносини між судженнями визначаються поняттями, кожне із яких впливає на рішення. Кожен новий епізод досвіду парадигмально приймає перцептивне судження, вимагає інтеграції. Можуть виникнути нові несумісності, які повинні вирішуватися піддаючись критиці, відхиляючи або змінюючи колишні обставини.

Моральна концепція І. Канта про те, що являють собою судження та що потрібно робити, щоб будувати правильні судження, ставить зовсім нові структурні обмеження: як людина розуміє зміст судження за яке бере певну відповідальність. Домінуючий порядок логічного та семантичного пояснення традиції, яку успадкував І. Кант, починається із вивчення термінів або понять. На основі цього було сформоване вчення про судження, а далі – вчення про наслідки силогізмів. Але мінімальна одиниця відповідальності – судження. Судженнями, а не поняттями є те, що можна зрозуміти і переосмислити, інтегрувати в раціональну єдність апперцепції.

Тому, у широкому сенсі, класичні американські прагматики Ч.С. Пірс, В. Джеймс та Дж. Дьюї розвивали німецьку класичну ідеалістичну традицію, завершуючи процес її натуралізації, яку розпочав Г.В.Ф. Гегель. У дослідженнях вчених вона повинна мати емпіричну наукову до-

казовість. Їх вчення були направлені на формування нових моделей наукового пояснення, що було характерно для епохи XIX століття. Головними із них були теорія еволюції Чарльза Дарвіна, а також прагматизм, що починається з філософії науки, заснованої Чарльзом Пірсом. Остання розглядала ці нововведення як аспекти однієї концептуальної революції в науці.

Вважаємо необхідним окрему роль відвести філософії прагматизму, яка є однією з сучасних напрямків розвитку гуманітарного знання. В основі прагматизму також лежать певні ідеї німецької філософії, а саме: пріоритет практичного розуму над теоретичним, дії над бездіянням та просто спогляданням. Розуміння саме цього напрямку розкриває історичний процес формування та розвитку філософії, її взаємозв'язку з іншими науками. Аналіз основних категорій з точки зору прагматизму допомагає краще зрозуміти світогляд американських мислителів та відношення повсякденного життя до такої науки, як філософія. Аналіз та систематизація концепції прагматизму дала б змогу виділити дослідницькі положення, які є актуальними і в наш час. Цікаво, що витоки до створення даного напрямку лежать у німецькій класичній філософії, де погляди Джона Дьюї беруть свій початок.

Теорія прагматизму, як і весь світогляд, завдячуючи вченню Ч. Дарвіна, базувалась на думці про поступове та нерівномірне становлення світобудови та індивіда протягом безперервного процесу світової еволюції. Новим у прагматизмі було те, що критерії оцінки значимості та цінності пізнавальної діяльності особистості пов'язувалися з практичними корисними наслідками. За думкою творців та критиків, однією з основних цінностей прагматизму, а саме – його філософського методу, була в тому, що в цій теорії філософія постала конкретною наукою, зверненою безпосередньо на людину та роль, яку відіграє людська діяльність у пізнанні реальності, а також на участь і значення розуму людини в її будові. Саме ця площина прагматичного вчення приваблювала однодумців, водночас будучи предметом різкої критики.

Однак витоки прагматизму набагато глибші, аніж створена наприкінці XIX – на початку XX століття його концепція, що по-новому висвітлювала усі напрями філософського знання, торкаючись онтології, методології, гносеології, антропології та соціальної філософії. Перед тим, як з'явилася дана теорія, європейська філософія знаходилася у становищі кризи ідей. Крім того, цю ситуацію ускладнювали нові теорії, гіпотези та досягнення в сфері природничих наук. Ті філософські концепції, що для свого періоду були досить передовими, пізніше перетворилися на догматичні, та в повній мірі не могли адекватно висвітлити наукові досягнення, що змінювали, а інколи навіть спростовували попередні уявлення про дійсність оточуючого світу і космосу.

Реальність, що перебувала в рамках абстрактних вічних істин, інтерпретувалася в абсолютних категоріях. Концепція еволюції народжувала новочасне, неідеалістичне розуміння життя, природи, розуму та обґрунтовано заперечувала уявлення про безперервний, незмінний Всесвіт, акцентуючи увагу на конкретних особливостях та боротьбі, які характерні для процесів адаптації організмів у навколишньому світі. Проблема створення та розвитку умов, які сприятимуть життю і способам пристосування до них, набирали першочергового значення для філософії та отримали різноманітне трактування у філософських теоріях.

Тож прагматизм створюється наприкінці 70-х років XIX століття і, як вважає Л. Менанда [6, с. 21], є досить витонченою спробою примирити релігію та науку у межах широкого визнання ідеї дарвінізму. Концепції, які пізніше будуть асоціюватися із цим філософським напрямком, беруть початок на зібранні Метафізичного клубу [6, с. 32], постійним членом якого й був Джон Дьюї в Кембриджі, штат Массачусетс, Сполучені Штати Америки. Метафізичний клуб став закритою спільнотою зі своїм статутом та правилами для американських студентів і викладачів того часу. Це неофіційне об'єднання, засноване групою студентів-інтелектуалів у Гарвардському університеті у Кембриджі 1872 року, що у 1879-1885 роках продовжило своє існування вже в Університеті Джона Гопкінса у Вермонті. Існування цієї організації можна умовно поділити на два окремі періоди, оскільки учасники, розглянуті питання та виокремлені поняття суттєво відрізняються. Перший період: січень 1872 – грудень 1872 року, в якому в основному розглядалися питання поєднання та розвитку концепцій і поглядів майбутніх учених, які стали фундаментом для формування поняття «прагматизм». Другий період: жовтень 1879 – бе-

резень 1885 року, де детально досліджувалось питання істини, релігії, які були актуальними для тогочасних філософських течій Європи, зокрема були досліджені питання напрямків романтизму, ідеалізму, німецької класичної філософії, позитивізму, демократії та свободи. Прагматична філософія була спробою віднайти адекватне розуміння вічних питань з позиції новочасних наукових теорій, зокрема концепції природного відбору Чарльза Дарвіна. Її глибинні джерела потрібно шукати у соціокультурних змінах, які супроводжували появу нової економічної ситуації суспільства. Класичні прагматисти висували думку, що запропонована концепція – це лише нові імена для старих речей, хоча їх філософія радикально розходилась із традиційною філософською думкою [6, с. 63].

Висновки. Отже, дослідження діяльності Джона Дьюї, як представника прагматичного напрямку, дають можливість зрозуміти, що вчений досить сильне філософське підґрунття, яке слугує його подальшою основою для розвитку педагогічних поглядів. Для сучасної наукової спільноти Джон Дьюї, в першу чергу, реформатор освіти і педагог, а вже потім – потужний філософ. Також з'ясовано основні погляди Джона Дьюї, що беруть свій початок із німецької класичної філософії, зокрема із робіт І. Канта, роботами якого вчений починає захоплюватись ще у студентські роки та проносить їх крізь весь свій філософський шлях. Відзначимо, що свої погляди на німецьку класичну філософію та політику він викладає у праці «Німецька філософія і політика». Погляди, сформовані у Джона Дьюї завдяки зіткненню із німецькою класичною філософією, стали започаткуванням напрямку «інструменталізму» та покладені в основу нової освітньої парадигми вченого, яка спрямована на формування цілісної, критично мислячої особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Жарких В. Ю. Историчні етапи розвитку прагматизму / В. Ю. Жарких // Філософські пошуки. Наукове видання. – 2007. – Вип. XXIV. – 103-112 с.
2. Дьюї Дж. Німецька філософія і політика [Електронний ресурс] / Дж. Дьюї // Генрі Гольт і Компанія – Режим доступу: <https://archive.org/details/germanphilosophy002600mbp>
3. Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 156 с.
4. Dewey J. James Marsh and American Philosophy // Journal of the History of Ideas. – Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1941. – Vol. 2, No. 2 (Apr., 1941). – PP. 131-150. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jstor.org/stable/2707110?seq=1#page_scan_tab_contents
5. Martin, J. The Education of John Dewey / J. Martin // A Biography. – N.-Y. : Columbia University Press, 2002. – 562 p.
6. Menand L., The Metaphysical Club / L. Menand. – London: Flamingo, 2002. – 576 pp.
7. Pierce Ch.S. What Pragmatism Is / Ch.S.Pierce. – Cambridge Mass.: Harvard Univ. Press, 1905. – 103 p.
8. Rockefeller, S. C. John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism / S. C. Rockefeller. – N.-Y. : Columbia University Press, 1991. – 683 p.
9. Ryan, A. John Dewey and the High Tide of American Liberalism / A. Ryan. – New York: W. W. Norton and Company, 1995. – 414 p.
10. Westbrook, R. B. John Dewey and American Democracy / R. B. Westbrook. – New York: Cornell University Press, 1993. – 318 p.

REFERENCES

1. Zharkyykh, V. Yu. (2007). Istorychni etapy rozvytku prahmatyzmu [Historical stages of the development of pragmatism]. *Filosofs'ki poshuky. Naukove vydannya*, XXIV, 103-112 (in Ukrainian)
2. D'yuyi, Dzh. Nimets'ka filosofiya i polityka [German philosophy and politics]. *Henri Hol't i Kompaniya*. Access mode: <https://archive.org/details/germanphilosophy002600mbp> (in Ukrainian)
3. Dzheymys, V. (2000). *Prahmatyzm [Pragmatism]*. Kyiv, Vydavnychy dim «Al'ternatyvy» (in Ukrainian)
4. Dewey, J. (1941). James Marsh and American Philosophy. *Journal of the History of Ideas*, 2(2), 131-150. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press. Access mode: http://www.jstor.org/stable/2707110?seq=1#page_scan_tab_contents
5. Martin, J. (2002). *The Education of John Dewey. A Biography*. N.-Y., Columbia University Press (in English)
6. Menand, L. (2002). *The Metaphysical Club*. London, Flamingo (in English)
7. Pierce, Ch. S. (1905). *What Pragmatism Is*. Cambridge Mass., Harvard Univ. Press (in English)
8. Rockefeller, S. C. (1991). *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism*. N.-Y., Columbia University Press (in English)
9. Ryan, A. (1995). *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*. New York, W. W. Norton and Company (in English)
10. Westbrook, R. B. (1993). *John Dewey and American Democracy*. New York, Cornell University Press (in English)

Розпутна Марія Василівна - аспірант кафедри філософії
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Адреса: 01054, Київ, вул. Тургенєвська, 8/14
E-mail: 01199168v@gmail.com

Rozputna Mariia V. - postgraduate, department of philosophy
National pedagogical Dragomanov university
Address: 8/14, Turgenyevska Str., Kyiv, 01054, Ukraine
E-mail: 01199168v@gmail.com
ORCID 0000-0001-6865-3321

УДК 141.78:305
doi: 10.15421/1717117

Концептуальные исследования, гендер и философия постмодернизма в начале XXI века

Ю. Ю. Решетнева

*Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна, Днепр, Украина*

Статья «Концептуальные исследования, гендер и философия постмодернизма в начале XXI века» посвящена анализу гендерной интерпретации концептуальных исследований последних десятилетий в западноевропейской философии постмодерна. В статье рассматриваются традиционные и феминистские подходы в концептосфере многих социокультурных понятий. Затрагивается дискурсивный анализ женской субъективности, отличий и взаимосвязей пола и гендера. Также в статье упоминается идея постмодернистов, что никакое знание не может быть оценено вне контекста культуры и традиции, а также что нет внеконтекстуального критерия истинности и достоверности. В статье уделяется внимание факту, который является важным для гендерных исследований, а именно – что человек не познает объективную реальность, а интерпретирует ее, интерпретируя свой опыт. Рассматривается сложность существующей полемики между классической философией и феминистской реакцией на постмодернизм, поскольку, кроме знания традиционной философии и ее постмодернистской критики, включает также идеи предшествующей истории феминистской теории и что философы-феминисты по-разному отвечают на вызовы постмодернизма, однако их научная аргументация строится, в основном, на анализе функционирования парадигм.

Ключевые слова: феминистская теория, постмодернизм, научная парадигма, теоретическая модель, структура языка, гендер

Conceptual research, gender and the philosophy of postmodernism in the early XXI century

I. I. Reshetnova

Dnipropetrovsk national university of railway transport named after academician V. Lazaryan, Dnipro Ukraine

The article «Conceptual studies, gender and philosophy of postmodernism at the beginning of the twenty-first century» is devoted to analysis of gender interpretation of recent decades' conceptual studies in the Western philosophy of postmodernism. The article examines the fact that postmodernism has put forward theoretical models that have played a fundamental role in gender studies. Postmodernism as the methodological basis for the analysis of gender is particularly important for feminist scholars because of its focus on the fundamental diversity of cognitive perspectives revision of many traditional epistemological concepts. It pays special attention to the fact that feminist philosophers have different answers to the challenges of postmodernism, but their scientific reasoning is based mainly on the analysis of the paradigms' functioning. It is a rule that the criticism of the paradigm, no matter how thorough it may be, is successful if an alternative form of argument is not offered. It is also stressed in the article that traditionally there are three scientific paradigms in the Humanities, and that the emergence of a new paradigm in the development of systematical theory of methodology and philosophy has had a significant impact on the gender theory. The article concludes that, in general, feminist approach at the end of the twentieth century emerged as a critic of classical science, philosophy, sociology, psychology - the nature of the relations between the sexes. Within the framework of the new gender approach, the status of the sex ceases to be ascriptive, and gender relations are viewed as socially organized relations of power and inequality. The article also pays special attention to the fact that it is deeply erroneous to consider anthropocentrism as a cultural tradition that reduces universal human subjectivity to a single male norm. Culture is a concretized narrative, often metaphorical, placed in a local context. Thus, culture exists within us, and here it is very important that culture, concept and narration are always in the gender field. Gender identity is dynamically present in any cultural sense, concept or category.

Keywords: feminist theory; postmodernism; scientific paradigm; theoretical model; language structure; gender

Цитування даної статті: Решетнева Ю. Ю. Концептуальные исследования, гендер и философия постмодернизма в начале XXI века / Ю. Ю. Решетнева // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 18-22. doi: 10.15421/1717117

Citation of this article: Reshetnova, I. I. (2017). Kontseptualnyie issledovaniya, gender i filosofiya postmodernizma v nachale XXI veka [Conceptual research, gender and the philosophy of postmodernism in the early XXI century]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 18-22. doi: 10.15421/171717 (in Russian).

Received: 08.08.2017

Accepted: 09.09.2017

Концептуальні дослідження, гендер і філософія постмодернізму на початку XXI століття

Ю. Ю. Решетньова

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, Дніпро, Україна*

Стаття «Концептуальні дослідження, гендер і філософія постмодернізму на початку XXI століття» присвячена аналізу гендерної інтерпретації концептуальних досліджень останніх десятиліть у західноєвропейській філософії постмодерну. У статті розглядаються традиційні та феміністські підходи в концептосфері багатьох соціокультурних понять. Порушується дискурсивний аналіз жіночої суб'єктивності, відмінностей і взаємозв'язків статі і гендеру. Також в статті згадується ідея постмодерністів, що ніяке знання не може бути оцінено поза контекстом культури і традиції, а також, що немає поза контекстом критерію істинності та достовірності. У статті приділяється увага факту, який є важливим для гендерних досліджень, а саме – що людина не пізнає об'єктивну реальність, а інтерпретує її, інтерпретуючи свій досвід. Розглядається складність існуючої полеміки між класичною філософією і феміністською реакцією на постмодернізм, оскільки, крім знання традиційної філософії і її постмодерністської критики, включає також ідеї попередньої історії феміністської теорії і що філософи-феміністи по-різному відповідають на виклики постмодернізму, проте їх наукова аргументація будується, в основному, на аналізі функціонування парадигм.

Ключові слова: феміністська теорія; постмодернізм; наукова парадигма; теоретична модель; структура мови; гендер

Постановка проблеми. В работах украинских философов последних лет все более отчетливо реализуются возможности постмодернистских подходов для анализа социокультурных трансформаций, систем доминирования, механизмов властных дискурсов и влияние различных нарративов на знания человека об окружающей действительности и способах, с помощью которых человек классифицирует эту действительность: мир вокруг и внутри себя [2]. Следует заметить, что концептуальные исследования сегодня по-прежнему находятся в центре влияния ученых, представляющих разные предметные и проблемные области: философию, социологию, культурологию, политологию, лингвистику, литературную критику. Установление дисциплинарных границ, экспозиция, сопряжение нескольких направлений все чаще заставляют ученых фокусировать свой анализ на проблеме взаимодействия человека, языка и культуры, что приводит к парадоксальной ситуации: с одной стороны к междисциплинарному анализу работ, с другой – к субдисциплинарной дифференциации исследований; последнее, безусловно, свидетельствует о продолжающемся развитии украинской гуманитарной науки в целом. Концепт и их функции невозможны вне философских дискурсов, поскольку поиск, фиксация и удержание смыслов для легитимации человеческого существования – задача философской деятельности. Ученые подчеркивают: философия в старом понимании этого термина не занимается познанием, она озабочена поиском смысла знаний о человеческом существовании [7]. Необходимо подчеркнуть, что в данном ключе требуется переоценка ценностей, переосмысление того, что является по-человечески превосходным, высокоморальным и достойным похвалы. Ученые-феминисты, бросив вызов патриархальной культуре, постоянно подчеркивают: в культуре, *de facto* построенной на гендерном дуализме, индивид не может быть просто «человеком». В современной культуре наше поведение закодировано как мужское или женское и будет как таковое функционировать в доминирующей системе гендерно-властных отношений. В то же время именно постмодернизм с его дефундаментализмом,

отрицанием идеи «привилегированного знания» и пониманием истины как результата избранной, то есть социально заданной перспективы, определил тот общий дух неприятия модернистского типа мышления, тех типов осмысления реальности, которые легли в основу феминистской философии постмодерна.

Анализ исследований и публикаций. Постмодернизм, акцентируя фундаментальную трансформацию отношений человека с миром, выдвинул теоретические модели, сыгравшие основополагающую роль в последующих гендерных исследованиях. Это, прежде всего, символический фундаментализм, представленный в трудах М.Фуко, Ж. Лакана, Ж. Дерриды и ставший частью постмодернистской философии. В центре этой концепции, как известно, находится тезис о недоступности реальности для человеческого понимания вне структур языка. Особую роль, как показал М.Фери, играют здесь дискурсивные практики, то есть способы говорения о чем-либо, вымогающие оценочность, имеющую иерархию. При этом М. Фуко связывает характеристики дискурса с властными функциями, вводя понятия системы исключения и системы контроля за производством дискурса [13]. М. Фуко, как и Р.Барт, Ж.Деррида и другие, исходит из предпосылки существования культурного текста, вне которого либо ничего нет, либо связь его с действительностью весьма ненадежна. «Текст» как совокупность культурных кодов, посредством которых организуется знаковое многообразие культуры, становится одним из центральных тезисов постмодернизма [1]. Ж. Деррида пишет в этой связи, что позиция «перед языком и внутри языка» - это не только момент истории, скорее, удивление языком как началом истории [4].

Столь же важной для феминистской теории в русле ее концептуализации стала идея постмодернистов о том, что никакое знание не может быть оценено вне контекста культуры и традиции, о том, что нет внеконтекстуального критерия истинности и достоверности. Логоцентристской традиции, стремящейся во всем отыскать некую цель, телеологическую истину, придать смысл и упорядоченность все-

му, на что направлена мысль человека, Ж. Деррида противопоставляет деконструктивистскую модель интерпретации [9, с.19-20]. Таким образом, «научное» знание уступает место знанию «обыденному» и особое место предоставляется «нарративу» по Ж.-Ф. Лиотару, средству легитимации знания, которое в традиционном обществе основано на авторитете «Автора», однако в условиях постмодерна сам процесс легитимации становится плюралистическим, что, по Лиотару, ведет к отмиранию долгоживущих «grand»-нарративов [8].

Постмодернизм как методологическое основание для анализа гендера особенно важен для ученых-феминистов вследствие его установки на принципиальное многообразие познавательных перспектив, пересмотра многих традиционных эпистемологических представлений. Конструктивизм, в целом, характерный для постмодерна. Теория социального конструирования гендера вооружила современных исследователей множеством аналитических методик, в рамках использования которых статус пола перестает быть аскриптивным, навеки заданным, и гендерные отношения рассматриваются как социально организованные отношения власти и неравенства.

Целью исследования является раскрытие и рассмотрение гендерной интерпретации концептуальных исследований последних десятилетий в западно-европейской философии постмодерна.

Изложение основного материала. Существующая полемика между классической философией и феминистской реакцией на постмодернизм очень сложна, поскольку, кроме знания традиционной философии и ее постмодернистской критики включает также идеи предшествующей истории феминистской теории. Философы-феминисты по-разному отвечают на вызовы постмодернизма, однако их научная аргументация строится, в основном, на анализе функционирования парадигм. При этом исследователи парадигм проводят феминистами для того, чтобы пополнить и развить то знание, для которого и существует данная парадигма, а не для того, чтобы опровергнуть ту или иную теорию. В целом, в науке существует правило, что критика парадигмы, какой бы основательной она ни была, не является успешной, если не предложена альтернативная форма аргументации. Т. Кун определяет парадигму как признанные всеми научные достижения, которые в течение определенного времени дают научному сообществу модель постановки проблем и их решений [6]. Традиционно в гуманитарных науках выделяются три научные парадигмы: сравнительно-историческая, системно-структурная и антропоцентрическая. Именно антропоцентризм осознается главным принципом современной гуманитаристики на рубеже XX-XXI веков. Здесь следует вновь упомянуть символический фундаментализм: именно символическая антропология (М. Фуко, В. Турнер, К. Гиру и др.), пытаясь по-новому определить отношения между смыслом и символом, подчеркивая, что общество и социальные реалии могут быть прочитаны как текст [13]. Окончательное применение научной парадигмы

происходит благодаря смене статического воззрения на мир как совокупность элементов, частиц и т.п., разворачивающихся вокруг человека «атомарных фактов», то есть событий и явлений, поглотивших элементарные сущности, как предметные переменные вовнутрь [11]. Связь процессов категоризации и концептуализации действительности ярко демонстрируется многими учеными, понимающими под процессом концептуализации «определенный способ обобщения человеческого опыта», который говорящий реализует в данном высказывании. Ситуация может быть одна и та же, а говорить о ней человек умеет по-разному, в зависимости от того, как он ее в данный момент представляет – и вот эти представления как раз и называются концептуализацией» [10, с.21-22]. Таким образом, знания о мире и человеке, знания языка и о языке, знания о знаниях вступают во взаимодействие в механизмах формирования концептуальной картины мира и ее фрагментов. С антропоцентризмом тесно связаны такие научные принципы, определяющие развитие современной гуманитаристики, как экспланаторность, экспансионизм, функционализм, семантикоцентризм и текстоцентризм [10]. Введение принципа текстоцентризма имело особое значение для исследований гендера, поскольку общей для постмодернистов является предпосылка существования «культурного текста», вне которого либо нет ничего, либо связь с действительностью настолько неопределенна, что нельзя судить о ней с достаточной степенью уверенности [3]. С последним связан и тот факт, что с начала 70-х годов XX века исследователи гендера и феминизма начинают анализировать классические философские тексты, используя постмодернистские методологии и методы гендерного подхода. Их новое прочтение и новая интерпретация привели, как отмечают ученые, к революционным последствиям для понимания не только самих этих текстов, но также таких важнейших философских и политических категорий как гражданство, свобода, равенство, справедливость, частное/публичное и т.д. [14]

Становление новой парадигмы в развитии системной теории методологии и философии также оказало значительное влияние на гендерную теорию. В целом, феминистский подход конца XX века сформировался как критика представлений классической науки-философии, социологии, психологии – о природе отношений между полами. В рамках нового гендерного подхода статус пола перестает быть аскриптивным, и гендерные отношения рассматриваются как социально организованные отношения власти и неравенства (Л.Каннел, И. Гофман, Дж. Ламберт, Г. Хоф и др.). В рамках социально-конструктивистского подхода подвергается пересмотру и определению гендерной идентичности, неразрывно связанной с проблемой властных отношений: она, как и гендер, социально конструируется, индивид должен постоянно подтверждать свою гендерную идентичность функционированием своих маскулиных или фемининных качеств, ролей и статусов. Таким образом, важнейшим достижением феминизма

нистской методологии в конце XX века является то, что ученым-феминистам удалось разрушить жесткие рамки идеологических концептуальных матриц фаллоцентричной культуры и выработать новую концепцию научного мышления – гендерную. Стало совершенно очевидным, что глубоко ошибочно рассматривать антропоцентризм в качестве культурной традиции, сводящей общечеловеческую субъективность к единой мужской норме. В сконструированном по этой модели мира все женское, фемининное воспринимается как «Другое», «Иное», «Чужое».

Следует заметить: хотя исследователи гендера придают особое значение введенной С. Де Боуар оппозиции «Я-другой», где «Другой» - всегда женщина, начало репрезентации альтернативных женских ценностей ученые-феминисты связывают именно с появлением в европейской культуре постмодерна образа «Другой» в качестве равноправного субъекта культуры (М.Фуко, Ю.Кристева, Я. Савицки, Э. Спелман и др.)

Как полагают исследователи противоречивая природа постмодернизма предлагает множественные условные альтернативы традиционным унитарным концептам, религия предполагает множественность и гетерогенность, но не логику исключения, что является принципиально важным поворотом в восстановлении статуса женщины как «говорящего» субъекта. Произнесенное или написанное слово является, по утверждению постмодернистов, средством доступа к концептуальному знанию и, получив через этот доступ, женщины могут подключить к мыслительной деятельности и другие концептуальные признаки, данным словом непосредственно не названы. Слово, таким образом, - это именно то, что открывает для женщины как человека концепт как единицу мыслительной деятельности.

Наличие языкового выражения для концепта, его объективация, вербализация поддерживают концепт в стабильном устойчивом состоянии и делают его общественным. Также необходимо отметить, что концепт внутреннего мира обычно представляется в виде метафор, метафорических выражений, что, безусловно, относится полностью к гендеру. В конечном счете, наша внутренняя организация по форме является повествованием, оно представляет собой, пишет Г. Уилер, основную структуру соответствующей почвы знаний о себе и о мире [12, с.422]. И в этом случае культура представляет собой конкретизированное повествование, зачастую метафорическое, помещенное в локальный контекст. Таким образом, не они находились в культуре, скорее, культура существует внутри нас, и здесь очень важным моментом предстает то, что культура, концепт и повествование всегда находятся в поле гендера.

Половая/гендерная принадлежность динамически присутствует в любом культуральном смысле, концепта или категории. Сегодня мы живем в мире культуральных форм, находящихся в состоянии изменений, что с неизбежностью приводит к трансформациям «картины мира» и «жизненного мира» фундаментальные смещения «тектонических плит»

культуры и общества последних десятилетий, затрагивая смыслообразующие философские понятия и концепт, находят выражение в анализе фемининности как ключевой проблемы гендерных исследований. В наше время философы-феминисты оспаривают многие положения традиционной онтологии, исследуя классические концепции и категории метафизики. Ученые - феминисты ставят вопросы о сути фундаментальных категорий структуры реальности, и в этом смысле можно говорить о том, что их ответ зачастую содержат новые концепты, которые берут начало в женском опыте и связаны с женским бытием. И здесь уместно обратиться к знаменитой работе «Что такое философия?» знаменитых постмодернистов Ж. Делеза и Ф. Гваттарри, которые писали, что «философ - друг концепта... философия - не просто искусство формировать, изобретать или же изготавливать концепт... философия – дисциплина, состоящая в творчестве концептов» [5, с.9]

Выводы. Концептуальные исследования, являясь научным направлением на пересечении многих гуманитарных полей, сегодня продолжают интенсивно разрабатываться в феминистской метафизике и теории познания. Сравнение традиционных и феминистских подходов в концептосфере многих социокультурных понятий демонстрирует, что существуют определенные философские темы, которые связаны с концептами андроцентризма и патриархата, и именно здесь философы-феминисты создают новые концептуальные понятия. Дискурсивный анализ «Другой», женской субъективности, отличий/взаимосвязей пола и гендера, ценность иерархического понятия мышления и т.д. Все, сказанное выше, не могло бы иметь место в науке, если бы не общая постмодернистская смысловая «иррадиация», децентрация и дефундаментализм, разрабатываемые постмодернистами в главных проблемных полях децентрированного дискурса, децентрированного субъекта и локального нарратива. Также важным для гендерных исследований является тот факт, что человек не познает объективную реальность, а интерпретирует ее, интерпретируя свой опыт.

Для интерпретации подлинного опыта существует множество возможностей, однако они невозможны вне концептуальных смыслов, поиск и легитимация которых со времен Платона и Аристотеля является спецификой философии. Концепты, выполняющая свою извечную функцию нормативных образов в человеческом поведении, приобретают сегодня новые смыслы в феминистской философии, концентрирующей свое внимание на том, какие, собственно, ценности лежат в основе различных теорий и пронизывают их.

Последнее касается наиболее фундаментальных вопросов метафизики и теории познания, в то же время важно, что философы-феминисты, подчеркивая значение гендерного фактора в самых абстрактных теориях, не стремятся к установлению жестких границ или критериев, поскольку любая такая попытка будет противоречить самому духу феминистской философии.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Барт Р. S/Z / Р. Барт. – М.: Академический Проект. – 2009. – 373 с.
2. Бачинин В., Черенков М. Протестантская этика и дух постмодернизма / В. Бачинин, М. Черенков – К.: Книгоноша. – 2015. – 376 с.
3. Власова Т. И., Скиба Э. К. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна / Т. И. Власова, Э. К. Скиба. – Днепропетровск, Издательство «Маковецкий». – 2011. – 124 с.
4. Дерида Ж. Письмо та відмінність. / Ж. Дерида. – К.: Основа. – 2004. – 600 с.
5. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – М.: Академический Проект. – 2009. – 261 с.
6. Kuhn T. Reflection on My Critics // Criticism and the Growth of Knowledge. [Text] / T. Kuhn – Cambridge University Press. – 1970. – Vol. 4 - P. 231-278
7. Красиков В.И. Философия как концептуальная рефлексия. / В.И. Красиков. – Кузбассвузиздат. – 1999. – 415 с.
8. Lyotard J.-F. La condition postmodern: Rapport sur le savoir. [Text] / J.-F. Lyotard. – 1979. – 109 p.
9. Пшинько А. Н. Власова Т. И. Познание и рациональность в культуре постмодерна (Опыт междисциплинарного исследования) / А. Н. Пшинько, Т. И. Власова. – Днепропетровск: Издательство «Маковецкий». – 2012. – 152 с.
10. Пименова М. В., Кондратьева О. Н. Концептуальные исследования. Введение. / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М.: Флинта: Наука. – 2011. – 176 с.
11. Телия В. Н. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. / В. Н. Телия. – М.: Наука. – 1988. – С. 173-204
12. Уилер Г. М. Гештальттерапия постмодерна / Г. М. Уилер. – М.: Смысл. – 2011. – 464 с.
13. Фуко М. Археология знания. / М. Фуко. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», «Университетская книга». – 2004. – 416 с.
14. Феминистская критика и ревизия истории политической философии. – М.: РОССПЭН. – 2005. – 406 с.

REFERENCES

1. Bart, R. (2009). *S/Z*. Moscow, Akademicheskij Proekt (in Russian).
2. Bachinin, V., & Cherenkov, M. (2015). *Protestantskaja jetika i duh postmodernizma [Protestant ethics and the spirit of postmodernism]*. Kyiv, Knyhonosha (in Russian)
3. Vlasova, T. I., & Skiba, Je. K. (2011). *Gender i feministskaja teorija v filosofii postmoderna [Gender and feminist theory in postmodern philosophy]*. Dnepropetrovsk, Izdatelstvo «Makovetskiy» (in Russian)
4. Derida, Zh. (2004). *Pis'mo ta vidminnist' [Letter and the difference]*. Kyiv, Osнова (in Ukrainian)
5. Delez, Zh., Gvattari, F. (2009). *Chto takoe filosofija? [What is philosophy?]*. Moscow, Akademicheskij Proekt (in Russian)
6. Kuhn, T. (1970). *Reflection on My Critics. Criticism and the Growth of Knowledge, 4, 231-278*. Cambridge University Press (in English)
7. Krasikov, V. I. (1999). *Filosofija kak konceptual'naja refleksija [Philosophy as a conceptual reflection.]*. Kuzbassvuzizdat (in Russian)
8. Lyotard, J.-F. (1979). *La condition postmodern: Rapport sur le savoir (In French)*
9. Pshin'ko, A. N., & Vlasova, T. I. (2012). *Poznanie i racional'nost' v kul'ture postmoderna (Opyt mezhdisciplinarnogo issledovanija) [Cognition and rationality in a postmodern culture (Experience of interdisciplinary research)]*. Dnepropetrovsk, Izdatelstvo «Makovetskiy» (in Russian)
10. Pimenova, M. V., & Kondrat'eva, O. N. (2011). *Konceptual'nye issledovanija. Vvedenie. [Conceptual research. Introduction]*. Moscow, Flinta: Nauka (in Russian)
11. Telija, V. N. (1988). *Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira [The role of the human factor in the language: Language and the picture of the world]*. Moscow, Nauka (in Russian)
12. Uiler, G. M. (2011). *Geshalt'terapija postmoderna. [Gestalt therapy of postmodernism]*. Moscow, Smyisl (in Russian)
13. Fuko, M. (2004). *Arheologija znanija. [Archeology of knowledge]*. SPb., ITs «Gumanitarnaya Akademija», «Universitetskaya kniga» (in Russian)
14. *Feministskaja kritika i revizija istorii politicheskoi filosofii [Feminist criticism and revision of the history of political philosophy]*. (2005). Moscow, ROSSPEN (in Russian)

Решетнева Юлия Юрьевна - аспирант кафедры «Философия и социология»

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна

Адрес: 49010, Днепр, ул. Лазаряна, 2

E-mail: Julia_Reshetniova@meta.ua

Reshetnova Iuliia I. - postgraduate, «Philosophy and sociology» department

Dnepropetrovsk national university of railway transport named after academician V. Lazaryan

Address: 2, Lazaryan Str., Dnipro, 49010, Ukraine

E-mail: Julia_Reshetniova@meta.ua

ORCID 0000-0001-5145-5783

Изменение роли личности и социальной структуры в современных философских концепциях

Е. В. Сайфудинова

*Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского,
Одесса, Украина*

УДК 101+316+ 316.3+ 316.4

doi: 10.15421/1717118

Современные теории общественного развития являются попыткой адаптировать уже протекающие в обществе изменения. Спонтанность, хаотичность, непредсказуемость текущих изменений вынуждает каждого члена общества найти свой собственный способ жизни и сформировать собственные ценности, находясь в зоне ожидаемого риска. Множество разнонаправленных целей индивидов, различные способы их достижения, различные используемые при этом ресурсы расшатывают существующее общество, заставляя его трансформироваться. Результатом таких изменений является гибкая, краткосрочная, приспособляющаяся к любым внешним и внутренним изменениям социальная структура наполненная индивидами со схожими личностными характеристиками. Индивиды без образца для подражания, борьбы с обществом, без правил и границ, установленных социальным окружением, находятся в процессе достижения краткосрочного результата, а хаотично двигаясь развивают свои собственные ресурсы. Последствием таких изменений как на уровне индивидов, так и на уровне общества выступает возрастающая мобильность – и личность, и социальная группа, и общество в целом получают возможность на изменения, которые могут происходить в самых сферах, принося хаос, риски, галолирующее развитие и такую долгожданную свободу.

Ключевые слова: человек; труд; капитал; индивидуализированное общество; ценности; адаптация; изменения

Changing the role of personality and the social structure in contemporary philosophical concepts

O. V. Saifudinova

South Ukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

The purpose of this work is to study the process of existence of a social structure, both in the social and in the personal manifestation. The philosophical works of recent decades is a well-founded attempt to describe the changes that have already taken place in society, but that have buried the old rigid, stable forms of the social outlook, giving rise to more flexible, uncontrolled, chaotic social structures that exist outside of state and formalized public participation. Individuals found themselves in such a free social structure. They have the opportunity, independently relying on their own resources and desires, experiencing a minimum of pressure from the community, which ceases to require follow the rules and examples, finally appropriating their own directions for future development. Personality no longer formulates the goal to achieve, but it only sets the direction for movement in the short term. This helps and significantly changes directions, and use more diverse resources, is in constant search. Thus, creating their own social conditions, which, taking into account the growing mobility of the social structure, change both the society of its constituent individuals and the relations between them. But individualization and growing mobility also have a negative impact to some extent: individuals lose their experience, which may not be applicable in new circumstances, and someone else's experience too, due to constant changes, makes socialization difficult, especially in youth. It is also difficult for new rights and duties formalization, previously embodied in laws, rules, morality, etc., again because of their inapplicability in the current life and the constant sequence of changes which very quickly. At the same time, changes that take place with each individual separately, change the social environment in which the individual is, forming new relationships, hierarchies, connections, resources. Namely, the latter played a key role in transforming the social structure of the last decades - having received a different redistribution between individuals, no longer connected with their size and the availability of power, resources become available, shift the individual's tension from the means of achieving the goal to the goal itself and its characteristics, the first of short-term and flexible. The result of such changes is the «Liquid modernity» described by philosophers, as one of the variants of a postmodern approach that reflects variability, endless modernization, chaotic freedom.

Keywords: man; labor; capital; individualized society; values; adaptation; changes

Цитування даної статті: Сайфудинова Е. В. Изменение роли личности и социальной структуры в современных философских концепциях / Е. В. Сайфудинова // Научно-теоретический альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 23-28. doi: 10.15421/1717118

Citation of this article: Saifudinova, O. V. (2017). *Izmenenie roli lichnosti i sotsialnoy strukturyi v sovremennyih filosofskih kontseptsyiah* [Changing the role of personality and the social structure in contemporary philosophical concepts]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 23-28. doi: 10.15421/171718 (in Russian).

Received: 09.08.2017

Accepted: 10.09.2017

Зміна ролі особистості і соціальної структури в сучасних філософських концепціях

О. В. Сайфудінова

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеса, Україна

Сучасні теорії суспільного розвитку є спробою адаптувати зміни, які вже протікають у суспільстві. Спонтанність, хаотичність, непередбачуваність поточних змін змушує кожного члена суспільства знайти свій власний спосіб життя і сформувати власні цінності, постійно перебуваючи в зоні очікуваного ризику. Безліч різноспрямованих цілей індивідів, різні способи їх досягнення, різні ресурси, які були використані при цьому, розхитують існуюче суспільство, змушуючи його до трансформування. Результатом таких змін є гнучка, короткострокова соціальна структура, що пристосовується до будь-яких зовнішніх і внутрішніх змін та наповнена індивідами зі схожими особистими характеристиками. Індивіди без зразка для наслідування, боротьби з суспільством, без правил та меж, встановлених соціальним оточенням, знаходяться у процесі досягнення короткострокового результату, вони хаотично рухаються розвивають свої власні ресурси. Наслідком таких змін як на рівні індивідів, так і на рівні суспільства виступає зростаюча мобільність (і особиста, і соціальна). Група і суспільство в цілому отримують можливість на зміни, які можуть відбуватися в самих сферах, приносячи хаос, ризики, галопуючий розвиток і таку довгоочікувану свободу.

Ключові слова: людина; праця; капітал; індивідуалізоване суспільство; цінності; адаптація; зміни

Вечное противопоставление человека (личности, индивида) и общества как философская проблема из века в век становится все более глубокой и обширной. Однако существующий конфликт является и «вечным двигателем» эволюции самих отношений и трансформации, связанных с ними социальных явлений. Исследователи обращают свое внимание на отличительные характеристики изменений, постоянное сравнение «было» и «стало» становится основным инструментом, анализирующим текущую социальную структуру. Зигмунт Бауман в последние десятилетия презентовал новое понимание социальной структуры. Будучи превосходящим академистом, он, тем не менее, искал отличные от модернистских описания взаимоотношений между личностью и обществом. Для текущего состояния общества, подпадающего под определение «постмодерн», ученый выделил следующие характеристики – плюрализм культур, постоянно происходящие изменения, отсутствие властных универсалий, доминирование средств массовой информации и их производных, отсутствие единой реальности, т.к. все социальные проявления, в конечном счете, представляют собой символы [13, с. 178-179]. Эта точка зрения на эволюцию сегодняшних общественных отношений необходима для понимания будущей общественной структуры – в сфере профессиональной активности, творческой деятельности, политической и социальной сфер и, собственно, в самом общественном развитии и т.д.

Поэтому целью данной работы является исследование процессного наполнения социальной структуры как со стороны общества, так и со стороны индивида, которые Зигмунт Бауман рассматривает в разрезе своей постмодернистской концепции.

Парадигмальные повороты в науке обычно бывают реакцией на два вида обстоятельств. Одни имеют имманентную природу и обращены к интеллектуальным и эмоциональным тенденциям: усталость от изменений, разочарование, просто скука, они производны от прежних идей. Другие

факторы связаны со сменой характеристик самой социальной жизни, которые нельзя полностью описать посредством прежних подходов [13, с. 7]. Для украинского общества, находящегося в более чем высокой степени социальной турбулентности, понимание происходящих процессов, возможных для исследования ресурсов, инструментария для внедрения изменений и определение направлений для развития является актуальным.

Гипотеза Зигмунта Баумана касательно общества и общественного развития, изложенная им в наиболее спорной работе «Текущая современность» [5], демонстрирует нам те самые сравнительные инструменты, которые описывают существующую социальную структуру и ранее исследованные формы общественной жизни. Основными отличиями старого (консервативного, тоталитарного) общества и нового гибкого общества является отсутствие реальности конечной цели строительства идеального общества в современности – общественного благоденствия, справедливого бесконфликтного (в нашем политическом регионе – коммунистического) общества попросту не существует. Общество современности обладает неопределенностью и неуверенностью, оно не поддается контролю и подавляет проявления человеческого духа [12, с. 87]. События, происходящие в таком обществе, сами по себе развиваются бесконтрольно, носят незапланированный, спонтанный и случайный характер [4, с. 152]. Еще одной характерной чертой текущего состояния общества является отсутствие (или минимальное присутствие) государственного контроля, что выражается в полной приватизации (передачи в руки каждого и конкретного индивида) задач и обязанностей развития, при этом параллельно развивается дерегуляция, основанная на неуверенности человека, на представлениях о ненадежности бытия [8, с.15]. Таким образом, модернизация становится функцией не всего человеческого рода, а только некоторых индивидов. Такая фрагментированность и индивидуализированность функций позволяет каждому индивиду

найти свой собственный вариант разрешенного законом развития и удовлетворить собственные запросы и амбиции. Так социальное напряжение бесконечного поиска «справедливого общества» превращается в поиск индивидом его собственных, отличных от других индивидов прав и функций, что дает такое же напряжение, как групповой поиск, но и дает конечный ожидаемый результат.

Общество «дарует» каждому индивиду возможность счастья, а человек выбирает свою индивидуальную модель его достижения и образ собственной жизни. Таким образом, нет лидеров, нет рамок, нет четко устоявшихся правил и необходимости их соблюдать, нет программ успеха, нет требований к индивиду, нет провалов в ожиданиях – все действия совершаемые индивидом сугубо индивидуальны и результативны. Борьба общества и человека становится ненужной, вместо противопоставления их, мы можем говорить о варианте «и это, и то». Общество формирует индивидов, а индивиды формируют жизнь общества в процессе реализации своих личных жизненных стратегий. Тенденция к постоянной индивидуализации продолжает существовать, а ее формы устаревают, едва становясь реальностью. Индивидуализация с точки зрения Зигмунта Баумана, это процесс преобразования из «дано» в «найти», при котором индивид переживающий ее принимает ответственность за этот процесс на себя, устанавливая свою автономию де-юре, независимо от того была ли она установлена де-факто [5, с. 39].

Но гибкое общество является и обществом риска [6]. Весь процесс развития осуществляется путем проб и ошибок, генерируя противоречия, риски, а ресурсы (и материальные, и нематериальные) являются ограниченными, индивиды, ищущие свой путь, вынуждены учитывать и справляться с этим. Таким образом, если в консервативном обществе разделение на классы, сословия, группы есть результат доступа к ресурсам и формализация их прав на это, то с развитием сегодняшнего общества ресурсы перестают быть сосредоточены в нескольких руках и распространяются между многими индивидами, одновременно перерождаясь из материальных в нематериальные. В прошлом личностная индивидуализация была возможна только для тех, кто находился вверху иерархической структуры, а находящиеся в основании иерархии практически не обладали индивидуальностью, так сказать «смыкают ряды», становясь похожими друг на друга. Поэтому в гибком современном обществе индивид не может расслабиться в поиске собственного пути индивидуализации, где она выступает и судьбой, и что ни на есть приемлемой практической способностью отстаивать свои права. Обладание ресурсами означает свободу поиска и выбора, а также свободу от последствий неправильного выбора, следовательно, возможность освободиться от наименее привлекательных последствий, отбросив их

за пределы принимаемых решений. Или отказаться от возможностей выбора, но не из-за отсутствия ресурсов для этого выбора, а не испытывая потребности (или желания), что собственно и обозначает человеческую свободу и возможность принимать решения не ощущая на себе давления социальной структуры. Делать «рациональный выбор» в эру мгновенности означает стремиться к вознаграждению, избегая последствий и ответственности. Долговременные последствия сегодняшнего вознаграждения ограничивают шансы на завтрашнее вознаграждение. При доступности ресурсов индивид оценивает и риски, и возможности не вполне адекватно, приуменьшая одни и преувеличивая другие, что позволяет ему компенсировать имеющийся в его жизни дискомфорт разнообразием доступного выбора. Поэтому диаметрально противоположные социальные группы (бедные-богатые, с высшим образованием – без высшего образования и т.д.) живут в единой культуре, выполняя в ней различные функции и что характерно, любые события, происходящие в данной гибкой социальной структуре только усиливают вес противоположных групп за счет социального резонанса.

Свобода экспериментирования, которая появилась у индивидов вместе с мобильностью, и последствиями этих экспериментов – возможность управлять, выбирать, продуцировать приемлемые для себя социальные условия, не отражена в правовом поле, что порождает основной конфликт современности, что является основой любого конфликта в будущем хронологическом развитии, когда реально существующие обязанности материализованы в конституционные права, а учитывая особенности текучей современности имеют шанс не быть воплощены в правовом поле никогда (из-за разнообразия, скорости изменений и т.д.) и впервые появившейся возможности устанавливать правила и границы в социальном поле. Индивидуализация лишает мужчин и женщин получения опыта и навыков других индивидов в процессе социализации, обучения, что до наступления «гибкого общества» было востребовано и соответствовало текущему состоянию реальности, а также лишает их возможности формализовать свои новые права и обязанности, возникшие в процессе индивидуализации. Общество, существовавшее в прошлом, названное исследователями тоталитарным [5, с. 33] было жестко структурировано и узаконено конституцией, его процессы и составные части находились под контролем государства, любые изменения начинались с проектирования и лишь потом и общество, и индивид приступали к созидательной деятельности, которая уже была определена законодательством, но которое устаревало до того как исполнялось. Рациональность, которую защищает государство в современном обществе, становится излишней – индивиды заняты самостоятельной организацией собственной жизни и поддержанием

продуктивной связи с другими такими же индивидами. Общество перестает разделять физический и умственный труд (как это было ранее при Генри Форде), и становится местом, где доступны - индустриализация, накопление и регулирование [5, с. 48-69]. Коллективные принципы накопления характерные для социума, индивидуальное противоречивое поведение, формы адаптации ожиданий являются перманентно конфликтными и расшатывают жесткую тоталитарную структуру наполненную рационализацией и постоянной механизацией социальных и производственных процессов. Их многообразие обеспечено новыми условиями, когда трудовая деятельность исчезает в привычном и известном для нас понимании – переход к работе по краткосрочным контрактам, работе без гарантий и договоренностей вплоть до следующего уведомления [3, с. 29]. Разрыв именно этой связи позволил и индивидам на рабочих местах радикально измениться самим и изменить социальную структуру общества, уйдя от жесткой тоталитарной к более гибкой модели. Исчезновение лидерства, которое в прошлом периоде помогало индивидам ориентироваться на окружающий мир, устанавливать через эталонные способы поведения правила и законы, привело к появлению другой «эталонной» фигуры, которая не несет ответственности за происходящее и выступает в рамках и границах определенных самими индивидами – консультанты, становятся новым образцом подражания в гибком обществе, которое не нуждается в авторитетах, а нуждается в демонстрации в каждой конкретной практической ситуации возможных вариантов будущего развития для каждого индивида отдельно. Рост самостоятельности индивида, ответственности за собственные действия раскрывает не только новые возможности, но и делает ответственность за собственные поступки частью личного индивидуального неотделимого опыта. Когда не существует обязательных для исполнения правил и законов, не существует института осуществляющего контроль и учет происходящего между индивидами, нет границы между правильным и неправильным, с т.з. общества, мир становится набором возможностей – контейнером, в котором находятся, в том числе, упущенные и еще найденные пути дальнейшего индивидуального развития [5, с. 70]. Эта будущая гибкая и хаотичная бесконечность заменила собой место, оставшееся пустым после нивелирования роли высшего ведомства и лидерства в жестком тоталитарном обществе.

Как выразился Ульрих Бек в своем исследовании современного «общества риска» [6], отмечается тенденция к появлению индивидуализированных форм и условий существования, которые заставляют людей, ради их собственного физического выживания, становиться центром своего собственного планирования и образа жизни – фактически человек должен выбирать и изменять свою

социальную идентичность, а также на свой риск действовать в соответствии с ней теперь. Сам человек становится единицей воспроизводства социальных отношений [6, с. 88]. Поиск идентичности представляет собой постоянные попытки остановить, замедлить процесс жизни и описать в настоящем времени изменения, которые уже существуют в процессе создания самого описания. Названная Бауманом попыткой сделать твердым жидкое, придать форму бесформенному, описать неопишываемое – все эти действия ведут к одному желанию спрятать удивительную изменчивость содержания под оболочкой формы. Идентичность становится твердой и фиксированной при любом взгляде на нее извне, она жестко держит форму. Но какая бы твердость ей не соответствовала она, изнутри она выглядит хрупкой, уязвимой и постоянно раздираемой внутренними противоречиями, которые показывают ее текучесть, способной разделить ее целостность и изменить ее форму извне. В постмодернистском мире все различия становятся мягкими, гибкими, текучими, границы растворяются, полюса отношения изменяются, сами отличия перестают быть уникальными или радикальными – в любой момент времени они могут измениться сами или стать другими в той среде, в которой они существуют или обрести «собратьев» сходных по виду, структуре и т.д. Сама идентичность подвержена колебаниям – она разбивается, как всякое явление, обретая новые характерные черты и цели.

Мобильность и гибкость современной идентификации индивида, связаны с потребительским образом жизни, который отражает степень современной свободы и выступает основным инструментом перераспределения ресурсов, ибо с расширением возможностей растет опасность деструктуризации, фрагментации и расчленения, т.е. возрастают негативные побочные эффекты. Функция идентификации, доступная и возможная для каждого индивида, становится центром конфликтов, т.к. исполняемая всеми задача выполняется каждым индивидом в своих личных условиях и границах, что стимулирует жесткую конкуренцию, а не унификацию условий жизни, что развивает сотрудничество и солидарность. При необходимости смены или частичного изменения (даже незначительного) идентификации, являющейся личным делом индивида, всегда происходит изменение социальной среды, в которой он обитает, это может быть разрыв связей, которые он поддерживал или смена направления развития, отказ от исполняемых им ранее обязательств и т.д. Технический прогресс, который по мере своего развития меняет как материальный, так и духовный мир, в постмодернистском обществе он ускоряет движение индивидов в пространстве и увеличивает скорость достижения поставленных ими целей, т.к. дает возможность привлечь наибольшее количество самых разнообразных ресурсов. Отношения между ос-

новными философскими категориями – временем и пространством, становятся процессуальными, изменчивыми динамическими – из них исчезают предопределенность и инертность. Появление киберпространства и виртуальной реальности «разрушило» пространство физическое, тем самым лишив опоры индивидов, жизнь и деятельность которых была привязана к физическому миру [8, с.18]. Пространственная экспансия, характерная для допостмодернистского общества, усовершенствовала многочисленные инструменты, используемые индивидами для быстрого и эффективного решения собственных задач. Развитие в домодернистском обществе сосредоточено на плотном заполнении пространства объектами и расширении самого пространства. Пространственная экспансия, в которой пространство стало ценностью, а время инструментом, эффект вместо поставленного результата стал рассматриваться в разрезе скорости достижения. Дальнейшее развитие «инструментальной рациональности», которая характерна для постмодернизма - это разработка новых способов, инструментов, сценариев, позволяющих быстрее решить поставленные индивидом или обществом задачи. По мере освоения имеющегося пространства и развития собственно промышленной революции, нарисовались ограничивающие рамки, не позволяющие достаточно быстро двигаться дальше. Философы перестали связывать власть с территорией и границами (принцип «разделяй и властвуй») перестал быть столь эффективным), и стали чаще, употреблять пространное «ресурсы», используя под этим понятием различные, приличествующие случаю атрибуты. Завоевание и удержание в завоеванных границах, как основная цель старого, массивного общества пронизывало мировоззрение индивида как в личной, так и в социальной жизни, и лишь встроившись в эти направления развития общества, индивид получал возможность достичь успеха – личного и социально признаваемого. Достижимые индивидами показатели успеха в виде богатства, могущества и власти, все они имели тенденцию к медлительности, неповоротливости, неудобства для перемещения, т.е. их размер и влияние имели место исключительно в месте их происхождения, на любых других географических или социальных объектах, они уже не имели такой силы. Логика власти и контроля была основана на логике размера, организованного вокруг того же принципа – чем больше средства и ресурсы, тем они эффективнее. Именно сведение всех действий индивида к стандартным процедурам, которые стремятся к удержанию целостности, компактности, однородности, что позволяет увидеть их в этой социальной структуре, где к земле, как ресурсу, фабричным зданиями и оборудованию были привязаны человеческие ресурсы. Постоянные и интенсивные конфликты, которые при этом существуют между вла-

дельцами ресурсов (индивидами и руководством предприятий например). Напряженный конфликт и последующий за ним компромисс, сменяющиеся друг друга во временном протяжении, формируют временно приемлемые правила общежития между капиталом и трудом в любой социальной структуре, всего лишь подтверждают существующую взаимозависимость и отсутствие свободы изменить существующие связи. Труд становится процессным явлением, индивид стремится к самоактуализации, вступая на вечный, не обремененный результатами путь к развитию собственной личности в профессиональной и социальной сферах [11, с.98]. При переходе к «легкой современности» такая приземленность исчезает, т.к. время, как средство достижения цели (получения ценности исчезает). Проблема переместилась от средств к цели. Применительно к дихотомии пространство-время, теперь с учетом современной скорости достижения цели, все пространства обладают одинаковой ценностью, и не имеют особых привилегий, прав доступа к ним [5, с. 129].

Современное общество характерно бесконечной (незаконченной) модернизацией (развитием) и жадной творческого разрушения. При этом быть современным означает способность останавливаться и стоять на месте, одновременно постоянно опережая себя, находясь в состоянии неповиновения, что означает иметь индивидуальность (которая, к тому же, может быть не реализована). Не имея представления о долгосрочных целях, индивиды, стремясь уйти от таковых, раскачивают общественную структуру, делая ее неустойчивой, поэтому развитие рефлексивности индивидов относительно своей идентичности в первую очередь разворачивает освободившийся ресурс в сторону еще большего индивидуального краткосрочного развития, тем более что неустойчивое общество еще больше ускоряет и усугубляет этот процесс. Результатом этих изменений становится эволюция ценностных установок и ориентация личности, снижение ценности опыта, семейных традиций, преемственности поколений. Индивид рассматривает других членов общества, как объекты и способы удовлетворения собственных нужд и запросов. Общественная структура при этом остается гибкой, краткосрочной в действиях, это задает тон в формировании процессного отношения к происходящему – достижение целей как обществом, так и индивидом поставлено под вопрос, а краткосрочные цели и направление движения, отражают интерес, именно к процессу, способам, ресурсам необходимым для движения. Поэтому гипотезы, выдвинутые в последние годы, отражают одну из ипостасей современного общества, его удивительную изменчивость, которая в равной степени дарует и ему, и индивидам, составляющим его, свободу, предназначенную для поиска новых способов развития.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Багдасарьян Н. Г. К вопросу о характере науки: не дифференцировать, а интегрировать / Н. Г. Багдасарьян // Эпистемология и философия науки. – 2014. – Т. XL. – № 2. – С. 44-49.
2. Багдасарьян Н. Г., Король М. П. «Динамическое теоретизирование З. Баумана: критическая оптика или поиск жизненных стратегий?» / Н. Г. Багдасарьян, М. П. Король // Философия науки и техники. – 2016. – Т. 21. – № 2. – С. 182-191.
3. Бауман З. Глобализация / Зигмунд Бауман; [Пер. с англ. С. А. Комарова; под ред. Ю. В. Асочакова]. – М., Весь мир, 2010. – 240 с.
4. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунд Бауман; [Пер. с англ. С. А. Комарова; под ред. Ю. В. Асочакова]. – М.: Логос, 2005. – 240 с.
5. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності / Бауман Зигмунд. – Київ: Критика, 2013. – 176 с.
6. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000 г., 383 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл; [Пер. с англ. В. Л. Иноземцев]. – М.: Академия, 2004. – 578 с.
8. Дзьобань О. П., Мануйлов С. М. Сучасне суспільство як суспільство з деформованою відповідальністю (за працею З. Баумана «Індивідуалізоване суспільство») / О. П. Дзьобань, С. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2016. – № 31 (4). – С. 14-26.
9. Иваненков С. П., Кусжанова А. Ж. Особенности ценностных ориентаций молодежи на современном этапе / С. П. Иваненков, А. Ж. Кусжанова // Управленческое консультирование – 2014. – № 12 – С. 90-100.
10. Кравченко С. А. Социологический постмодернизм: теоретические источники, концепции, словарь терминов. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД РФ. – 2010. – 402 с.
11. Сайфудинова Е. В. Отношение к труду и профессиональной деятельности молодых людей в конце XX – первых десятилетиях XXI вв. / Е. В. Сайфудинова // Гілея, збірник наукових праць. – 2016. – вип. 109(6). – С. 94-99.
12. Фоменко А. Н. К осмыслению философии человека и капитала в концепции Зигмунта Баумана / А. Н. Фоменко // Вестник Национального авиационного университета. Серия Философия, культурология, сборник наук – № 1. – С. 87-89.
13. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – №8. – С. 3-13.

REFERENCES

1. Bagdasaryan, N. G. (2014). K voprosu o kharaktere nauki: ne difirintsirovatj, a integrirovatj [To a question of character of science: not to differentiate, but to integrate]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*, XL (2), 44-49 (in Russian)
2. Bagdasaryan, N. G., & Korol, M. P. (2016). «Dinamicheskoe teoretizirovanie» Z. Baumana: kriticheskaja optika ili poisk zhiznennyh strategij [Dynamic theorizing] of Z. Bauman: critical optics or search of vital strategy]. *Filosofiya nauki i tehniki*, 21 (2), 182-191 (in Russian)
3. Bauman, Z. (2010). *Individualizirovannoe obshestvo [The individualized society]*. Moscow, Ves mir (in Russian)
4. Bauman, Z. (2005). *Globalizacija [Globalization]*. Moscow, Logos (in Russian)
5. Bauman, Z. (2013). *Plynni chasy. Zhyttya v dobu nevpynnosti [Liquid modernity. Living in an age of uncertainty]*. Kyiv, Krytyka (in Ukrainian)
6. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu Risk Society [On the way to another modernity]*. Moscow, Progress-Tradicija (in Russian)
7. Bell, D. (2004). *Grjadushhee postindustrial'noe obshestvo. Opyt social'nogo prognozirovanija [The future post-industrial society. Experience of social forecasting]*. Moscow, Akademija (in Russian).
8. Dzoban, O. P., & Manujlov, S. M. (2016). Suchacne suspiilstve yak suspiilstvo z deformovannoy vidpovidalnisyu (za praceyu Z. Baumana «Individualizovane suspiilstve») [Modern society as society with deformed responsibility (on work of Z. Bauman «Individualized society»)]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya, 31(4), 14-26 (in Ukrainian)
9. Ivanenkov, S. P., & Kuszhanova, A. G. (2014). Osobnosti tsennostnyh orientatsiy molodezhi na sovremennoe etape [Features of value orientations of youth at the present stage]. *Upravlencheskoe konsultirovanie*, 12, 90-100 (in Russian)
10. Kravchenko, S. A. (2013). Stanoviyashajiasja slozhnaja sotsial'najaja realnostj: problema novykh uязvymostej [The becoming difficult social reality: problem of new vulnerabilities]. *Sotsiologicheskie issledovania*, 5, 2-12 (in Russian)
11. Saifudinova E. V. (2016). Otnoshenie k trudu i professionalnoj dejatel'nosti molodyh ljudej v konce XX – pervyh desjatiletijah XXI vv. [Attitude to work and professional activity of young people in the late twentieth century – the first decades of the XXI century]. *Gileja: naukovij visnik*, 109, 94-99 (in Russian)
12. Fomenko, A. N. (2016). K osmysleniju filosofii cheloveka i kapitala v koncepcii Zigmunta Baumana [To comprehend the philosophy of man and capital in the concept of Zygmunt Bauman]. *Visnik Nacional'noho aviacijnogo universitetu. Serija: Filosofija. Kul'turologija: zb. nauk. pr.*, 1, 87-89 (in Russian).
13. Shtompka, P. (2009). V fokese vnimania povsednevnojia zhiznj. Novyj povorot v sotsiologii [Everyday life in focus of attention. New turn in sociology]. *Sotsiologicheskie issledovania*, 8, 3-13 (in Russian)

Сайфудинова Елена Валерьевна – соискатель кафедры всемирной истории и методологии науки

Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского

Адрес: 65000, Одесса, ул. Староportoфранковская, 26

E-mail: saifudinova@gmail.com

Saifudinova Olena V. – applicant, department of world history and methodology of science

South Ukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushynsky

Address: 26, Staroportofrankovskaya Str., Odessa, 65000, Ukraine

E-mail: saifudinova@gmail.com

ORCID 0000-0002-8411-6152

УДК 02.31.31+02.91
doi: 10.15421/1717119

Філософія природознавства і спеціальна теорія відносності: український контекст

В. С. Савчук, О. А. Романець

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

У статті вперше в історіографії комплексно досліджено ставлення до СТВ вітчизняних філософів першої половини ХХ століття (С. Ю. Семковський, М. Пучковський, П. Юшкевич та інші) до її концептуальних ідей, розкрито інтерпретацію ними понять «простір», «час», «швидкість світла» у спеціальній теорії відносності. Особливу увагу приділено С. Ю. Семковському. Зроблено висновок про активну позицію вітчизняних філософів у процесі сприйняття спеціальної теорії відносності. Автори дійшли висновку, що рефлексія філософів природознавства в Україні на СТВ в основному була позитивною. Зазначено, що обґрунтування об'єктивного характеру спеціальної теорії відносності та її філософська інтерпретація розглядалися переважно через призму діалектичного матеріалізму. Висвітлено неоднозначність ставлення професійних фізиків до філософського осмислення теорії відносності. На підставі аналізу рецензій відомих фізиків та астрономів (Л. Я. Штрум, О. Д. Хвольсон, Б. П. Герасимович) зроблено висновок, що вони в цілому досить високо оцінювали праці філософів природознавства, зокрема С. Ю. Семковського.

Ключові слова: спеціальна теорія відносності (СТВ); Простір; Час; швидкість світла; філософське осмислення; український контекст; внесок вітчизняних філософів; реакція фізиків-релятивістів

The philosophy of natural science and the special theory of relativity: the Ukrainian context

V. S. Savchuk, O. A. Romanec

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

This article focuses on this aspect of the philosophy of science in Ukraine as the attitude of domestic philosophers of the first half of the 20th century to the special theory of relativity, its conceptual ideas. The article reveals their interpretation of the concepts of «space», «time», «speed of light» in the special theory of relativity. Particular attention is paid to the works of S. Yu. Semkovsky. In the context of the organization of science in Ukraine, the organizational and scientific activities of S. Yu. Semkovsky are also considered. A conclusion is drawn about the active position of Ukraine philosophers in the process of perception of the special theory of relativity. The authors came to the conclusion that the reflection of natural science philosophers in Ukraine on STR was mostly positive. It is emphasized that the substantiation of the objective nature of the special theory of relativity and its philosophical interpretation were mainly considered through the prism of dialectical materialism. The duality of the attitude of professional physicists to the philosophical understanding of the theory of relativity is highlighted. An analysis of reviews and overviews of famous physicists and astronomers (L. Ya. Shtrum, O. D. Khvolson, B. P. Gerasimovich) on the work of S. Yu. Semkovsky. The key points considered by these physicists in the reviews are highlighted. In particular, L. Ya. Shtrum points out the relevance of S. Semkovsky's consideration of the question of the finiteness of the speed of light and the interaction of the theory of relativity with various philosophical systems. O. Khvolson especially notes the section «Relative and absolute movement», considering it to be impeccable. B. P. Gerasimovich noted the role of S. Semkovsky's book in the struggle against physicists and philosophers who do not recognize the theory of relativity. The authors of the article draw attention to critical remarks addressed to S. Yu. Semkovsky in connection with a number of physical inaccuracies admitted by him. Some papers of P. S. Yushkevich and P. Puchkovsky are also considered, in which a theoretical and cognitive evaluation of the principle of relativity is given. It is noted that in the work «The Principle of Relativity and the new doctrine of Time», P. S. Yushkevich does not analyze the mathematical foundations of the theory of relativity, but focuses his attention on its philosophical interpretation. Based on the analysis of reviews of famous physicists and astronomers (L. Ya. Shtrum, AD Khvolson, B. P. Gerasimovich), it was concluded that they generally highly appreciated the works philosophers of natural Science, in particular S. Yu. Semkovsky.

Keywords: special theory of relativity; Space; Time; speed of light; philosophical comprehension; Ukrainian context; contribution of domestic philosophers; reaction of relativistic physicists

Цитування даної статті: Савчук В. С. Філософія природознавства і спеціальна теорія відносності: український контекст / В. С. Савчук, О. А. Романець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 29-37. doi: 10.15421/1717119

Citation of this article: Savchuk, V. S., & Romanec, O. A. (2017). Filosofiya pryrodoznavstva i spetsial'na teoriya vidnosnosti: ukrayins'kyu kontekst [The philosophy of natural science and the special theory of relativity: the Ukrainian context]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 29-37. doi: 10.15421/1717119 (in Ukrainian).

Received: 10.08.2017

Accepted: 11.09.2017

Философия естествознания и специальная теория относительности: украинский контекст

В. С. Савчук, О. А. Романец

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, Днепр, Украина

В статье впервые в историографии комплексно исследовано отношение к СТО отечественных философов первой половины XX века (С. Ю. Семковский, М. Пучковский, П. Юшкевич и другие) к ее концептуальным идеям, раскрыта интерпретация ими понятий «пространство», «время», «скорость света» в специальной теории относительности. Особое внимание уделено С. Ю. Семковскому. Сделан вывод об активной позиции отечественных философов в процессе восприятия специальной теории относительности. Авторы пришли к выводу, что рефлексия философов естествознания в Украине на СТО в основном была положительной. Отмечено, что обоснование объективного характера специальной теории относительности и ее философская интерпретация рассматривались преимущественно через призму диалектического материализма. Освещена неоднозначность отношения профессиональных физиков к философскому осмыслению теории относительности. На основании анализа рецензий известных физиков и астрономов (Л. Я. Штрум, А. Д. Хвольсон, Б. П. Герасимович) сделан вывод, что они в целом достаточно высоко оценивали труды философов естествознания, в частности С. Ю. Семковского.

Ключевые слова: специальная теория относительности (СТО); Пространство; Время; скорость света; философское осмысление; украинский контекст; вклад отечественных философов; реакция физиков-релятивистов

Постановка проблеми. Спеціальна теорія відносності (СТВ) не залишила байдужими й представників філософії. В силу певних причин філософські дискусії, що точилися в СРСР у 20 – 30 рр. XX століття навколо спеціальної теорії відносності, почали детальніше вивчатися лише з 1960-х років. Однією з причин було й те, що деякі відомі вчені, які брали участь у цих дискусіях, були репресовані. Крім того, в дослідженнях цієї проблеми переважав всесоюзний контекст. В такому контексті з українських філософів дослідники зверталися лише до праць С. Ю. Семковського. Причому це були, в основному, праці монографічного характеру, які вийшли друком в Росії, або статті надруковані у всесоюзних журналах марксистського спрямування, зокрема в журналі «Под знаменем марксизма». Нами виявлено низку мало відомих та не введених до наукового обігу праць з питань теорії пізнання, філософії природознавства, в яких безпосередньо розглядалися СТВ та світоглядні питання, що були пов'язані з її сприйняттям як у світі, так і в Україні. Вивчення цих праць дає можливість розуміння історичного розвитку процесу становлення спеціальної теорії відносності в Україні та визначення ступеня філософського сприйняття підвалин СТВ в Україні.

Безумовно, визначною особистістю серед філософів природознавства в Україні, що певним чином висловили своє ставлення до СТВ, був С. Ю. Семковський, який трагічно загинув у 1937 р. Постать суперечлива, про яку навіть на сьогодні немає публікацій, які б повністю розкривали його життєвий шлях і наукову діяльність. Ґрунтовною працею, яка присвячена С. Ю. Семковському як філософу природознавства, є публікація Я. І. Юринця [27], в якій певною мірою розглянуті і його погляди на спеціальну теорію відносності. Спектр основних напрямів діяльності вченого і громадського діяча – політико-державна, організаційно-наукова та наукова діяльність. Серед філософів науки в Україні досліджуваного періоду є й інші особистості, погляди яких на СТВ залиша-

ються невідомими або маловідомими. Серед них П. С. Юшкевич, М. Пучковський та інші. Попередньо ці питання розглядалися одним із співавторів даної публікації в кандидатській дисертації [15].

Метою дослідження є розкриття поглядів філософів науки в Україні, й більш детально С. Ю. Семковського на спеціальну теорію відносності та їх роль у розвитку філософії природознавства, з'ясування ставлення фізиків до праць С. Ю. Семковського з філософських проблем спеціальної теорії відносності, розгляд внеску інших вітчизняних філософів науки в інтерпретацію СТВ.

Виклад основного матеріалу. С. Ю. Семковський (Бронштейн) народився в Могильові 4 березня 1882 р. [11]. Закінчив у Могильові чоловічу гімназію, а надалі юридичний факультет Петербурзького університету. Ретельний пошук у працях істориків і філософів дати закінчення ним гімназії результату не приніс. Звернення до такого джерела, як список випускників Могильовської чоловічої гімназії майже за 100 років, дало нам три прізвища Бронштейн – 1894, 1901 та 1903 [3]. Використання різних критеріїв дозволяє висловити думку, що Бронштейн (Семковський) Семен Юльевич – це випускник Могильовської гімназії 1901 р. Бронштейн Симон, який закінчив її з золотою медаллю. Таким чином, на наш погляд інформація [25] про те, що С. Ю. Семковський був вже у 1898 р. (у 16-річному віці) членом Петербурзького комітету РСДРП виглядає неточною. Тим більше, що за іншими джерелами він стає учасником соціал-демократичного руху з 1900-х років. Спочатку він був членом РСДРП. А після 1903 р. вже був членом партії меншовиків. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Віддаючи належне його революційній діяльності, зазначимо, що досить мало відомо про те, як він опинився в Україні і чому відійшов від активної революційної, державної діяльності і повністю переключився на науково-дослідницьку роботу.

За результатами проведеного дослідження вда-

лося з'ясувати наступне. Значний період життя і діяльності С. Ю. Семковського пройшов за кордоном, де він перебував з 1906 по 1917 рр. (в основному у Відні).

У Відні він працював у редакції газети «Правда», заснованої Ю. Мартовим, співпрацював з іншими іноземними соціал-демократичними виданнями. В цей період він особливо глибоко займається національним питанням. Публікує статті з цього приводу, зокрема «Упрощенный марксизм в национальном вопросе», яка вийшла у С.-Петербурзі у 1913 р. Поступово стає одним з провідних фахівців з національного питання в партії меншовиків. У 1912 р. у Відні було створено керівний орган партії меншовиків, який отримав назву «Організаційний комітет». До складу секретаріату цього комітету увійшов і С. Ю. Семковський [8].

У період з вересня 1914 р. по січень 1915 р. він також брав участь у виданні соціал-демократичної газети «Голос» у Парижі. Після Лютневої революції 1917 р. позиціонував себе як меншовик-інтернаціоналіст [16]. У 1917 р. був головою Виконавчої комісії Цюрихського ЦК з повернення в Росію політемігрантів, що проживали у Швейцарії [16].

Повернувшись у 1917 р. до Росії, поринув у революційні справи. Його активність виявилася у багатьох практичних діях та виступах від партії меншовиків. Поступово він відходить від троцькізму [8]. Для характеристики його діяльності наведемо узагальнену щодо цього періоду інформацію. У серпні 1917 р. він обирається делегатом Об'єднувального з'їзду РСДРП, членом ЦК від меншовиків-інтернаціоналістів. У вересні 1917 р. бере участь у Всеросійській демократичній нараді, кооптується цією нарадою до Тимчасової Ради Російської республіки (так званого предпарламенту) [8]. Разом з Ю. Мартовим та іншими відомими лідерами меншовизму виступив проти силового захоплення влади більшовиками і підписав відповідну заяву. Автор ряду брошур, в яких перед виборами до «Установчих зборів» намагався розкрити очі майбутнім виборцям на дії більшовиків [8].

Не вдаючись до деталей революційної та державницької діяльності С. Ю. Семковського в цей період, вкажемо тільки на ті посади, які він в цей час обіймав, що наведені за джерелом [25]: Делегат Надзвичайного з'їзду РСДРП (грудень 1917), обраний членом ЦК. Депутат Всеросійських Установчих зборів, член меншовицької фракції та її комісії із зовнішньої політики, національного питання. У березні 1918 р. на загальноміській конференції меншовиків Петрограда обраний членом Петроградського комітету РСДРП і його бюро. Після перенесення столиці РРФСР до Москви і переїзду туди ЦК РСДРП (березень 1918 р.) він був тимчасово залишений у Петрограді на правах члена Бюро ЦК РСДРП. Був делегатом партійної

наради РСДРП у Москві, що проходила з 27. 12. 1918 по 01. 01. 1919 р.

Далі (з 1919 р.) політична діяльність С. Ю. Семковського продовжилась в Україні. Саме події в Україні змусили його відмовитися від подальшої активної політичної діяльності. Він перебував у вирі революційних подій і за стислою інформацією в одному з джерел «в березні 1920 р. разом з групою провідних соціал-демократів притягнутий у Києві до суду Надзвичайного революційного трибуналу за звинуваченням у співробітництві з білогвардійцями» [16]. В примітках [8] повідомляється, що саме у 1920 р. С. Ю. Семковський відмовляється від меншовизму.

Саме ця подія, на наш погляд, могла стати ключовою в зміні життєвих пріоритетів С. Ю. Семковського й зосередженні його на науковій роботі.

Деякі деталі того, що сталося з Семковським в Україні, вдалося з'ясувати з листування діячів соціал-демократії, зокрема Мартова [8]. В Україні С. Ю. Семковський потрапив під «денікінщину», працював у цей час в Києві в Центральному бюро професійних спілок [13]. 16 грудня 1919 р. у Києві встановилася більшовицька влада і С. Ю. Семковський разом з іншими відомими меншовиками, що працювали в Центральному бюро профспілок та органах місцевого самоврядування за часів Денікіна, був заарештований та звинувачений чи не у співробітництві з денікінцями. Суд відбувся у Києві і проходив з 21 по 23 березня 1920 р. Пов'язуючи цю подію з загальним тиском більшовиків на опозиційні партії, Ю. Мартов так писав в одному зі своїх листів: «Потом пошли разгромы организаций. В Киеве всех членов бюро профсоюзов судили за «контрреволюционную деятельность» во время денкинской оккупации (фактически за то, что вели легальную профессиональную работу), а весь комитет за выражение солидарности с первыми (!). Приговорили 4 членов бюро (в т. ч. Кучина и Романова) к принудительным работам до конца гражданской войны, а комитетчиков с Семковским, Биском, Балабановым – к запрещению всякой общественной и политической деятельности. Перед польским наступлением арестованных отпустили...» [8]. Фактично це була розправа над представниками однієї з опозиційних партій, про що заявляли підсудні. Так, «підсудний Семковський зазначив, що цей процес «є партійний суд над нами – суд однієї партії над іншою», бо «конкуруємо ми з більшовиками» [6]. Отже, С. Ю. Семковський фактично рішенням Революційного трибуналу був позбавлений політичних прав, не мав можливості вести політичну діяльність, і саме це в подальшому й привело, на наш погляд, взагалі до його відмови від політичної діяльності і спрямуванню своїх зусиль на інше поле діяльності – наукової.

Науковий спадок С. Ю. Семковського досить

значний, хоч поки що не вивчений цілісно. Лише окремі напрями висвітлені в ряді праць. Його наукові надбання складають праці з діалектичного та історичного матеріалізму, філософських питань природознавства, питань соціології. Враховуючи відповідне спрямування нашого дослідження, ми будемо розглядати праці С. Ю. Семковського, пов'язані з темою нашого дослідження та деякі його організаційно-наукові справи.

У контексті загального процесу організації науки в Україні та створення науково-дослідницьких кафедр у 1921 р. в Харкові однією з таких кафедр стала науково-дослідницька кафедра марксизму і марксознавства, яку очолив С. Ю. Семковський. Вже у 1922 р. вона була перетворена на Український Інститут марксизму [10; 17]. Надалі на її основі виник Український інститут марксизму-ленінізму (1924). В короткий період С. Ю. Семковським була створена низка навчальних посібників з філософії, які стали одними з перших в Україні та радянській державі в цілому і відіграли значну роль у поширенні філософських знань, особливо в Україні [29]. Так, у 1931 р. в журналі «Под знаменем марксизма» зазначалось, що «филоософское движение на Украине не осталось без влияния Семковского» [12, с. 3.].

Одночасно С. Ю. Семковський звертається до філософських проблем природознавства. Причому обирає за об'єкт та предмет філософського аналізу найсучасніші й найновіші концепції природознавства, зокрема спеціальну теорію відносності та ядерну фізику. За декілька років він друкує низку праць з цих питань, зокрема: «Диалектический материализм и принцип относительности» (1926); «Теория относительности и материализм» (1924) «К спору в марксизме о теории относительности» (1925), «Диалектический материализм и принцип относительности» та інші [19–21].

Звертаємо увагу на те, що у сучасній літературі його внесок у філософію природознавства, у проблеми філософії спеціальної теорії відносності та його роль у поширенні ідей СТВ оцінюється позитивно. Хоча є поодинокі праці, в яких автори, базуючись на усних джерелах, спогадах про Л. Д. Ландау, вказують на негативне ставлення Л. Д. Ландау до С. Ю. Семковського [1; 2]. Як зазначається в статті В. В. Воробйова, «В соответствии с официальными партийными указаниями и по сути своей работы С. Ю. Семковский должен был осуществлять пропаганду идей диалектического материализма. С этой целью на базе университета он организовал городской философский семинар, на заседаниях которого иногда бывал и Л. Д. Ландау.

Академик Семковский, вопреки легенде, распространённой Академией наук Украины, никакого учебного учреждения не заканчивал. Как физик он был абсолютно безграмотным, поскольку в 1909–1910 гг. всего-навсего посещал курсы физи-

ков при Цюрихском университете, практически не владея ни одним иностранным языком. Что касается философии, то, по его словам, он «ничего формально не заканчивал, но прослушал курсы (где, неизвестно – В. В) и самостоятельно занимался наукой в библиотеках Берлина, Вены и Цюриха» [2, с. 97].

Понятно, что Л. Д. Ландау нетрудно было поставить на место академика С. Ю. Семковского, который пытался рассматривать физику и химию в марксистском свете. В присутствии «воинствующих материалистов» Л. Д. Ландау охарактеризовал материализм «как вредное для науки схоластическое учение». Конечно, на него немедленно наклеили ярлык «идеалиста» [2, с. 97].

Не порівнюючи як фізиків Л. Д. Ландау та С. Ю. Семковського, висловимо декілька зауважень щодо самого подання інформації в статті. Наводячи негативні судження щодо освіти С. Ю. Семковського, автор не наводить посилань на джерела. Невідомо також, звідки взяті слова С. Ю. Семковського про його філософську освіту та інформація про те, що С. Ю. Семковський не володів жодною іноземною мовою також незрозуміла. Ми розглядали праці С. Ю. Семковського в оригіналі та знайшли й опрацювали маловідомі, чи взагалі невідомі рецензії на головну працю С. Ю. Семковського «Диалектический материализм и принцип относительности» [19], що вийшла друком у 1926 р. Серед рецензентів цієї книги були такі відомі вчені – фізики та астрономи, як Б. П. Герасимович, О. Д. Хвольсон, Л. Я. Штрум [4; 22; 23; 26], які висловили свою думку, ретельно опрацювавши цю книгу. Зазначимо одразу, що вдалося відшукати не лише публікації цих рецензій у збірниках та журналах, а й рукописи деяких з них у фонді 166 ЦДАВО України, які вперше введені нами у науковий обіг.

Слід також взяти до уваги, що сприйняття чи несприйняття СТВ могло в ті часи оцінюватися в СРСР лише з точки зору марксистсько-ленінської філософії, яка була покладена в основу марксистсько-ленінської ідеології. Враховуючи це, зрозуміло, що текст книги С. Ю. Семковського був насичений відповідною фразеологією. Але не це є головним в його книзі.

У рецензії Б. П. Герасимовича [4] зроблено акцент на тому, що «книжка профессора Семковского скерована проти проф. Тимирязева й заразом проти його цілком неприпустимого спрощення науки, що заснувало собі кубельце серед певної частини філософів-марксистів. З цього погляду реферована книга надзвичайно цінна, багатьох вона примусить замислитися над тим, що видавалось простим і зрозумілим». Зазначимо, що автор рецензії звертає увагу на те, що при написанні монографії було використано «головну спеціальну літературу різними мовами, включаючи сюди і найновішу, що їй присвячено, наприклад, крити-

ці відомого досліджу Міллера...». Б. Герасимович, проте, звертає увагу й на деякі недоліки, які, на його думку, є у праці: це, по-перше, передрукована доповідь, що була зачитана у Харкові, а по-друге, згадування де Сіттера лише у примітці та невдале формулювання Лоренцевого скорочення. Але в цілому вчений вказує, що ця книга «є тільки початок, ... автор обдарує нас не однією працею з філософії природознавства, але на цей раз уже не в зв'язку з полемікою, що точиться на філософському фронті».

Рецензія Л. Штрума, що знайдена нами, не тільки опублікована у «Прапорі марксизму» [26], а й в архівних документах [23] з поміткою «В експертну комісію по Главнауке по ученым степеням», є більш розширеною. Позитивно відгукуючись на роботу, Л. Штрум зазначає, що «мы не найдем изложения теории относительности «без математики», вроде одного из тех изложений, в которых человек, незнакомый с математикой, ничего не разберет, а человек, знающий ее, не найдет ничего нового. С другой стороны, в книге почти нет математических формул. Зато автор сумел не потерять из виду «леса» реального содержания из-за математических «деревьев» и, используя с достаточной полнотой также основные математические работы А. Эйнштейна и Г. Минковского, раскрыл их гносеологическое содержание». Оцінюючи та аналізуючи текст роботи С. Семковського, Л. Штрум звертає увагу на питання, що є актуальними в його науковій роботі, а саме – на питання граничності швидкості світла. Про це Л. Штрум говорить так: «Далі автор (Семковський) показує, яким чином визнання обмеженості швидкості всіх процесів у природі призводить в теорії відносності до ще більшого розуміння причинності. Тут, на наш погляд, слід відрізнити два роди швидкостей: з одного боку, швидкості руху матеріальних тіл, які дійсно не можуть перевищувати швидкості світла, бо при наближенні швидкості тіла до швидкості світла сила, що дає тілу рух, без кінця росте,..... З другого боку, швидкості яких би не було процесів, що розходяться від однієї точки простору до другої, для таких швидкостей питання про граничну швидкість, на наш погляд, складніше, його й досі не можна вважати розв'язаним» [23]. Л. Штрум зазначає, що значну частину роботи присвячено дослідженню взаємодії між теорією відносності та різними філософськими системами і що «цьому розділу присвячено три розділи з одинадцяти». А саме у роботі досліджено взаємовідносини між теорією відносності та махізмом, і вказано, що С. Семковський розмежовує питання про особисті симпатії до Маха та про історичний вплив Маха на становлення спеціальної теорії відносності. Питання, що торкалися існування ефіру, теж були розглянуті у роботі, взагалі кажучи, це було пов'язано з полемікою між К. Тимирязевим та С. Семковським. Л. Штрум відзначає, що, роз-

глядаючи питання про існування ефіру, автор правильно вказує на те, що боротьба між хвильовою та корпускулярною теоріями не торкається основ теорії відносності. Як фізик, Л. Штрум вказав й на деякі недоліки, по-перше, це походження формул перетворень Лоренца, хоча «для объяснения опыта Майкельсона Лоренц ввел гипотезу о сокращении линейных размеров движущихся тел и о замедлении времени (стр. 33), это истолкование выражается в виде Лоренцевых формул, а Эйнштейн применяет те же формулы (стр. 35), но под другим углом зрения, понимая сокращение не как реальное, а как перспективное». По-друге, Л. Штрум вказує, що формули Лоренца не зовсім тотожні формулам А. Ейнштейна. Надалі деяка математична неточність, пов'язана з тим, що автор говорить що, «при движениях со скоростью большей скорости света, длина тела должна была бы превратиться в направлении его движения в отрицательную величину. Это, конечно, описка: не в отрицательную, а в мнимую». Наступна математична неточність пов'язана з тим, що хоча Семковський і вірно відмічає, що без матерії немає ні простору, ні часу, проте невірно дає трактування для 10 складових G_{ik} тензора, прирівнюючи його до нуля. В цілому Л. Штрум схвально поставився до роботи С. Семковського, зазначаючи, що «работа эта представляет, по нашему мнению, крупный вклад в литературу о теории относительности и в тоже время значительный вклад в развитие теоретического материализма» [26]. Важливість оцінки Л. Штрумом роботи С. Семковського важко переоцінити, якщо врахувати, що саме Л. Я. Штрум стояв біля витоків сучасної теорії надсвітлових рухів [9; 15; 18].

Рецензія професора О. Хвольсона [22], професійного фізика, того, хто створив п'ятитомний «Курс фізики», який довгий час залишався основним посібником у радянських вузах, теж схвальна. Але починається вона зі скептичного висловлювання [22]: «Многолетний опыт научил меня скептически относиться к книгам, в которых неспециалисты по физике касаются вопросов, относящихся к этой науке. ...Неудивительно, что получив книгу проф. С. Ю. Семковского, я, прежде всего, отнесся к ней с великим скептицизмом, ожидая найти в ней обычное непонимание, недоразумения и т. д. Великими были, поэтому, моя радость и мое удивление, когда уже первое мое поверхностное ознакомление с замечательной книгой Семковского убедило меня, что все вышеизложенное к ней не относится». Він висловлює величезне здивування начитаністю автора та його обізнаністю з «многосторонней, теоретической, опытной и философской литературой по теории относительности, и с самыми последними по проверке предсказаний этой теории». Він вказує на те, що маленькі недоліки, які зустрічаються на сторінках книги, мають характер описок.

Розділ «Относительное и абсолютное движение» О. Хвольсон вважає бездоганим, а розділ «К спору об эфире» був би кращим, якби позбутися полеміки з проф. Тимирязевим.

Високо оцінив внесок С. Семковського в об'єктивний аналіз СТВ і наш сучасник, філософ природознавства Д. П. Грібанов [5]. Аналізуючи труд С. Семковського «Принцип относительности и материализм», він підкреслює позицію філософа у підтримці СТВ, яке складалось в активному роз'яснюванні фізичного та філософського значення СТВ, та виступами проти тих, хто шукав у теорії та методології лише недоліки. Він зазначає, що С. Семковський, роз'яснюючи відмінності теорій А. Ейнштейна та І. Ньютона, звернув увагу на те, що деякі вчені розглядають СТВ однобоко, акцентуючи лише увагу на понятті «відносність», відкидаючи те, що «бере початком позавідносний світ, об'єктивні реальності: матерія – час, простір» [5, с. 26].

У 1925 році С. Семковського було обрано членом-кореспондентом ВУАН. У 1927 році соціально-економічний відділ ВУАН обрав його головою Соціологічної комісії. Він був головою філософсько-соціологічного відділу і керівником кафедри філософії інституту марксизму та ленінізму, а також керівником філософсько-соціологічної секції Київської кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН. Владою ставилося завдання перетворити філософію діалектичного матеріалізму у владну ідеологію, підпорядковану політичним цілям. У 1931 р. Й. Сталіним діалектичний матеріалізм був визнаний офіційною філософією марксизму-ленінізму, яка повинна застосовуватися на практиці в усіх комуністичних державах. Незважаючи на те, що С. Ю. Семковський дотримувався основних принципів філософії марксизму-ленінізму, його подальша доля була трагічною. У 1936 році він був заарештований, обвинувачений у троцькістській контрреволюційній діяльності і розстріляний 18 березня 1937 року [24; 25]. Посмертно реабілітований.

Повернення з небуття як імені С. Ю. Семковського, так і його праць (зокрема з філософії природознавства) є позитивним моментом. Але в той же час поки що новітні дослідження з історії філософських поглядів на СТВ в Україні зводяться тільки до праць С. Ю. Семковського та й то не всіх. Нами виявлені інші праці з філософії спеціальної теорії відносності, філософії природознавства, які доводять, що процес опанування складними фізичними поняттями у філософському середовищі України не був сконцентрованим лише на одному С. Ю. Семковському. Серед тих, хто публікував у 1920-ті – 1930-ті роки відповідні дослідження, слід назвати таких учених, як С. Г. Лавров, М. О. Пучковський, П. С. Юшкевич [7; 14; 28] та інші.

До російсько-українських філософів можна віднести П.С. Юшкевича (1873–1945). Учасник

соціал-демократичного руху, згодом меншовик. У роки реакції виступив з ревізією марксистської філософії, намагаючись замінити її одним з різновидів махізму – емпіріосимволізмом. Після Жовтневої революції П. Юшкевич співпрацював з українським меншовицьким журналом «Об'єднання». Після 1919 р. відійшов від політичної діяльності і займався в основному філософськими перекладами (до 1930 р. – в Інституті Маркса і Енгельса).

У роботі «Принцип відносності і нове вчення про час», написаній в Україні [28], П. Юшкевич, не аналізуючи математичні основи теорії відносності, зосередив свою увагу на філософській інтерпретації цієї теорії. Вчений, розглядаючи кантівське формулювання відносності, задається питанням, а чи можливо застосувати цю теорію до прискореного руху? «По этому вопросу мнения исследователей разделились: одни – называем их «умеренными релятивистами» – допускают относительность движения только для случая равномерного переносного движения, другие же, например Мах и последователи его – защищают позицию «радикального релятивизма», принимая относительный характер и у ускоренных (в частности вращательных) движений» [28]. Принцип відносності підтримується «помірними релятивістами», проте, як зазначає автор, робота ґрунтується ще й на постулаті постійності швидкості світла, який несе у собі багато парадоксів, що виходять за рамки нашого досвіду. Розглядаючи історію становлення поняття швидкості світла, розвиток ефірної теорії, дослід Майкельсона, теорію Лоренц – Фіцджеральда, він переходить до самої теорії А. Ейнштейна. «Теория относительности вносит замечательное единство и стройность в физику: в этом ее огромная заслуга. Но за эту стройность и единство приходится платить немалой ценой – ценой отказа от ряда наиболее привычных и элементарных понятий» [28]. Аналізуючи відносність часу, автор показує хороше володіння основами самої теорії, хоча і не вдається до математичних виведень: «Согласно теории относительности, два события, одновременные третьему, неодновременны между собою». Неодночасність подій, за міркуваннями автора, може привести до зміни звичайного поняття причинності, роблячи хибний висновок: «если дана пара событий, таких, что расстояние между ними больше пути, пройденного светом в отделяющий их во времени промежутке, то порядок последовательности обоих событий может оказаться обратным для известных групп наблюдателей». Ще, він зазначає, що у системах, що рухаються прискорено, «процессы протекают повільніше». Піднімаючи питання перевірки СТВ, він зазначає також, що зарано говорити про це, бо кількісні дані, у яких розходяться СТВ і класична фізика, дуже незначні, і вони не можуть бути виміряні сучасними (на момент створення

статті [28]) методами вимірювання. Детально аналізуючи поняття часу з філософської точки зору, вплітаючи у канву геометричне підґрунтя цього поняття, єдність простору та часу, що поєднана у роботі Г. Мінковського, зазначає, що час – не категорія думки, а організуюча частина нашого досвіду, що змінюється та розвивається разом з ростом знання. Розвиток цього поняття, зазначає П. Юшкевич, тісно пов'язаний з розвитком самого людства. «Принципально же монізм времени преодолен, а с ним преодолено и учение о неизменности его, как исконной формы нашей мысли» [28].

М. Пучковський – вчений (інформацію про життя і діяльність якого знайти не вдалося), який опублікував у Записках Волинського інституту народної освіти ім. Івана Франка, статтю «Спеціальний принцип відносності, з точки зору теорії пізнання» [14]. Метою, яку він ставить у статті, є: показати, в якому теоретико-пізнавальному освітленні головні ідеї СТВ з'являються у «сучасній науково-філософській свідомості; з'ясувати незбагненність і неправильність основного припущення А. Ейнштейна про зміну течії часу при русі, на критиці вчення Ейнштейна про час дати обґрунтування принципу різноголосся в полях зору при русі, чи теорію індивідуальних світів... В декількох словах показати, до чого може привести вживання цієї теорії при вирішенні деяких філософських проблем» [14]. Приводячи перелік з даної тематики українських та російських вчених, за той період, що були проаналізовані ним, вчений починає свою працю з аналізу сприйняття СТВ науковою громадськістю. Вступ – це, по суті, стисле висвітлення СТВ з точки зору М. Пучковського. Він аналізує, по-перше, дослід Майкельсона та його інтерпретацію різними вченими, такими, як В. Рітц, А. Ейнштейн та тлумачення самого М. Майкельсона, Г. Лоренца та Л. Фіцджеральда; торкається питання про правомірність існування ефіру, та зупиняється на питанні про відносність часу та відображенні його у П. Ланжевена та М. Умова.

Надалі він дає «теоретико-пізнавальну оцінку» принципу відносності. Філософія релятивізму, на думку вченого, виступає не як наслідок «боязні абсолютного» [13], а в результаті шукань абсолютної природи речей: «Представники сучасного позитивного релятивізму зовсім не хочуть бачити в своєму вченні виявлення будь-якої таємничої «боязні абсолютного»». Продовжуючи він протиставляє погляд Протагора, називаючи його (протагорівський релятивізм) – «психологічним», та погляд А. Ейнштейна з його «фізичним релятивізмом». На дум-

ку М. Пучковського формули теорії відносності не відображають правдивої картини світу і не претендують на це. «Формули дають лише загальну схему світових явищ, і ми повинні дати їм «плоть і кров». Вони служать засобами переобліку». З цієї точки зору М. Пучковський аналізує погляди Едінгтона, Бергсона, Моруса.

Найбільш дискусійним питанням серед філософів, що аналізували СТВ, були питання, пов'язані зі сприйняттям часу і тісно пов'язаного із цим поняття одночасності. Так і М. Пучковський присвятив цьому питанню частину статті, проводячи порівняльний аналіз поглядів як вчених-дорелятивістів (І. Ньютона, І. Канта), так і поглядів самого А. Ейнштейна.

Не можна пройти також повз працю С. Г. Лаврова, який у 1929 році видав статтю «Фізика та діалектичний матеріалізм» [7]. Стаття являє собою бібліографічний покажчик, в якому зібрано інформацію за десять років про публікації філософського спрямування, що були рефлексією на нові, актуальні на ті роки теми з фізики, у тому числі й з СТВ.

Висновки. Проникнення СТВ у вітчизняне наукове співтовариство проходило не тільки через акцепцію основних її фізичних постулатів та їх математичне обґрунтування, але й через активне філософське осмислення цієї теорії. Зміна у сприйнятті таких «простих» понять, як простір та час відбувалось і через філософську призму їх сприйняття. І філософи, які працювали в Україні, не були осторонь цього процесу. Рефлексія філософів природознавства в Україні на СТВ в основному була позитивною. В першу чергу це стосується праць таких вчених-філософів, як С. Ю. Семковський, П. С. Юшкевич, М. Пучковський; С. Г. Лавров. Зокрема, С. Ю. Семковський намагався обґрунтувати об'єктивний характер СТВ та надати їй філософську інтерпретацію з позицій діалектичного матеріалізму. Його праці, спрямовані на підтримку СТВ, в цілому викликали позитивну реакцію з боку фізиків-релятивістів.

Аналіз листування Ю. Мартова й інших джерел дозволив суттєво уточнити перебіг подій, що вплинули на фактичну відмову С. Ю. Семковського від активної політичної діяльності до спрямування вектора своєї подальшої діяльності на інше її поле діяльності – наукове.

Нові джерела, введені до наукового обігу, детальніше розкривають позицію вітчизняних філософів і фізиків щодо філософського обґрунтування спеціальної теорії відносності у 1920-ті – 1930-ті рр. й уможлиблюють створення об'єктивної картини перебігу цього процесу в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Воробйов В. В. На межі життя і смерті, або Л. Д. Ландау і «антирадянський страйк» фізиків / В. В. Воробйов // Харківський університет. – 1993, № 22-26; 1994. – № 2.
2. Воробьев В. В. Лев Ландау и «антисоветская забастовка физиков» (публ. и пер. с укр. Ю. Н. Ранока) / В. В. Воробьев // ВІЕТ. – 1999. – № 4. – С. 92-101.
3. Выпускники Могилевской гимназии 1814 – 1909 [Электронный ресурс]. – Способ доступа: <http://mogilevhistory.narod.ru/people/graduates.htm>.
4. Герасимович Б. П. Рецензия на книгу С. Ю. Семковского «Диалектический материализм и принцип относительности» / Б. П. Герасимович // Наука на Україні. – 1926/1927. – №1-4. – С. 242-246.
5. Грибанов Д. П. Философские взгляды А. Эйнштейна и развитие теории относительности / Д. П. Грибанов; отв. ред. Ю. В. Сачков. – М.: Наука, 1987. – 272 с.
6. Калініченко В. В. Історія України. Частина III: 1917–2003 рр.: Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів. / В. В. Калініченко, І. К. Рибалка. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
7. Лавров С. Г. Фізика та діалектичний матеріалізм / С. Г. Лавров // Українські фізичні записки. – 1931. – Т. 2., зш. 3. – С. 55-74.
8. Мартов Ю. О. Письма 1916-1922 / Ю. О. Мартов; ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – Benson: Chalidze Publications, 1990. – 328 с.
9. Малькин Г. Б., Савчук В. С., Романец Е. А. Лев Яковлевич Штрум и гипотеза существования тахионов / Г. Б. Малькин, В. С. Савчук, Е. А. Романец // Успехи физических наук. – 182(11). – 2012. – С. 1217-1222.
10. Огородник І. В. Українська філософія в іменах / І. В. Огородник, М. Ю. Русин. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.
11. Особиста справа С. Ю. Семковського. – Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ). – Ф. 166. – Спр. 6920. – 28 арк.
12. Под знаменем марксизма. – 1931. – № 3. – С. 3.
13. Познанська К. В. Меншовицька інтелігенція в добу денікінщини / К. В. Познанська // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт. 2004. – Вип. 3. – С. 199-204.
14. Пучковский М. Специальный принцип относительности, з точки зору теорії пізнання / М. Пучковский // Записки Волинського інституту народної освіти ім. І. Франка. – кн. 1-2. – 1925-1926. – С. 19-48.
15. Романець О. А. Спеціальна теорія відносності: концептуальні ідеї та їх розвиток в Україні (1900-ті – 1950-ті роки) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. / Романець Олена Анатоліївна. – К., 2012. – 261 с.
16. Российская еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Способ доступа: http://www.ruje.ru/index.php/Заглавная_страница.
17. Русин М. Ю. Історія української філософії : підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с.
18. Савчук В. С. Лев Яковлевич Штрум – отечественный физик-теоретик новой волны: мировоззрение ученого и идеи современной физики / В. С. Савчук, Е. А. Щербак // Исследования по истории физики и механики. Ин-т истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова РАН: отв. ред. Вл. П. Визгин. – М.: Физматлит, 2011. – С. 141-166.
19. Семковский С. Ю. Диалектический материализм и принцип относительности / С. Ю. Семковский. – М.–Л. Госиздат, 1926. – 236 с.
20. Семковский С. Ю. К спору в марксизме о теории относительности / С. Ю. Семковский // Под знаменем марксизма. – № 8-9. – 1925. – издание газеты «Правда». – С. 126-198.
21. Семковский С. Ю. Теория относительности и материализм / С. Ю. Семковский. – Харьков, 1924.
22. Хвольсон О. С. Ю. Семковский. Диалектический материализм и принцип относительности / О. Хвольсон // Записки історико-філологічного відділу УАН; під ред А. Кримського. – 1926. – Кн. 9.
23. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166, оп. 6., т.1., спр. 1228. – 176 арк.
24. Шевченко Л. Справа «Контрреволюційної троцькістської терористичної організації на Україні» 1937 – 1938 рр. / Л. Шевченко // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – К.: Ін-т історії НАН України. – № 35. – С. 167-173.
25. Шевченко Л. В. Семковский (Бронштейн) Семен Юлійович. Відомий радянський філософ / Л. В. Шевченко // Репресоване краєзнавство 20-30-ті роки. – К.: Рідний край, 1991. – С. 348-349.
26. Штрум Л. Я. Рецензия на книгу С. Ю. Семковского «Диалектический материализм и принцип относительности» / Л. Я. Штрум // Прапор марксизму. – 1927. – № 1. – С. 242-246.
27. Юринець Я. І. Семен Семковский і становлення філософії природознавства в Україні у 1920 – 1930 рр. / Я. І. Юринець // МАГІСТЕРІУМ. Історико-філософські студії. – 2016. – Вип. 65. – С. 84-90.
28. Юшкевич П. Принцип относительности и новое учение о времени / П. Юшкевич // Ежемесячный литературный, научный и политический журнал. – № 7-8. – 1916. – С. 204-210.
29. Яхот И. Подавление философии в СССР (20–30-е годы) / И. Яхот // Вопросы философии. – 1991. – № 9. – С. 44-68.

REFERENCES

1. Vorobyov, V. V. (1993, 1994). Na mezhi zhyttya i smerti, abo L. D. Landau i «antyradyans'kyi strayk» fizykyv [On the verge of life and death, or L. D. Landau, and «anti-Soviet strike» of physicists]. *Kharkivs'kyi universytet*, 22-26; 2. (in Ukrainian)
2. Vorobev, V. V. (1999). Lev Landau i «antisovetskaya zabastovka fizikov» (publ. i per. s ukr. Yu. N. Ranyuka) [Lev Landau and the «anti-Soviet strike of physicists»]. *VІET*, 4, 92-101 (in Russian)
3. Vyipuskniki Mogilevskoy gimnazii 1814 – 1909 [Graduates of the Mogilev Gymnasium from 1814 to 1909]. Access mode: <http://mogilevhistory.narod.ru/people/graduates.htm>. (in Russian)
4. Gerasimovich, B. P. (1926/1927). Retsenziya na knigu S. Yu. Semkovskogo «Dialekticheskiy materializm i printsip otositelnosti» [A review of S. Yu. Semkovsky's book *Dialectical Materialism and the Principle of Relativity*]. *Nauka na Ukrainy*, 1-4, 242-246 (in Russian)
5. Griбанov, D. P. (1987). *Filosofskie vzglyady A. Eynshteyna i razvitie teorii otositelnosti* [Philosophical views of A. Einstein and the development of the theory of relativity]. Moscow, Nauka (in Russian)
6. Kalinichenko, V. V., & Rybalka, I. K. (2004). *Istoriya Ukrayiny. Chastyna III: 1917–2003 rr.: Pidruchnyk dlya istorychnykh fakul'tetiv vyshchynykh navchal'nykh zakladiv* [History of Ukraine. Part III: 1917-2003: A textbook for historical faculties of higher education institutions]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina (in Ukrainian)

7. Lavrov, S. H. (1931). Fizyka ta dialektychnyy materializm [Physics and dialectical materialism]. *Ukrayins'ki fizychni zapysky*, 2(3), 55-74 (in Ukrainian)
8. Martov, Yu. O. (1990). *Pisma 1916-1922 [Letters of 1916-1922]*. Benson: Chalidze Publications (in Russian)
9. Malyikin, G. B., & Savchuk, V. S., & Romanets, E. A. (2012). Lev Yakovlevich Shtrum i gipoteza suschestvovaniya tahionov [Lev Yakovlevich Shtrum and the hypothesis of the existence of tachyons]. *Uspehi fizicheskikh nauk*, 182(11), 1217-1222 (in Russian)
10. Ohorodnyk, I. V. (1997). *Ukrayins'ka filozofiya v imenakh [Ukrainian philosophy in names]*. Kyiv, Lybid' (in Ukrainian)
11. Osobysta sprava S. Yu. Semkovsk'koho [Personal business of S. Yu. Semkovskii]. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy (TsDAVOU)*, 166, 6920, 28 (in Ukrainian)
12. *Pod znamenem marksyzma [Under the banner of Marxism]*. (1931), 3, 3 (in Ukrainian)
13. Poznans'ka, K. V. (2004). Menshovyt's'ka intelihtentsiya v dobu denikinshchyny [Menshevik intelligentsia in the Denikinshchyn day]. *Intelihtentsiya i vlada. Hromads'ko-politychnyy naukovyy zbirnyk. Seriya: Istoriya*, 3, 199-204. Odesa, Astroprynt (in Ukrainian)
14. Puchkovs'kyi, M. (1925-1926). Spetsiyal'nyy pryntsyyp vidnosnosti, z tochky zoru teoriiy piznannya [Special principle of relativity, in terms of the theory of knowledge]. *Zapysky Volyns'koho instytutu narodnoyi osvity im. I. Franka*, 1-2, 19-48 (in Ukrainian)
15. Romanets', O. A. (2012). *Spetsial'na teoriya vidnosnosti: kontseptual'ni ideyi ta yikh rozvytok v Ukraini (1900-ti – 1950-ti roky) [Special theory of relativity: conceptual ideas and their development in Ukraine (1900s - 1950s)]*. Kyiv (in Ukrainian)
16. Rossiyskaya evreyskaya entsiklopediya [Russian Jewish Encyclopedia]. Access mode: http://www.rujen.ru/index.php/Zaglavnyaya_stranitsa. (in Russian)
17. Rusyn, M. Yu. (2008). *Istoriya ukrayins'koyi filozofiyi : pidruchnyk [History of Ukrainian Philosophy: Textbook]*. Kyiv, Akademvydav (in Ukrainian)
18. Savchuk, V. S. (2011). Lev Yakovlevich Shtrum – otechestvennyy fizik-teoretik novoy volny: mirovozzrenie uchenogo i idei sovremennoy fiziki [Leo Yakovlevich Shtrum - domestic physicist-theorist of a new wave: the worldview of the scientist and the ideas of modern physics]. *Issledovaniya po istorii fiziki i mehaniki. In-t istorii estestvoznaniya i tehniki im. S. I. Vavilova RAN*, 141-166. Moscow, Fizmatlit (in Russian)
19. Semkovskiy, S. Yu. (1926). *Dialekticheskiy materializm i printsip otositelnosti [Dialectical materialism and the principle of relativity]*. M.–L., Gosizdat (in Russian)
20. Semkovskiy, S. Yu. (1925). K sporu v marksizme o teorii otositelnosti [To a dispute in Marxism about the theory of relativity]. *Pod znamenem marksizma; izdanie gazetnyy «Pravda»*, 8-9, 126-198 (in Russian)
21. Semkovskiy, S. Yu. (1924). *Teoriya otositelnosti i materializm [The theory of relativity and materialism]*. Harkov (in Russian)
22. Hvolson, O. S. (1926). Yu. Semkovskiy. Dialekticheskiy materializm i printsip otositelnosti [Yu. Semkovskiy. Dialectical materialism and the principle of relativity]. *Zapiski Istoriko-filologichnogo vlddlu UAN*, 9 (in Russian)
23. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy [Central state archive of the highest authorities of Ukraine]*. 166, 6., 1., 1228, 176 (in Ukrainian)
24. Shevchenko, L. (2008). Sprava «Kontrevolyutsiynoyi trots'kist's'koyi terorystychnoyi orhanizatsiyi na Ukraini» 1937 – 1938 rr. [The case of the «Counter-Revolutionary Trotskyist Terrorist Organization in Ukraine» from 1937 to 1938]. *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyi, fakty*, 35, 167-173. Kyiv, In-t istoriyi NAN Ukrainy (in Ukrainian)
25. Shevchenko, L. V. (1991). Semkovs'kyi (Bronshhteyn) Semen Yuliyovych. Vidomyy radyans'kyi filosof [Semkovskiy (Bronshstein) Semen Yuliyovych. Famous Soviet philosopher]. *Represovane krayeznavstvo 20-30-ti roky*, 348-349. Kyiv, Ridnyy kray (in Ukrainian)
26. Shtrum, L. Ya. (1927). Retsetsiya na knigu S. Yu. Semkovskogo «Dialekticheskiy materializm i printsip otositelnosti» [A review of S. Yu. Semkovskiy's book Dialectical Materialism and the Principle of Relativity]. *Prapor marksizmu*, 1, 242-246 (in Russian)
27. Yurynets', Ya. I. (2016). Semen Semkovs'kyi i stanovlennya filozofiyi pryrodoznavstva v Ukraini u 1920 – 1930 rr. [Semen Semkovskiy and the formation of the philosophy of natural science in Ukraine in 1920-1930]. *MAGISTERIUM. Istoryko-filozof's'ki studiyi*, 65, 84-90 (in Ukrainian)
28. Yushkevich, P. (1916). Printsip otositelnosti i novoe uchenie o vremeni [The principle of relativity and the new doctrine of time]. *Ezhemesyachnyy literaturnyy, nauchnyy i politicheskiy zhurnal*, 7-8, 204-210 (in Russian)
29. Yahot, I. (1991). Podavlenie filozofii v SSSR (20–30-e godyi) [The suppression of philosophy in the USSR (20-30-ies)]. *Voprosy filozofii*, 9, 44-68 (in Russian)

Савчук Варфоломій Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри теоретичної фізики

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

E-mail: varfolomey44@gmail.com

Романець Олена Анатоліївна – кандидат історичних наук, асистент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

E-mail: elena.romanetc@gmail.com

Savchuk Varfolomii S. – doctor of history, professor, department of theoretical physics

Oles Gonchar Dnipro National University

Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine

E-mail: varfolomey44@gmail.com

ORCID 0000-0002-6324-7567

Romanetc Olena A. – PhD in historical sciences, assistant

Oles Gonchar Dnipro National University

Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine

E-mail: elena.romanetc@gmail.com

ORCID 0000-0001-7918-8349

Релігійний плюралізм у сучасному соціологічному теоретизуванні

С. С. Яремчук

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, Україна

УДК 93/94+930.1+930.85

doi: 10.15421/1717120

У статті проаналізовано релігійний плюралізм у сучасному соціологічному теоретизуванні, зокрема в контексті теорії релігійної економіки та теорії секуляризації. З'ясовано значення релігійного плюралізму для розвитку теорії релігійної економіки як «нової» парадигми в соціології релігії. Розкрито виміри релігійного плюралізму, а саме: (1) плюралізм релігійних споживачів; (2) плюралізм постачальників; (3) плюралізм ресурсів (релігійні переваги і чисельність населення). При цьому вказано, що плюралізм релігійних споживачів є продуктом плюралізму постачальників, а він, своєю чергою, є продуктом плюралізму ресурсів. Охарактеризовано взаємозв'язок релігійного плюралізму та релігійної активності. Встановлено, що необхідно взагалі відмовитися від прагнення до єдиного підходу («загального закону»), який пояснює відносини між релігійним плюралізмом і релігійною участю. Висвітлене питання методології вимірювання релігійного плюралізму. Виявлено, що наслідком збільшення розміру будь-якої релігійної групи є обов'язковий ріст плюралізму, але до певної межі. Досліджено зв'язок між збільшенням релігійної пропозиції і релігійністю. З'ясовано, що надлишкова релігійна пропозиція не приводить до збільшення релігійності.

Ключові слова: релігійне різноманіття; соціологія релігії; теорія релігійної економіки; теорія секуляризації; релігійна активність

Religious pluralism in the modern sociological theorietism

S. S. Yaremchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

The article analyzes religious pluralism in contemporary sociological theorizing, in particular in the context of the theory of religious economy and the theory of secularization. The significance of religious pluralism for the development of the theory of religious economy as a «new» paradigm in the sociology of religion is elucidated. The dimensions of religious pluralism are revealed, namely: (1) the pluralism of religious consumers; (2) the plurality of suppliers; and (3) pluralism of resources (religious preferences and population). It is stated that the pluralism of religious consumers is a product of pluralism of suppliers, and it, in turn, is a product of pluralism of resources. The relationship between religious pluralism and religious activity is described. It is established that it is necessary to abandon the desire for a unified approach (the «general law»), which explains the relationship between religious pluralism and religious participation. The issue of the methodology of measuring religious pluralism is highlighted. It was found that the consequence of increasing the size of any religious group is the mandatory growth of pluralism, but to a certain extent. The connection between the increase of religious offer and religion is investigated. It was found out that excess religious offer does not lead to increased religiosity. An important aspect of the distinction between «old» and «new» paradigms is the influence of pluralism on religion. If the supporters of the «old» paradigm considered pluralization and secularization as consequences of modernization, which contribute to the demonopolization of religion and its departure from the public scene, the supporters of the «new» paradigm believe that the more pluralism, the higher the religious mobilization of the population. The vitality of religion and the practice of religious actors are increasingly dependent on market forces - a set of factors (state or institutional constraints, cultural inertia and socio-structural transformations) that regulate pluralism and influence the formation of unique «religious economies». And the main constraining pluralism factor is the monopolization of the religious market dominated by a religious tradition in society, which seeks to homogenize the market. In response to these realities, the trajectories of the rise of religious fundamentalism as a response to the growth of pluralization and liberalization of religious and social spheres have been reflected. In these circumstances, the role of traditional religious institutions, in the wider perspective and communities, is re-thought, membership in them involves a high price, but also a significant benefit, in the form of a guarantee of preservation of cultural and national identity.

Keywords: religious diversity; sociology of religion; the theory of religious economy; the theory of secularization; religious activity

Цитування даної статті: Яремчук С. С. Релігійний плюралізм у сучасному соціологічному теоретизуванні / С. С. Яремчук // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 38-45. doi: 10.15421/1717120

Citation of this article: Yaremchuk, S. S. (2017). Relihiyny plyuralizm u suchasnomu sotsiolohichnomu teoretyzuvanni [Religious pluralism in the modern sociological theorietism]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 38-45. doi: 10.15421/1717120 (in Ukrainian).

Received: 11.08.2017

Accepted: 12.09.2017

Религиозный плюрализм в современном социологическом теоретизировании

С. С. Яремчук

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

В статье проанализирован религиозный плюрализм в современном социологическом теоретизировании, в частности в контексте теории религиозной экономики и теории секуляризации. Выяснено значение религиозного плюрализма для развития теории религиозной экономики как «новой» парадигмы в социологии религии. Раскрыто измерение религиозного плюрализма, а именно: (1) плюрализм религиозных потребителей; (2) плюрализм поставщиков; (3) плюрализм ресурсов (религиозные предпочтения и численность населения). При этом указано, что плюрализм религиозных потребителей является продуктом плюрализма поставщиков, а он, в свою очередь, является продуктом плюрализма ресурсов. Охарактеризованы взаимосвязь религиозного плюрализма и религиозной активности. Установлено, что необходимо вообще отказаться от стремления к единому подходу («общего закона»), который объясняет отношения между религиозным плюрализмом и религиозным участием. Освещен вопрос методологии измерения религиозного плюрализма. Выявлено, что следствием увеличения размера любой религиозной группы является обязательный рост плюрализма, но до определенного предела. Исследована связь между увеличением религиозного предложения и религиозностью. Установлено, что избыточное религиозное предложение не приводит к увеличению религиозности.

Ключевые слова: религиозное многообразие; социология религии; теория религиозной экономики; теория секуляризации; религиозная активность

Постановка проблеми. Зростання конкуренції в сфері релігії стимулює процеси трансформації практик традиційних інститутів, націлених нині на застосування різноманітних маркетингових стратегій з метою підтримання свого впливу на суспільство та індивідів. Всі ці процеси актуалізують для соціологів питання, яким чином зростання релігійної різноманітності (релігійний плюралізм) впливає на життєздатність релігії.

Р. Фінке, Р. Старк, У. Бейнбрідж і Л. Яннаконе наприкінці минулого століття запропонували радикально новий підхід до аналізу динаміки релігійних змін, заснований на законах функціонування ринкової економіки і постулатах теорії обміну, який отримав назву теорія релігійної економіки. Ядром цієї теорії є інтерпретація зв'язків між релігійним плюралізмом, релігійними ринками і активністю релігійних акторів. На відміну від теорії секуляризації вказана теорія пропонує розглядати релігійний плюралізм як стимул, що сприяє розвитку релігійної діяльності під впливом дедалі більшої конкуренції і вибору. Постулати цієї теорії виявляють наявність складних зв'язків між соціальними контекстами, релігійним плюралізмом і життєздатністю релігії.

Теорія релігійної економіки часто розглядається як альтернатива теорії секуляризації, позаяк логіка нового теоретичного підходу дійсно вибудовувалася на критиці базових положень теорії секуляризації. Але поряд з критикою базових засад теорії секуляризації, автори «нової» парадигми бачили своє завдання в більш широкій перспективі. Як підкреслюють Р. Фінке і Р. Старк, «теорія релігійної економіки не пропонує замінити прогноз про неминучий крах релігії на менш неймовірний прогноз про її неминучий розквіт і сходження, а також не пропонує розглядати модернізацію як двигун релігійних змін. Натомість нова теорія і її розвиток намагаються вийти за межі туманних сил модерну, які ведуть до неминучого релігійного за-

непаду, до специфічних припущень, які намагаються пояснити релігійну різноманітність (плюралізм)» [10, с. 100].

Аналіз досліджень і публікацій. З початку 1990-х років проблематика релігійного плюралізму стає новою темою в соціології релігії, в рамках якої, перш за все, реалізуються дослідження, спрямовані на зіставлення релігійного розмаїття в глобальному і різних регіональних контекстах. Проект вивчення релігійного плюралізму американського соціолога Д. Ек, націлений на дослідження багатоконфесійних реалій у США і в інших регіонах планети, є першим у даній сфері (почався на початку 1990-х рр.) і залишається одним із найбільших на даний час [13].

Питання теоретичного осмислення і вибудовування методологічного апарату дослідження релігійного плюралізму привернули увагу ряду відомих соціологів релігії: Дж. Бекфорда, Т. Бенчоффа, П. Бергера, Р. Вутноу, Дж. Джордана, І. Пейса, О. Рісса, Дж. Спікарда та ін. Їхні публікації розкривають широкий спектр ракурсів аналізу сучасних реалій, в яких тема релігійного плюралізму займає центральне місце, а також методологічні дослідження плюралізму соціологічними методами. Істотний внесок в осмислення всіх цих питань вносять колективні монографії: «Релігійний плюралізм: окреслення рамок релігійного розмаїття в сучасному світі» (2014), що вийшла за редакцією італійських соціологів Дж. Джордана і І. Пейса [14], а також «Демократія і новий релігійний плюралізм», що вийшла за редакцією американського соціолога релігії Т. Бенчоффа (2007) [7].

Методологічний інструментарій вимірювання і аналізу релігійного плюралізму запропонований в роботах Р. Старка, Р. Фінке, С. Шейтла; перспективні рекомендації зроблені Б. Гримом, К. Добелларом, Х. Казановою, Д. Поллаком, І. Штольцем. Способи операціоналізації релігійності, що дозволяють подолати проблеми отримання супер-

єчливих результатів вимірювання, представлені Д. Воасом, Ф. Горскі, Г. Йонгом, А. Крокетом, Д. Олсоном, Й. Столзом, Д. Фолкнером, П. Хілом, Р. Худом, М. Чавесом та ін. Групою західних соціологів – С. Хубером, К. Китолою і Р. Траунмюллером запропонована методологічна стратегія вимірювання релігійності і впливу релігійного плюралізму на життєздатність релігії [12], в основу якої були закладені базові ідеї теорії релігійної економіки і рекомендації Д. Воаса, Д. Олсона і А. Крокетта, про які мова піде нижче.

Метою дослідження є аналіз релігійного плюралізму в контексті теорії релігійної економіки та теорії секуляризації, для чого автор поставив наступні завдання:

- з'ясувати значення релігійного плюралізму для розвитку теорії релігійної економіки як «нової» парадигми в соціології релігії;
- розкрити виміри релігійного плюралізму та їх взаємозв'язок;
- охарактеризувати взаємозв'язок релігійного плюралізму та релігійної активності;
- розглянути питання методології вимірювання релігійного плюралізму;
- дослідити зв'язок між збільшенням релігійної пропозиції і релігійністю.

Виклад основного матеріалу. Розуміння «винятковості» США і збагачення теоретико-методологічного багажу соціології релігії «ноюю» парадигмою послужило приводом для розгортання дискусій в науковому співтоваристві соціологів релігії в ширшому контексті. Американський соціолог С. Ворнер в статті «Робота по просуванню до нової парадигми для соціологічного вивчення релігії в Сполучених Штатах» (1993) [16] привернув увагу наукового співтовариства до двох актуальних питань, по-перше, про необхідність ліквідації сформованої монополії однієї парадигми (теорії секуляризації – прим. С.Я.) і про доцільність застосування теорії секуляризації не тільки до американського випадку, але і до інших соціальних контекстів; по-друге, про плюралізм теоретичних підходів.

Соціолог зазначив, що відмінності «старої» і «нової» парадигм обумовлені тим, що вони зародилися на основі полярних ключових передумов – монопольної влади церкви в Європі, що зберігалася протягом століть, і відсутності монополії в Сполучених Штатах, втіленої в єдиній державній церкві. Збереження монопольної влади церкви в Європі поширювалося на все суспільство і підтримувалося за допомогою формальних і неформальних санкцій. Крім того, монополія забезпечувала «структуру правдоподібності» – влада і ідеологія церкви не тільки не ставилися під сумнів, але були незаперечні. Разом з тим С. Ворнер підкреслив, що, «враховуючи невіддільність монополії і правдоподібності, монополію неминує буде підірвано зі збільшенням ідеологічного і культурного

плюралізму» [16, с. 1047]. Документування цього процесу (поступового підриву монополії), на його переконання, є центральним завданням соціологів, що дуже правильно описують цей метанарратив як процес секуляризації.

Альтернативний же метанарратив описує ситуацію, перш за все властиву Сполученим Штатам і яка зустрічається в інших місцях, причому, і в Європі, коли різні релігійні групи з'являються і діють, заповнюючи соціальний простір, «інвестують час, талант і гроші, щоб залучити прихильників в умовах сильної конкуренції; коли можливості вибору нескінченні, а вибір має на увазі як відхилення, так і прийняття» [16, с. 1048].

Накладення на цей метанарратив нової «ринкової» парадигми, на думку С. Ворнера, – цілком доречно. Водночас, вчений застерігає від помилок минулого наукового досвіду, спроб слідувати лише одному підходу або застосовувати «оптом» одну з парадигм до альтернативних контекстів, що неминує призведе до абсолютизації даних і невірних інтерпретацій. Зауважимо, що кілька років потому, в 1999 р. П. Бергер також застеріг дослідників релігії від спокуси сліпо слідувати одній парадигмі, тому що «теоретичне моделювання залишається лише теорією, якщо не знаходить свого підтвердження в реальному житті людей» [4, с. 3].

Виміри релігійного плюралізму. Теорія релігійної економіки виводить зв'язок між трьома видами релігійного плюралізму: 1) плюралізм релігійних споживачів (людей); 2) плюралізм постачальників (релігійних організацій); 3) плюралізм ресурсів (релігійні переваги і чисельність населення). При цьому плюралізм релігійних споживачів є продуктом плюралізму постачальників, а він, своєю чергою, є продуктом плюралізму ресурсів [2, с. 53-54]. Отже, спрямованість зв'язку між цими видами плюралізму наступна:

1) Чим більш плюралістичні релігійні переваги в певному середовищі, тим вищий плюралізм релігійних постачальників. Різноманітність переваг позначається на багатоманітності ринкових ніш, кожна з яких відкриває двері для нових груп постачальників.

2) Незалежно від плюралізму переваг, чисельність населення (абсолютна кількість ресурсів) буде позитивно позначатися на плюралізмі релігійних постачальників. Передусім це пов'язано зі збільшенням соціального різноманіття по мірі збільшення чисельності населення (членів групи). На думку Р. Фінке, «чи говоримо ми про автомобільні компанії, чи про релігійні групи, деякі постачальники мають повну монополію в своїй ніші. Однак ці ресурси в ніші збільшуються, виникають умови примноження постачальників. Позаяк основний ресурс будь-якої релігійної групи – це її члени, представлені висновки вказують на важливість розуміння розміру та багатоманітності» [8, с. 9-12].

3) У рамках концепції «релігійних ніш» доводиться також, що плюралізм і обсяг ресурсів дуже сильно впливають на кількість постачальників, але не мають прямого впливу на плюралізм споживачів. Хоча плюралізм постачальників і плюралізм споживачів тісно пов'язані, цей зв'язок не є еквівалентним. Аналіз емпіричних даних свідчить про те, що рівновага може бути досягнута лише з плином часу. По мірі того, як кількість релігійних постачальників буде зростати в регіоні, де існує релігійний попит, споживання (рівень участі), в кінцевому рахунку, врівноважить попит.

Цей висновок доповнив теорію релігійної економіки важливим методологічним положенням: при аналізі стану релігійних середовищ необхідно рухатись по двох напрямках. Згідно з першим – аналізувати поведінку цілеспрямованого раціонального актора, який, окрім інших речей, прагне до задоволення певних потреб у релігії (аналіз попиту, індивідуальної раціональності). Згідно з другим – аналізувати життєдіяльність релігійного ринку, на якому актор і робить свій вибір, тобто з точки зору виявлення механізмів пропозиції (колективних акторів / колективних раціональностей), а не попиту [2, с. 53].

Набір базових змінних релігійного ринку і зв'язків між ними отримали назву «методологічної дорожньої карти» теорії релігійної економіки [2, с. 54]. Отже, ця «методологічна дорожня карта» виглядає так:

- 1) Плюралізм ресурсів (різноманітність релігійних переваг).
- 2) Обсяг наявних ресурсів (соціальна структура населення/групи).
- 3) Плюралізм релігійних постачальників (кількість і спектр постачальників).
- 4) Плюралізм релігійних споживачів.

Ця «карта» пропонує готовий алгоритм аналізу релігійного середовища. Для того, щоб уявити адекватну картину, яка відображає плюралізм релігійних споживачів у певному соціумі або на географічній території, треба: 1) отримати дані про абсолютний обсяг ресурсів (кількість населення, яке має можливість робити самостійний релігійний вибір); 2) зрозуміти, наскільки плюралістичні ресурси (за соціальним складом і різного роду перевагами); 3) отримати дані про кількість і спектр різних релігійних постачальників (деномінацій); 4) дізнатися, як розподіляються споживачі серед постачальників, що визначає спектр «релігійних ніш» [2, с. 54-55].

Кореляція релігійного плюралізму та релігійної активності. Ряд соціологів намагалися з'ясувати, яким чином перевіряється головна теза теорії релігійної економіки: зв'язок між релігійним плюралізмом (рівнем пропозиції) і релігійною активністю (практиками). Огляд літератури, присвяченої цьому питанню, показав, що майже за 10 років після представлення науковому співтовари-

ству «нової» парадигми було проведено 193 емпіричних досліджень цієї головної тези, результати яких знайшли відображення у 26-ти статтях [2, с. 65]. Низка досліджень підтверджувала цю тезу, а ряд інших піддавали сумніву тезу, що релігійний плюралізм і конкуренція збільшують силу релігійної організації і релігійну життєздатність суспільства в цілому. При цьому зазначалася важливість контексту (культурного, соціального, політичного): в одних випадках існує позитивна кореляція між конкуренцією і релігійною вітальністю, а в інших – негативна.

Американські соціологи М. Чавес і Ф. Горскі, визнавши в цілому наявність певного математичного зв'язку між життєздатністю релігії і плюралізмом, вказали на існування розбіжності в оцінці суперечливої ситуації, яка не вписувалася в узагальнені рамки обох парадигм. Ані прибічники «нової» ринкової парадигми, які підкреслювали мобілізуючий вплив зростання релігійної конкуренції, ані прибічники «старої» парадигми секуляризації, які доводили зворотні тенденції, не надали переконливих доказів [6]. Наприклад, вимагали детального пояснення факти, коли в одних країнах при практичній відсутності релігійної свободи та плюралізму спостерігався високий рівень релігійності населення (ісламські країни) і, навпаки – релігійна свобода не супроводжувалася високим рівнем релігійної самоідентифікації (багато країн Європи) [15].

М. Чавес і Ф. Горскі вказали ряд потенційно продуктивних напрямів дослідження релігії, у яких вони виявили найбільші суперечності. По-перше, огляд досліджень показав, що при певних умовах плюралізм і життєздатність релігії позитивно корелюють, а в інших – вони мають зворотну кореляцію. Водночас мають місце ситуації, в яких будь-який зв'язок не прослідковується взагалі. Отже, одне з ключових завдань майбутніх емпіричних досліджень, на думку М. Чавеса і Ф. Горскі, полягає в тому, щоб пояснити ці ситуації, вказавши умови, при яких той або інший варіант відносин отримує підтвердження. Бо більше, в рамках заявленої проблеми, треба розвивати дослідження в наступних напрямках, де вже є цікаві результати, а саме: 1) вплив соціальних мереж фізичних осіб на плюралізм і релігійну участь (Д. Олсон); 2) відносини між плюралізмом і ростом конкретних конфесій, розвиток пояснень варіативного впливу плюралізму на розвиток релігійних груп (Дж. Блау); 3) культурні аспекти релігійного плюралізму, особливо – зв'язок між релігійним плюралізмом і характерними рисами релігійних ідентичностей (К. Сміт) [2, с. 67].

По-друге, ще один потенційний напрям досліджень пов'язаний з твердженнями Р. Фінке і Р. Старка, згідно з якими головним чином відрізняються між собою території (у соціальному, економічному і політичному планах), в яких відсутня

різноманітність та існує певний ступінь плюралізму. При цьому плюралізм збільшує релігійну участь лише тоді, коли він перетинає певний мінімальний поріг. Здається правдоподібним, відмічають М. Чавес і Ф. Горські, що релігійна участь вища там, де люди мають хоча б деякий релігійний вибір. Майбутні крос-регіональні дослідження, спрямовані на аналіз цього зв'язку, можуть бути досить продуктивними, щоб зрозуміти, наскільки універсальний цей принцип.

По-третє, необхідно розвивати дослідження, які пояснюють відмінності у зв'язках між змінами конфесійно-державних відносин і змінами в релігійній участі. Огляд історичних і порівняльних досліджень зв'язку між державним регулюванням релігії і релігійною життєздатністю продемонстрував, що може спостерігатися як позитивна, так і негативна кореляція. Соціологи наводять приклади США і колишнього Радянського Союзу, де, на їхню думку, більш відкритий релігійний ринок вплинув на підвищення рівня релігійної участі і життєву силу релігії. Водночас у більшості країн Європи і в Канаді історичний вектор інший – в напрямку все більш відкритого релігійного ринку і зниження участі [6, с. 276].

По-четверте, вчені вказали на емпіричний провал у дослідженні наслідків релігійної конкуренції. Водночас усі ці суперечності, на думку М. Чавеса і Ф. Горські, не можуть бути підставою відмови від теорії релігійної економіки. Вони відмічають: «Слабкості досліджень релігійної конкуренції не пов'язані з використанням економічної теорії. Скоріше, проблеми виникають через неадекватність конкретного підходу до вивчення релігійної конкуренції або через конкретне застосування економічної теорії у тій інтерпретації, яка стала домінувати в літературі. Нові дослідження релігійної конкуренції, ймовірно, будуть більш цінними, якщо вони набагато серйозніше поставляться до соціально-історичних контекстів» [6, с. 277].

По-п'яте, М. Чавес і Ф. Горські виділяють два якісно різних типи релігійної конкуренції, які повинні бути взяті до уваги. Перший тип має місце, коли релігійні організації залежать від добровільних внесків фізичних осіб. У таких умовах вони будуть боротися за час і ресурси людей – конкурувати як один з одним, так і з багатьма іншими групами і формами соціальних практик (масовими розвагами, спортивними командами, політичними партіями тощо). Другий тип має місце в умовах, коли релігійне членство є більше формою громадянства, ніж добровільною участю. Релігії в такому випадку часто влітаються в політику, соціальні та культурні конфлікти між державами, класами, національностями або етнічними групами; релігійна лояльність стигматизує нерелігійні пристрасті; релігійна конкуренція означає боротьбу за культурний, політичний і територіальний вплив і владу [6, с. 277]. Європа часів Реформації

і деякі сучасні локальні ситуації у різних частинах світу є прикладами цього другого типу конкуренції. Відтак одне з завдань досліджень має полягати в поясненні наслідків кожного типу релігійної конкуренції [2, с. 69].

У результаті М. Чавес і Ф. Горські приходять до висновку, що необхідно взагалі відмовитися від прагнення до єдиного підходу («загального закону»), який пояснює відносини між релігійним плюралізмом і релігійною участю. Докази чітко показують, що будь-який загальний підхід, щоб бути точним, має бути сформульований з такою кількістю виключень і обмежень, що його претензії на загальність і законність будуть знищені. Замість того, щоб сперечатися про те, позитивно чи негативно пов'язані між собою релігійний плюралізм і релігійна участь, більш цінним буде продовжити роботу в цьому питанні в напрямку дослідження соціальних, культурних та інституційних механізмів, які визначають наслідки релігійного плюралізму для релігійної життєздатності та суспільства в цілому. Питання методології вимірювання релігійного плюралізму. З метою подолання методологічних проблем теорії релігійної економіки, соціологи Д. Воас (Велика Британія), Д. Олсон (США) і А. Кроккет (Велика Британія) зосередили свою увагу на вивченні питання – що саме вимірюється при дослідженні релігійного плюралізму, і які висновки можуть бути зроблені в результаті? Отже, вчені запропонували два варіанти розв'язання проблеми.

По-перше, аналіз опублікованих даних показав, що «взаємозв'язки між плюралізмом і ступенем залученості залежать від факторів, зовнішніх по відношенню до цих параметрів» [15, с. 213]. На думку соціологів, цими факторами є екологічні показники розподілу релігійних груп за чисельністю в межах того або іншого географічного району. Іншими словами, плюралізм як такий (спектр представлених на ринку релігійних організацій) не є ключовою змінною величиною, а ключовим показником є масштаб поширення (чисельність організацій у межах деномінації) на певній території – екологічний показник плюралізму організацій, який дорівнює сумі квадратів часток кожної релігійної групи в екологічній одиниці (місті, країні) [2, с. 70].

Використання екологічного параметру до конкретних ситуацій дозволив ученим зробити наступні висновки: наслідком збільшення розміру будь-якої релігійної групи є обов'язковий ріст плюралізму, але до певної межі. Як тільки розмір групи досягає пропорції населення, коли вона стає однією з найбільших у регіоні, релігійний плюралізм обов'язково зменшується. Відтак мають місце математично нелінійні зв'язки між пропорціями населення, які належать до релігійних груп, і стандартною мірою релігійного плюралізму. Вчені стверджують: «Головний принцип полягає в на-

ступному – коли більші деномінації мають найвищий показник змінної чисельності (за кількістю організацій у регіонах), кореляції стають негативними, а коли превалює кількість організацій малих деномінацій, кореляції стають позитивними» [15, с. 215].

По-друге, на переконання соціологів, практика вимірювання показника релігійної активності має бути суттєво переглянута, а саме – показник «залученість» (involvement) треба вимірювати незалежно від показника «участь» (participation) [2, с. 71].

Збільшення релігійної пропозиції і релігійність. Британський соціолог релігії Робін Гілл задумував свої роботи як критику однієї з головних тез теорії секуляризації – постулат про те, що зниження відвідуваності церкви – це результат втрати віри. Але висновки, до яких він прийшов, суперечили базовій тезі теорії релігійної економіки, а саме – збільшення пропозиції призвело не до збільшення відвідуваності церкви, а до зниження. Емпіричні зв'язки, знайдені Р. Гіллом, виявляють значення специфічного фактора – надлишкової пропозиції на релігійний ринок, що може розглядатися як доповнення в теорію, а не спростування її базового положення [2, с. 72].

Р. Гілл звертається до значного масиву історичних даних і приходять до висновку, що головна проблема релігійного життя Англії полягала у надлишковій пропозиції – будівництві протягом тривалого часу великої кількості церковних будівель. Р. Гілл підкреслює, що в цій стратегії немає жодних ознак інертності монополії, яка нібито мала б спостерігатися в умовах державної підтримки церкви, згідно з висновками авторів «нової» парадигми. Вчений показує, що в деяких районах церкви в принципі не могли бути заповнені, навіть якщо б більша частина населення регулярно відвідувала богослужіння. Причина проста – надто багато церков. Проблема ускладнилася, коли населення країни почало рух із сільської місцевості в міста, і одночасно з центру міст – в напрямку околиць міст і передмість. І справа не лише в тому, що мав місце надлишок церков, вони були розташовані не там, де потрібно. Більше того, надлишок пропозиції церковних будівель призводив до того, що ставало все складніше їх утримувати. Малочисельні конфесії докладали всіх зусиль, щоб справлятися з ситуацією, але розчарування наростало. Розчарування вело до спаду. Спад посилював розчарування. Було запущене замкнене коло по низхідній. Були й поодинокі випадки успіху, але вони лише посилювали проблему, оскільки парафіяни стали просто переміщатися в інші, більш успішні церкви, в той час як інші – все більше порожніли [11].

Співзвучні з висновками Р. Гілла і результати досліджень британського соціолога релігії Пола Чемберса. Він пише, що в різних частинах міста Суонсі (Велика Британія) можна побачити багато

церков, буквально на кожній вулиці. Вони були побудовані приблизно в той самий час у XIX ст. Нині ж вони практично всі знаходяться у стані розрухи. Це, на думку П. Чемберса, через надлишок пропозицій. У тих частинах міста, де відвідуваність богослужінь зросла, це відбулося за рахунок спаду відвідуваності інших. В абсолютних показниках різниці практично немає [5].

Висновки. Важливий аспект розходження між «старою» і «ною» парадигмами – вплив плюралізму на релігію. Якщо прибічники «старої» парадигми розглядали плюралізацію і секуляризацію як наслідки модернізації, які сприяють монополізації релігії і відходу її з публічної сцени, то прибічники «нової» парадигми вважають, що чим більше плюралізму, тим вища релігійна мобілізація населення. Життєздатність релігії і практики релігійних акторів все більшою мірою залежать від ринкових сил – комплексу факторів (державних або інституційних обмежень, культурної інерції і соціокультурних трансформацій), що регулюють плюралізм і впливають на формування унікальних «релігійних економік».

А основним стримуючим плюралізм фактором є монополізація релігійного ринку домінуючою в суспільстві релігійною традицією, яка прагне гомогенізувати ринок. Причому переважаючим типом церковно-державних відносин в світі сьогодні є не плюралізм, а олігополія. У відповідь на ці реалії позначилися траєкторії наростання релігійного фундаменталізму як відповідь на зростання плюралізації і лібералізації релігійних і громадських сфер. У цих умовах роль традиційних релігійних інститутів, а в більш широкому ракурсі і спільнот, переосмислюється, членство в них передбачає високу ціну, але й чималу вигоду, у вигляді гарантії збереження культурної та національної ідентичності. Теорія релігійної економіки дозволяє зрозуміти причини суттєвих відмінностей між соціумами, де немає плюралізму, і де є релігійний вибір і конкуренція. За словами Р. Фінке і Р. Старка, «навіть наші критики усвідомили, що монополія церкви, яка підтримується державою, не буде сприяти зростанню релігійної віри, яка вселяє довіру і активність» [10, с. 99].

На відміну від теоретиків секуляризації, теорія релігійної економіки обґрунтовує творчий ефект високої релігійної різноманітності. На думку Р. Фінке і Р. Старка, треба розуміти, що релігія – «часто амфетамін» для людей, що саме релігія стимулювала багато середньовічних повстань селян і ремісників, генерувала народні бунти серед корінного населення Африки і Північної Америки проти європейського вторгнення і в недалекому минулому відіграла центральну мобілізуючу роль у релігійних конфліктах у Східній Європі на початку 90-х» [10, с. 99].

Проблема впливу соціокультурних контекстів, інтелектуальних традицій країни на характер на-

уково-теоретичного інструментарію є досить актуальною для сучасної соціології. Слід розуміти, що як «немає і не може бути «універсальної» соціологічної теорії, бо її природа розвивалася і нині продовжує розвиватися через зростання темпів разом з прискореним розвитком суспільства», так само не може бути «універсальної» теорії, що пояснює динаміку релігійного феномена [3, с. 202].

На думку Х. Казанови, щоб розвинути ширшу глобальну порівняльно-історичну перспективу й дослідити неоднорідні відносини між патернами секуляризації та модернізації у незахідному світі, нам спершу потрібно ще раз порушити питання про відносини між конкретно-історичними патернами і процесами в Європі та США [1, с. 136]. Для пояснення значних внутрішніх розбіжностей у патернах секуляризації в межах Європи (не лише

між Східною та Західною Німеччиною, але також між іншими європейськими суспільствами, схожими за багатьма іншими ознаками: наприклад, між Польщею та Чехією, двома слов'янськими східноєвропейськими католицькими суспільствами радянського типу; або між Францією та Італією, двома схожим чином модерними латинськими католицькими суспільствами; або між Нідерландами та Швейцарією, двома високомодерними двоконфесіональними кальвіністсько-католицькими суспільствами) слід приділяти увагу не стільки рівням модернізації чи сталим монополіям (які пояснюють дуже мало), скільки історичним патернам відносин між церквою, державою, нацією та громадянським суспільством. Вийти з глухого кута може допомогти лише порівняльно-історичний аналіз [1, с. 141].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / Хосе Казанова. Пер. з англ. Олексія Панича. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 264 с.
2. Каргина И.Г. Социологические рефлексии современного религиозного плюрализма : монография / И.Г. Каргина. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. социологии. – М. : МГИМО-Университет, 2014. – 278 с.
3. Каргина И.Г. Современный религиозный плюрализм : теоретико-социологический анализ : диссерт. на соискание ученой степени доктора социологических наук : 22.00.01 / Ирина Георгиевна Каргина; [Место защиты: Моск. гос. ин-т междунар. отношений]. – Москва, 2015. – 405 с.
4. Berger, P., 1999. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. P. Berger (ed.). Mich.: Ethics and Policy Center and Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
5. Chambers, P., 2004. Religion, Secularization and Social Change: Congregational Studies in a Post-Christian Society. – Cardiff: University of Wales Press.
6. Chaves, M., Gorski, P., 2001. Religious Pluralism and Religious Participation // Annual Review of Sociology. № 27. 261-281.
7. Democracy and the New Religious Pluralism, 2007. T. Banchoff (ed.). New York: Oxford University Press, Inc.
8. Finke, R., Scheitle, C., 2009. Pluralism as Outcome: The Ecology of Religious Resources, Suppliers, and Consumers // Interdisciplinary Journal of Research on Religion. Volume 5.
9. Finke, R., Stark, R., 2003. The Dynamics of Religious Economies. Handbook of the Sociology Religion. Cambridge, NY: Cambridge University Press.
10. Finke, R., Stark, R., 2003. The Dynamics of Religious Economies / Handbook of the Sociology Religion. – Cambridge, NY: Cambridge University Press.
11. Gill, R., 1993. The Myth of the Empty Church. London: SPCK.
12. Huber, S., Ketola, K., Traunmuller, R., 2012. Religious Diversity and Religious Vitality: New Measuring Strategies and Empirical Evidence // Interdisciplinary Journal of Research on Religion. Volume 9; Huber, S., Huber, O., 2012. The Centrality of Religiosity Scale // Religions. № 3.
13. Pluralism project Harvard University. Retrieved from URL: <http://www.pluralism.org>
14. Religious Pluralism: Framing Religious Diversity in the Contemporary World, 2014. G. Giordan and E. Pace (eds.). New York: Springer.
15. Voas, D., Olson, D., Crockett, A., 2002. Religious Pluralism and Participation: Why Previous Research Is Wrong // American Sociological Review. № 64. 212-231.
16. Warner, S., 1993. Work in Progress Towards a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States // American Journal of Sociology. № 98. 1044-1093.

REFERENCES

1. Kazanova, Kh. (2017). *Po toy bik sekulyaryzatsiyi: relihiyna ta sekulyarna dynamika nashoyi hlobal'noyi doby [On the other side of secularization: the religious and secular dynamics of our global time]*. Kyiv, DUKh I LITERA (in Ukrainian)
2. Kargina, I. G. (2014). *Sociologicheskie refleksii sovremennogo religioznogo pljuralizma : monografija [Sociological reflections of modern religious pluralism: monograph]*. Mosk. gos. in-t mezhdunar. otnoshenij (un-t) MID Rossii, kaf. sociologii. Moscow, MGIMO-Universitet (in Russian)
3. Kargina, I. G. (2015). *Sovremennyj religioznyj pljuralizm : teoretiko-sociologicheskij analiz [Modern religious pluralism: the theoretical-sociological analysis]*. Moscow (in Russian)
4. Berger, P. (1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. P. Berger (ed.). Mich.: Ethics and Policy Center and Wm. B. Eerdmans Publishing Co. (in English)
5. Chambers, P. (2004). *Religion, Secularization and Social Change: Congregational Studies in a Post-Christian Society*. Cardiff: University of Wales Press. (in English)
6. Chaves, M., & Gorski, P. (2001). Religious Pluralism and Religious Participation. *Annual Review of Sociology*, 27, 261-281 (in English)
7. *Democracy and the New Religious Pluralism* (2007). T. Banchoff (ed.). New York: Oxford University Press, Inc. (in English)
8. Finke, R., & Scheitle, C. (2009). Pluralism as Outcome: The Ecology of Religious Resources, Suppliers, and Consumers. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, 5. (in English)
9. Finke, R., & Stark, R. (2003). *The Dynamics of Religious Economies*. Handbook of the Sociology Religion. Cambridge, NY: Cambridge University Press. (in English)
10. Finke, R., & Stark, R. (2003). *The Dynamics of Religious Economies*. Handbook of the Sociology Religion. Cambridge, NY: Cambridge University Press. (in English)
11. Gill, R. (1993). *The Myth of the Empty Church*. London: SPCK. (in English)
12. Huber, S., & Ketola, K., Traunmuller, R. (2012). Religious Diversity and Religious Vitality: New Measuring Strategies and Empirical Evidence. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, 9; Huber, S., Huber, O. (2012). The Centrality of Religiosity Scale. *Religions*, 3 (in English)
13. Pluralism project Harvard University. Access mode: <http://www.pluralism.org> (in English)
14. *Religious Pluralism: Framing Religious Diversity in the Contemporary World* (2014). G. Giordan and E. Pace (eds.). New York: Springer (in English)
15. Voas, D., & Olson, D., & Crockett, A. (2002). Religious Pluralism and Participation: Why Previous Research Is Wrong. *American Sociological Review*, 64, 212-231 (in English)
16. Warner, S. (1993). Work in Progress Towards a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States. *American Journal of Sociology*, 98, 1044-1093 (in English)

Яремчук Сергій Степанович – докторант кафедри галузевої соціології, кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 01033, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: serg.doc.cv@gmail.com

Yaremchuk Serhii S. – doctoral candidate of the department of branch sociology, PhD in historical sciences, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Address: 60, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: serg.doc.cv@gmail.com
ORCID 0000-0003-2216-8026

УДК 316

doi: 10.15421/1717121

Емпіричне соціологічне дослідження гендерно-специфічних маніпулятивних технологій у сфері судочинства: проблема побудови інструментарію

О. І. Пархоменко

Класичний приватний університет, Запоріжжя, Україна

Статтю присвячено проблемі співвідношення гендерних стереотипів ключових гендерних ідеологій та пов'язаних із ними гендерно-специфічних технологій маніпулятивного впливу в сфері сімейного судочинства. В результаті досягнення мети та реалізації завдань статті автор приходиться до висновку про те, що побудова системи емпіричних індикаторів є ґрунтованою на ключових гіпотезах емпіричного дослідження щодо переважання в гендерній ідеології як складовій частині соціальної моралі логіки «подвійних стандартів». Згідно з цією «логікою», те, що по відношенню до представників однієї гендерної спільноти вважається гендерною маніпуляцією і навіть гендерним насильством, у ставленні до представників іншої гендерної спільноти оцінюється як соціальна норма. Оцінка відповідних гендерно-специфічних маніпулятивних технологій як легітимних випливає із мовчазної згоди практикуючих юристів із соціальною мораллю матриархального расизму, яка містить систему імплікацій щодо гендерної неповноцінності чоловіків та припущення щодо них відповідних дискримінаційних практик у сфері сімейного судочинства. Найбільшим маніпулятивним потенціалом, на думку автора, володіють норми, які відсилають до малопрояснених норм «суспільної моралі», сама розпливчатість яких уможливорює похідне від неї гендерне маніпулювання із невідповідними для чоловіків юридичними наслідками.

Ключові слова: маніпулювання; гендерно-специфічне маніпулювання; гендерна ідеологія; соціальна мораль; патриархальний расизм; матриархальний расизм; гендерний егалітаризм

Empirical sociological study of gender-specific manipulative technologies in the field of legal proceedings: the problem of constructing tools

O. I. Parkhomenko

Classic private university, Zaporozhye, Ukraine

The article is devoted to the problem of correlation of gender stereotypes of key gender ideologies and related gender-specific technologies of manipulative influence in the sphere of family legal proceedings. As a result of achieving the goal and realizing the objectives of the article, the author comes to the conclusion that the construction of a system of empirical indicators is based on the key hypotheses of the empirical study concerning the prevalence of the logic of «double standards» in gender ideology as an integral part of the social morality. According to this «logic», what is considered gender representatives of one gender community as gender manipulation and even gender violence, in relation to representatives of another gender community is assessed as a social norm. The evaluation of relevant gender-specific manipulative technologies as legitimate derives from the tacit agreement of practicing lawyers with the social morality of matriarchal racism, which contains a system of implications for the gender inferiority of men and allows them to adopt appropriate discriminatory practices in the field of family justice. The greatest manipulative potential, according to the author, is the norms referring to the little-clarified norms of «public morality», the very vagueness of which makes possible the derivative of it gender manipulation with unfavorable legal consequences for men.

Keywords: manipulation; gender-specific manipulation; gender ideology; social morality; patriarchal racism; matriarchal racism; gender egalitarianism

Цитування даної статті: Пархоменко О. І. Емпіричне соціологічне дослідження гендерно-специфічних маніпулятивних технологій у сфері судочинства: проблема побудови інструментарію / О. І. Пархоменко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 46-55. doi: 10.15421/1717121

Citation of this article: Parkhomenko, O. I. (2017). Empirical sociological study of gender-specific manipulative technologies in the field of legal proceedings: the problem of constructing tools. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 46-55. doi: 10.15421/1717121 (in Ukrainian).

Received: 12.08.2017**Accepted:** 13.09.2017

Эмпирическое социологическое исследование гендерно-специфических манипулятивных технологий в сфере судопроизводства: проблема построения инструментария

О. И. Пархоменко

Классический приватный университет, Запорожье, Украина

Статья посвящена проблеме соотношения гендерных стереотипов ключевых гендерных идеологий и связанных с ними гендерно-специфических технологий манипулятивного воздействия в сфере семейного судопроизводства. В результате достижения цели и реализации задач статьи автор приходит к выводу о том, что построение системы эмпирических индикаторов основано на ключевых гипотезах эмпирического исследования, касающихся преобладания в гендерной идеологии как составной части социальной морали логики «двойных стандартов». Согласно этой «логике», то, что в отношении представителей одного гендерного сообщества считается гендерной манипуляцией и даже гендерным насилием, в отношении к представителям другого гендерного сообщества оценивается как социальная норма. Оценка соответствующих гендерно-специфических манипулятивных технологий как легитимных проистекает из молчаливого согласия практикующих юристов с социальной моралью матриархального расизма, которая содержит систему импликаций касающихся гендерной неполноценности мужчин и допускающая в их отношении соответствующих дискриминационных практик в сфере семейного судопроизводства. Наибольшим манипулятивным потенциалом, по мнению автора, обладают нормы, отсылающие к мало-проясненным нормам «общественной морали», сама расплывчатость которых делает возможным производное от нее гендерное манипулирование с невыгодными для мужчин юридическими последствиями.

Ключевые слова: манипулирование; гендерно-специфическое манипулирование; гендерная идеология; социальная мораль; патриархальный расизм; матриархальный расизм; гендерный эгалитаризм

Постановка проблеми. Особливим різновидом опитування в емпіричних соціологічних дослідженнях є експертне опитування, або, як його часто називають, метод експертних оцінок. До цього методу соціологи звертаються найчастіше, по-перше, на початковому етапі дослідження і, по-друге, на заключному етапі дослідження, як до одного з методів контролю, перевірки отриманої інформації.

В нашому емпіричному дослідженні одним з важливих моментів є підбір експертів. Експерти в даному конкретному випадку - це компетентні в сфері сімейного судочинства особи, фахівці зі значним стажем роботи в даній сфері. Ними є судді та адвокати, які здійснюють практику в сфері сімейного законодавства. Експертне опитування є актуальним у контексті новизни оцінки прихильності самих експертів до відповідних стереотипів гендерних ідеологій та їх толерантності щодо гендерно-специфічних маніпуляцій. Саме зазначений аспект гендерно-соціологічних студій є практично непередставленим у вітчизняній соціології і тому потребує розгорнутішого дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема побудови анкети як складової частини програми емпіричного соціологічного дослідження є представленою в численних працях з методології соціологічних досліджень. Серед авторів, які займалися дослідженням проблеми, варто відзначити В. Анурина, Е. Бабосова, О. Готліба, Г. Зборовського, І. Кузнецова, В. Ядова, І. Батигіна, В. Гречихіна, І. Бутенка, З. Сікевича, які присвячують проблематиці емпіричної валідації понять соціологічного дослідження відповідні розділи власних праць [1-12].

Метою дослідження є побудова системи емпіричних індикаторів гендерних стереотипів ключових гендерних ідеологій та пов'язаних із ними гендерно-специфічних технологій маніпулятивного впливу в сфері сімейного судочинства.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі співвідношення гендерних стереотипів ключових гендерних ідеологій та пов'язаних із ними гендерно-специфічних технологій маніпулятивного впливу в сфері сімейного судочинства.

Вклад основного матеріалу. Питання 1 в анкеті емпіричного дослідження є загальним і дозволяє з'ясувати, чи доводилося респондентам (якими є адвокати та судді) під час судових процесів стикатися із фактами маніпулювання з боку учасників. Відповіді оцінюються за номінальною шкалою: 1.1. - так, доводилося; 1.2.- ні, не доводилося; 1.3. - важко відповісти. Питання 3 в анкеті емпіричного дослідження дозволяє визначити ключові типи маніпулятивних технологій або ж відсутності маніпулювання з боку учасників сімейних процесів. При цьому респондентам пропонується визначити, які з перерахованих в таблиці ознак поведінки, яку можна спостерігати під час розгляду судових справ, і в якій мірі відповідають чоловікам та жінкам. Оцінка відповіді також відбувається за номінальною шкалою із відповідними цифровими позначниками. Обравши декілька варіантів відповіді, респонденти визначають, наскільки чоловіки та жінки як соціогендерні групи послуговуються відповідними типами маніпулятивних технологій або ж взагалі не застосовують їх.

В таблиці пп. 3.1.1-3.2.1. відповідають неманіпулятивній поведінці учасників; пп. 3.1.2-3.2.2. - маніпулятивній технології самопросування; пп. 3.1.3, 3.1.9., 3.2.3, 3.2.9 - маніпулятивній технології емоційного тиску; пп. 3.1.3, 3.1.6, 3.2.3., 3.2.6 - маніпулятивній технології емоційного зараження; пп. 3.1.4., 3.2.4 - маніпулятивній технології навіювання (сугестії); пп. 3.1.5, 3.2.5 - маніпулятивній технології перекручування інформації (логічного спотворення); пп. 3.1.7, 3.2.7., 3.1.8, 3.2.8., 3.1.10, 3.2.10 - маніпулятивній технології стигматизації (наклеювання ярликів), призначення якої полягає в підміні раціонально-фактичних аргументів по суті справи упередженими оцінками тієї чи іншої сторони.

В таблиці індикатори окремих типів маніпулятивних технологій виглядають наступним чином.

Питання 4 в анкеті емпіричного дослідження дозволяє виявити рівень гендерної агресії та толерантності/нетолерантності в поведінці чоловіків та жінок як соціогендерних груп при розгляді сімейних справ. Відповіді також оцінюються за номінальною шкалою.

Питання 5 в анкеті емпіричного дослідження дозволяє здійснити загальну гендерну експертизу чинного законодавства на предмет виявлення ознак гендерної дискримінації, расизму та сексизму. Респондентам пропонується дати оцінку чинному сімейному законодавству в гендерному аспекті. Меню передбачає три опції-індикатори:

а) опція-індикатор 5.1. (опція-індикатор гендерного егалітаризму) - (оцінка чинного сімейного законодавства як такого, в якому дотримано принципи гендерної рівності та гендерного паритету);

б) опція-індикатор 5.2. (опція-індикатор патріархального расизму та сексизму) - оцінка чинного сімейного законодавства як такого, яке є в більшій

мірі дискримінаційним щодо чоловіків на користь жінок;

в) опція-індикатор 5.3. (опція-індикатор матриархального расизму та сексизму) - оцінка чинного сімейного законодавства як такого, що є дискримінаційним в більшій мірі щодо жінок на користь чоловіків

Питання 6 в анкеті емпіричного дослідження стосується окремих проявів гендерної дискримінації щодо чоловіків (жінок) в сімейно-правовому регулюванні. Ця дискримінація стосується, зокрема: створення та оцінки рівня належності умов існування сім'ї; пріоритетності залишення дитини з батьком або матір'ю у випадку розлучення; розподілу майна на користь чоловіків або жінок у випадку розлучення за наявності дитини, народженої в шлюбі; нормативно-правової можливості посилення на «моральні засади суспільства» для прийняття судових рішень на користь чоловіків або жінок; нормативно-правової можливості посилення на «місцеві звичаї» для прийняття судових рішень на користь чоловіків або жінок; призначення аліментної допомоги дітям на користь чоловіків або жінок. В табличному вигляді структура індикаторів виглядає наступним чином.

Питання 8, 18 в анкеті емпіричного дослідження дозволяють визначити різновиди неадекватної аргументації (псевдоаргументації), якою послуговуються чоловіки та жінки як представники відповідних соціо-гендерних груп під час розгляду сімейних справ в маніпулятивних цілях. Респондентам-експертам пропонується визначити, з якою частотністю їм доводилося чути від учасників (учасниць) сімейного процесу фрази («аргументи») на кшталт наведених. Звісно, що йдеться не про дослівне формулювання, а про сутність висловленого.

Таблиця 1.

Структура емпіричних індикаторів питання 1

3.1. Чоловіки			3.2. Жінки		
Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1	Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1
3.1.1. Поводять себе радше стримано, аніж емоційно			3.2.1. Поводять себе радше стримано, аніж емоційно		
3.1.2. Намагаються привертати до себе увагу			3.2.2. Намагаються привертати до себе увагу		
3.1.3. Вдаються до підвищення голосу			3.2.3. Вдаються до підвищення голосу		
3.1.4. Вдаються до вольового тиску та шантажу			3.2.4. Вдаються до вольового тиску та шантажу		
3.1.5. Використовують аргументацію, яка не стосується суті справи			3.2.5. Використовують аргументацію, яка не стосується суті справи		
3.1.6. Намагаються викликати до себе співчуття і заражати інших своїм настроєм			3.2.6. Намагаються викликати до себе співчуття і заражати інших своїм настроєм		
3.1.7. Використовують прийоми наклеювання ярликів			3.2.7. Використовують прийоми наклеювання ярликів		
3.1.8. Хибно звинувачують іншу сторону у відсутності доказів			3.2.8. Хибно звинувачують іншу сторону у відсутності доказів		
3.1.9. Вдаються до підміни обговорення фактичної сторони справи емоціями			3.2.9. Вдаються до підміни обговорення фактичної сторони справи емоціями		
3.1.10. Вдаються до емоційних перебільшень та особистих образ на адресу іншої сторони			3.2.10. Вдаються до емоційних перебільшень та особистих образ на адресу іншої сторони		

З іншого боку, питання 18 дозволяє визначити ставлення до особи того, хто припускається цих гендерних маніпуляцій. Отже, йдеться про гендерні стереотипи соціальної моралі, які щодо однієї гендерної групи можуть дозволяти застосу-

вання маніпулятивних прийомів задля досягнення власних цілей, а представникам іншої гендерної групи забороняють робити це.

В табличному варіанті топіки неадекватної аргументації виглядають наступним чином.

Таблиця 2.

Структура емпіричних індикаторів питання 6

6.1. Чоловіки			6.2. Жінки		
Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1	Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1
6.1.1. Дискримінація стосується створення належних умов щодо реалізації прав з боку іншого члена подружжя			6.2.1. Дискримінація стосується створення належних умов щодо реалізації прав з боку іншого члена подружжя		
6.1.2. Дискримінація стосується пріоритетного залишення дитини з батьком у випадку розлучення			6.2.2. Дискримінація стосується пріоритетного залишення дитини з матір'ю у випадку розлучення		
6.1.3. Дискримінація стосується розподілу майна на користь чоловіків у випадку розлучення за наявності дитини, народженої в шлюбі			6.2.3. Дискримінація стосується розподілу майна на користь жінок у випадку розлучення за наявності дитини, народженої в шлюбі		
6.1.4. Дискримінація стосується нормативноправової можливості посилання на "моральні засади суспільства" для прийняття судових рішень на користь чоловіків			6.2.4. Дискримінація стосується нормативноправової можливості посилання на "моральні засади суспільства" для прийняття судових рішень на користь жінок		
6.1.5. Дискримінація стосується нормативноправової можливості посилання на "місцеві звичаї" для прийняття судових рішень на користь чоловіків			6.2.5. Дискримінація стосується нормативноправової можливості посилання на "місцеві звичаї" для прийняття судових рішень на користь жінок		
6.1.6. Дискримінація стосується призначення аліментної допомоги дітям на користь чоловіків			6.2.6. Дискримінація стосується призначення аліментної допомоги дітям на користь жінок		

Таблиця 3.

Структура емпіричних індикаторів питань 8, 18.

8.1. Чоловіки			8.2. Жінки		
Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1	Часто-3	Рідко - 2	Ніколи -1
8.1.1. Вона не пропускає жодних штанів			8.2.1. Він не пропускає жодної спідниці		
8.1.2. Я на неї півжиття витратив			8.2.2. Я на нього півжиття витратила		
8.1.3. Чоловік не повинен працювати, жінка повинна його утримувати			8.2.3. Жінка не повинна працювати, чоловік повинен її утримувати		
8.1.4. Я ж їй трьох дітей зробив			8.2.4. Я ж йому трьох дітей народила		
8.1.5. Вона дітей бомбами хоче зробити			8.2.5. Він дітей бомбами хоче зробити		
8.1.6. Через неї всі діти голі й босі ходять			8.2.6. Через нього всі діти голі й босі ходять		
8.1.7. Вона дітям шматка хліба не купила			8.2.7. Він дітям шматка хліба не купив		
8.1.8. Вона мене все життя грабувала, а зараз грабує дитину			8.2.8. Він мене все життя грабував, а зараз грабує дитину		
8.1.9. Вона мене все життя грабувала, і зараз грабує			8.2.9. Він мене все життя грабував і зараз грабує		
8.1.10. Вона і так багата, коли вона вже наїється			8.2.10. Він і так багатий, коли він вже наїється		
8.1.11. Бог є на світі, і він її покарає			8.2.11. Бог є на світі, і він його покарає		
8.1.12. Вона мене погано знає			8.2.12. Він мене погано знає		
8.1.13. Вона мені за все заплатить			8.2.13. Він мені за все заплатить		
8.1.14. На тому світі їй відплатиться			8.2.14. На тому світі йому відплатиться		
8.1.15. У мене діти голодні, мені нема їх чим годувати			8.2.15. У мене діти голодні, мені нема їх чим годувати		
8.1.16. Ця нелюдка залишила сім'ю без шматка хліба			8.2.16. Цей нелюд залишив сім'ю без шматка хліба		
8.1.17. Через неї діти пухнуть з голоду			8.2.17. Через нього діти пухнуть з голоду		
8.1.18. Вона з мене всі жили витягла			8.2.18. Він з мене всі жили витягнув		

8.1.19. Для неї немає нічого святого, навіть дітей	8.2. 19. Для нього немає нічого святого, навіть дітей
8.1.20. Вона бездушна тварюка	8.2. 20. Він бездушна тварюка
8.1.21. Таких потрібно стерилізувати, щоб не розмножувалися	8.2. 21. Таких потрібно каструвати, щоб не розмножувалися
8.1.22. Краще б вона померла маленькою	8.2. 22. Краще б він помер маленьким
8.1.23. Як таких земля носить	8.2. 23. Як таких земля носить
8.1.24. Управи на неї немає	8.2. 24. Управи на нього немає
8.1.25. Раніше таких розстрілювали	8.2. 25. Раніше таких розстрілювали
8.1.26. Я б таких душив ще в зародку	8.2. 26. Я б таких душила ще в зародку
8.1.27. Якби моя воля, я б навів порядок	8.2. 27. Якби моя воля, я б навела порядок
8.1.28. В неї грошей кури не клюють, нехай ділиться	8.2. 28. В нього грошей кури не клюють, нехай ділиться
8.1.29. Я з неї людину зробив, вона без мене під забором пропаде	8.2. 29. Я з нього людину зробила, він без мене під забором пропаде
8.1.30. Якби ви знали ким вона була, я її одягнув та помив	8.2. 30. Якби ви знали ким він був, я його одягла та помила
8.1.31. Я її з лайна витягнув	8.2. 31. Я його з лайна витягла
8.1.32. Я витратив на неї кращу частину життя, дітей їй зробив	8.2. 32. Я витратила на нього кращу частину життя, дітей йому народила
8.1.33. Та вона за 10 років палець об палець не вдарила	8.2. 33. Та він за 10 років палець об палець не вдарив
8.1.34. Я їй стільки добра зробив	8.2. 34. Я йому стільки добра зробила
8.1.35. Я на неї 10 років спину гнув	8.2. 35. Я на нього 10 років спину гнула
8.1.36. Вона як жінка ні на що не здатна	8.2. 36. Він як чоловік ні на що нездатний
8.1.37. Кому вона потрібна окрім мене	8.2. 37. Кому він потрібен окрім мене
8.1.38. Її викинь на неї ніхто не гляне	8.2. 38. Його викинь на нього ніхто не гляне
8.1.39. Це чувирло, окрім як мої гроші витратити, нічого не вміє	8.2. 39. Це чувирло, окрім пити горілку, нічого не вміє
8.1.40. Вона як під чоловіка залізе, то не знає що робити	8.2. 40. Воно як на бабу залізе, то не знає що робити
8.1.41. Як розлучусь з нею, то вона здохне під парканом	8.2.41. Як розлучусь з ним, то воно здохне під парканом
8.1.42. Якби не я, в неї б нічого не було	8.2.42. Якби не я, в нього б нічого не було
8.1.43. Та на неї жоден нормальний чоловік не подивиться	8.2.43. Та на нього жодна нормальна жінка не подивиться
8.1.44. Вона ж каструлі в руках не вміє тримати	8.2.44. Він же молоток у руках не вміє тримати
8.1.45. Вона в житті важче від гаманця нічого не піднімала	8.2.45. Він в житті важче від чарки горілки нічого не піднімав
8.1.46. Де були мої очі, коли отаке нещастя вибирали	8.2.46. Де були мої очі, коли отаке нещастя вибирали
8.1.47. Я думав, що вона людина як людина, а вона казна що	8.2.47. Я думала, що воно людина як людина, а воно казна-що
8.1.48. Таку непутящу, як вона, ще треба знайти	8.2.48. Такого непутячого, як він, ще треба знайти
8.1.49. Оце вона мені так віддячила за все те добро, що я їй зробив	8.2.49. Оце він мені так віддячив за все те добро, що я йому зробила
8.1.50. Це не я винен, це вона, бо в неї совісті немає	8.2. 50. Це не я винна, це він, бо в нього совісті немає
8.1.51. Я її непутящу підібрав, бо вона нікому не була потрібна	8.2. 51. Я його непутячого підбрала, бо він нікому був непотрібен
8.1.52. Я б на її місці помер від сорому	8.2. 52. Я б на його місці померла від сорому
8.1.53. Вона нікуди не дінеться, а приповзе до мене на колінах	8.2.53. Він нікуди не дінеться, а приповзе до мене на колінах

Питання 9, 19 дозволяють оцінити рівень частотності припущення гендерно-дискримінаційних випадків у судовій практиці, що пов'язані із морально-етичним маніпулюванням, та визначити рівень морально-етичної рефлексивності суддів та адвокатів, які вважають за можливе, необхідне та належне послуговуватись відповідними гендерно-упередженими маніпулятивними моделями. Респонденти-експерти мають оцінити, наскільки прийнятною з морально-етичної точки зору (безвідносно до відповідності чинному сімейному законодавству) вони вважають практику в сфері прийняття судових рішень або поведінку представників органів опіки/піклування щодо чоловіків та жінок. Результати відповіді оцінюються за номінальною шкалою. В табличному вигляді структура індикаторів виглядає наступним чином.

Питання 10 в анкеті емпіричного дослідження дозволяє оцінити соціогендерну компетентність суддів та адвокатів в аспекті розуміння загальної сутності предмета. Для цього пропонується обрати з меню найпоширеніше визначення (гендер людини як те, що збігається з її біологічною статтю) та два наукові визначення (гендер як те, що збігається з її соціальними та психічними ознаками та гендер як те, що збігається з її біологічними, соціальними та психічними ознаками).

Питання 13 дозволяє визначити, які із перерахованих в меню відповідей соціальних інституцій і соціально-нормативних систем і в якій мірі впливають на гендерні відносини в українському суспільстві. Шкала оцінки відповідей також є номінальною. В табличному вигляді меню запитання виглядає наступним чином.

Таблиця 4.

Структура емпіричних індикаторів питань 9, 19

6.1. Чоловіки			6.2. Жінки		
Рішення є цілком прийнятним з моральноетичної точки зору 3	Рішення є спірним і проблематичним з моральноетичної точки зору 2	Рішення є категорично неприйнятним з моральноетичної точки зору 1	Рішення є цілком прийнятним з моральноетичної точки зору 3	Рішення є спірним і проблематичним з моральноетичної точки зору 2	Рішення є категорично неприйнятним з моральноетичної точки зору 1
9.1.1. Суд приймає рішення в сімейній справі про поділ сімейного майна на користь чоловіка за наявності спільних дітей			9.2.1. Суд приймає рішення в сімейній справі про поділ сімейного майна на користь жінки за наявності спільних дітей		
9.1.2. Суд приймає рішення в сімейній справі про залишення дитини з батьком			9.2.2. Суд приймає рішення в сімейній справі про залишення дитини з матір'ю		
9.1.3. Чоловік під час судових засідань при розгляді сімейних справ не піддається доріканням, викриттям, звинуваченням у неналежному виконанні своїх обов'язків			9.2.3. Жінка під час судових засідань при розгляді сімейних справ не піддається доріканням, викриттям, звинуваченням у неналежному виконанні своїх обов'язків		
9.1.4. Чоловік отримує аліментну допомогу від працюючої жінки при залишенні дитини із ним після розлучення			9.2.4. Жінка отримує аліментну допомогу від працюючого чоловіка при залишенні дитини із нею після розлучення		
9.1.5. Питання про місце проживання дитини вирішується на користь чоловіка			9.1.5. Питання про місце проживання дитини вирішується на користь жінки		
9.1.6. Органи соціальної опіки та піклування не мають до чоловіка щодо виконання його сімейних та батьківських обов'язків жодних претензій			9.2.6. Органи соціальної опіки та піклування не мають до жінки щодо виконання її сімейних та материнських обов'язків жодних претензій		

Таблиця 5.

Структура емпіричних індикаторів питання 13

Соціальні інституції та соціально-нормативні системи	Рівень впливовості		
	Рівень впливовості високий -3	Рівень впливовості середній -2	Рівень впливовості низький -1
13.1. Законодавство у сфері регулювання гендерних відносин			
13.2. Соціальна мораль, традиції та звичаї			
13.3. Організація шлюбу та сім'ї			
13.4. Церква та релігійні організації			
13.5. Засоби масової інформації			
13.6. Правоохоронні органи			
13.7. Освіта і освітні установи			

Питання 14 дозволяє здійснити соціогендерну експертизу статті 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яка містить наступну норму-перелік виключень, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі. Відповіді респондентів-експер-

тів на запитання дозволять визначити, наскільки самі учасники сімейних процесів перебувають під впливом ідеології матриархального расизму та сексизму. Адже представлені в ст.6 виключення порушують принципи гендерної рівності та толерантності.

Таблиця 6.

Структура емпіричних індикаторів питання 14

Виключення, які не вважаються дискримінацією за ознакою статі	Шкала оцінювання		
	виключення повністю відповідає стандартам гендерної рівності -3	виключення частково відповідає стандартам гендерної рівності і потребує перегляду - 2	виключення зовсім не відповідає стандартам гендерної рівності, є дискримінаційним і потребує скасування - 1
14.1. спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини			
14.2. обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом			
14.3. різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом			
14.4. особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я			
14.5. позитивні дії			

Таблиця 7.

Структура емпіричних індикаторів питання 16

Спосіб оцінки ситуації	Рівень прийнятності		
	3 - спосіб оцінки ситуації є цілком прийнятним	2 - спосіб оцінки ситуації є частково прийнятним	1 - спосіб оцінки ситуації є повністю неприйнятним і неадекватним
16.1. Жінки в таких ситуаціях в більшості випадків є жертвами, потребують співчуття та всебічного забезпечення їх прав			
16.2. Жінки в таких ситуаціях в більшості випадків провокують чоловіків на застосування фізичного насильства множиним психічним насильством			
16.3. Чоловіки однозначно є винними, якщо вони допускають фізичне насильство щодо жінок			
16.4. Жінки мають право вчиняти щодо чоловіків будьяке психічне і моральне насильство, але уникати фізичного насильства			
16.5. Жінки мають право на застосування щодо чоловіків будьяке психічне та фізичне насильство, оскільки вони є слабшими за чоловіків			
16.6. Жінки однозначно є винними, якщо вони допускають фізичне насильство щодо чоловіків			
16.7. Як чоловіки, так і жінки не мають права на застосування психічного та фізичного насильства. Статеві ознаки, як і будьякі моральні аргументи щодо "сили" чоловіків або "слабкості" жінок при юридичній оцінці ситуації, взагалі не можуть братися до уваги			

Респондентам-експертам пропонується визначити відповідність встановлених виключень вимогам гендерної рівності за номінальною шкалою. В табличному вигляді структура індикаторів виглядає наступним чином.

Питання 16 дозволяє, на прикладі уявного розгляду (участі в розгляді) справи, яка стосується сімейного конфлікту і пов'язана із фактами вчинення фізичного або психічного насильства, визначити прихильність респондентів-експертів до ідеології патріархального расизму, матриархального расизму або ж гендерного егалітаризму. Емпіричні індикатори першої, другої та третьої гендерних ідеологій представляють собою, фактично, набір гендерних стереотипів (способів оцінки ситуації) щодо припустимості/неприпустимості насильства чоловіками та жінками. В табличному вигляді ем-

піричні індикатори вищеперерахованих гендерних ідеологій виглядають наступним чином.

Питання 17 дозволяє визначити рівень згоди із твердженнями, які відображають ключові стереотипи гендерних ідеологій та соціальної моралі. На відміну від питання 16, самі емпіричні індикатори є представленими вже безвідносно до ситуації, так би мовити, в абстрактній формі. Це дозволяє перевірити послідовність респондентів-експертів в їх прихильності щодо певної системи референцій гендерної ідеології та соціальної моралі. В табличному вигляді структура індикаторів виглядає наступним чином.

Жінка із значними фінансово-майновими статками у випадку розлучення могла б залишати більше 50% свого майна і фінансових активів колишньому чоловіку і дитині (дітям)

Таблиця 8.

Структура емпіричних індикаторів питання 17

Твердження	Рівень згоди/незгоди із твердженням		
	3 повністю погоджуюсь із твердженням	2 частково погоджуюсь із твердженням	1 категорично не погоджуюсь із твердженням
17.1. Жінки є набагато компетентнішими за чоловіків у питаннях суспільної моралі та оцінки будьяких ситуацій із застосуванням моральнопедагогічних стандартів			
17.2. Чоловіки є набагато компетентнішими за жінок в питаннях суспільної моралі та оцінки будьяких ситуацій із застосуванням моральнопедагогічних стандартів			
17.3. Якщо чоловіки здійснюють планування сімейного бюджету і розпорядження всіма статтями витрат, то це нормально			
17.4. Якщо жінки здійснюють планування сімейного бюджету і розпорядження всіма статтями витрат, то це нормально			
17.5. Жінки є набагато компетентнішими за чоловіків у питаннях виховання дітей та забезпечення сімейного благополуччя			
17.6. Чоловіки є набагато компетентнішими за жінок в питаннях виховання дітей та забезпечення сімейного благополуччя			
17.7. Якщо має місце ситуація розлучення, то це, в більшості випадків, пов'язане із низьким рівнем економічної забезпеченості та психологічної комфортності, які залежать переважно від чоловіків			
17.8. Якщо має місце ситуація розлучення, то це, в більшості випадків, є пов'язаним із низьким рівнем економічної забезпеченості та психологічної комфортності, які залежать переважно від жінок			
17.9. Правом жінки є вирішення питання про те, чи треба переривати незаплановану вагітність			
17.10. Правом чоловіка є вирішення питання про те, чи треба переривати жінці незаплановану вагітність			
17.11. Якщо суд обмежує право дитини на спілкування із батьком за наполяганням матері дитини то це нормально			
17.12. Якщо суд обмежує право дитини на спілкування із матір'ю за наполяганням батька дитини то це нормально			
17.13. Одружений чоловік має узгоджувати своє розпорядження вільним часом із дружиною			

17.14. Заміжня жінка має узгоджувати своє розпорядження вільним часом із чоловіком			
17.15. Одружений чоловік має обмежувати своє спілкування із друзями за наполяганням жінки			
17.16. Заміжня жінка має обмежувати своє спілкування із подругами за наполяганням чоловіка			
17.17. Чоловік із значними фінансово-майновими статками у випадку розлучення міг залишати більше 50% свого майна і фінансових активів колишній дружині і дитині (дітям)			
17.18. Жінка із значними фінансово-майновими статками у випадку розлучення могла б залишати більше 50% свого майна і фінансових активів колишньому чоловіку і дитині (дітям)			

Висновки. Побудова системи емпіричних індикаторів є ґрунтованою на ключових гіпотезах емпіричного дослідження щодо переважання в гендерній ідеології як складовій частині соціальної моралі логіки «подвійних стандартів». Згідно з цією «логікою», те, що по відношенню до представників однієї гендерної спільноти вважається гендерною маніпуляцією і навіть гендерним насильством, у ставленні до представників іншої гендерної спільноти оцінюється як соціальна норма.

Оцінка відповідних гендерно-специфічних ма-

ніпулятивних технологій як легітимних впливає із мовчазної згоди практикуючих юристів із соціальною мораллю матріархального расизму, яка містить систему імплікацій щодо гендерної неповноцінності чоловіків та припущення щодо них відповідних дискримінаційних практик у сфері сімейного судочинства. Найбільшим маніпулятивним потенціалом володіють норми, які відсилають до малопрояснених норм «суспільної моралі», сама розпливчатість яких уможливує похідне від неї гендерне маніпулювання із невідгнітними для чоловіків юридичними наслідками.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Анурин В. Ф. Эмпирическая социология: учеб. пособие для вузов / В. Ф. Анурин. – М.: Академ. Проект, 2003. – 288 с.
2. Бабосов Е. М. Прикладная социология: учеб. пособие. / Е. М. Бабосов. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – С. 361–371.
3. Готлиб А. С. Введение в социологическое исследование: качественный и количественный подходы: методология, исследовательские практики: учеб. пособие / А. С. Готлиб. – М.: Флинта: МПСИ, 2005. – 384 с.
4. Зборовский Г. Е. Прикладная социология: учеб. пособие / Г. Е. Зборовский. – М.: Гардарики, 2004. – 176 с.
5. Кузнецов И. Н. Технологии социологического исследования: учебно-методич. пособие / И. Н. Кузнецов. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 144 с.
6. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности: учебник для вузов / В. А. Ядов. – М.: Добросвет, 2000. – 595 с.
7. Батыгин И. А. Лекции по методологии социологических исследований: учебник для вузов / И. А. Батыгин. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
8. Гречихин В. Г. Лекции по методике и технике социологических исследований / В. Г. Гречихин. – М.: Мысль, 1986. – 287 с.
9. Методы сбора информации в социологических исследованиях: в 2 кн. [под ред. В. Г. Андреевкова, О. М. Масловой]. – М.: Наука, 1992.
10. Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983. – 477 с.
11. Бутенко И. А. Организация прикладного социологического исследования / И. А. Бутенко. – М.: Тривола, 1998. – 224 с.
12. Сикевич З. В. Социологическое исследование: практическое руководство / З. В. Сикевич. – СПб.: Питер, 2005. – 320 с.

REFERENCES

1. Anurin, V. F. (2003). *Empiricheskaya sotsiologiya: ucheb. posobie dlya vuzov [Empirical sociology]*. Moscow, Akadem. Proekt (in Russian)
2. Babosov, E. M. (2000). *Prikladnaya sotsiologiya [Applied sociology]*. Minsk, TetraSystems (in Russian)
3. Gotlib, A. S. (2005). *Vvedenie v sotsiologicheskoe issledovanie: kachestvennyy i kolichestvennyy podhody: metodologiya, issledovatel'skie praktiki [Introduction to sociological research: qualitative and quantitative approaches: methodology, research practices]*. Moscow, Flinta: MPSI (in Russian)
4. Zborovskiy, G. E. (2004). *Prikladnaya sotsiologiya [Applied sociology]*. Moscow, Gardariki (in Russian)
5. Kuznetsov, I. N. (2005). *Tehnologii sotsiologicheskogo issledovaniya [Technologies of sociological research]*. Moscow, IKTs «MarT»; Rostov n/D: Izdatelskiy tsentr «MarT» (in Russian)
6. Yadov, V. A. (2000). *Strategiya sotsiologicheskogo issledovaniya. Opisaniye, ob'yasneniye, ponimaniye sotsialnoy realnosti: uchebnik dlya vuzov [Strategy of sociological research. Description, explanation, understanding of social reality]*. Moscow, Dobrosvet (in Russian)
7. Batyigin, I. A. (1995). *Lektsii po metodologii sotsiologicheskikh issledovaniy [Lectures on the methodology of sociological research]*. Moscow, Aspekt Press (in Russian)
8. Grechihin, V. G. (1986). *Lektsii po metodike i tehnike sotsiologicheskikh issledovaniy [Lectures on the methodology and technology of sociological research]*. Moscow, Myisl, (in Russian)
9. *Metody sbora informatsii v sotsiologicheskikh issledovaniyakh [Methods of collecting information in sociological research]*. (1992). Moscow, Nauka (in Russian)
10. *Rabochaya kniga sotsiologa [Workbook of the sociologist]*. (1983). Moscow, Nauka (in Russian)
11. Butenko, I. A. (1998). *Organizatsiya prikladnogo sotsiologicheskogo issledovaniya [Organization of applied sociological research]*. Moscow, Trivola (in Russian)
12. Sikevich, Z. V. (2005). *Sotsiologicheskoe issledovanie: prakticheskoe rukovodstvo [Sociological research: practical guidance]*. SPb.: Piter (in Russian)

Пархоменко Олег Иванович - аспирант заочної форми навчання кафедри соціології, прикладної психології та соціальної роботи
Класичний приватний університет
Адреса: 69002, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: parkhomenko_oleg@ukr.net

Parkhomenko Oleh I. - postgraduate correspondence course of the department of sociology, applied psychology and social work
Classic private university
Address: 70b, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69002, Ukraine
E-mail: parkhomenko_oleg@ukr.net
ORCID 0000-0002-4988-7031

УДК 316
doi: 10.15421/1717122

Ключові положення соціогуманітарних досліджень реклами і рекламного впливу

А. А. Согорін

Класичний приватний університет, Запоріжжя, Україна

Досліджено основні напрямки вивчення реклами в межах предмета окремих соціогуманітарних наук. Подано визначення реклами як цілісного суспільно-економічного явища, яке складається з трьох базових компонентів: реклама як твір, кінцеве втілення ідей замовника у матеріальній та ідеальній формах; реклама – як діяльність, тобто реклама як професія; реклама як невід’ємна частина соціального простору індивіда. Окреслено межі наукового соціогуманітарного поля. Відповідно представлено основні аспекти досліджень реклами з точки зору мистецтвознавства, соціології, культурології, історії, психології, політології, філософії та лінгвістики. Доведено, що дослідженням соціогуманітарного поля властива постійна дисциплінарна взаємодія в предметному дослідженні реклами (утворення пар лінгвістика-психологія, політологія-психологія, соціологія-психологія). До головних стратегій наукових досліджень реклами в рамках соціогуманітарного поля віднесено: стратегію єдиного базового підходу: визнання реклами як двостороннього комунікативного процесу; стратегію обміну: відмова від дослідження в рамках предмета окремої дисципліни, активна взаємодія з суміжними науками щодо тематики дослідження; застосування принципу взаємного наукового збагачення; стратегію майбутнього: акцентування уваги на нових технологіях, методиках, схемах впровадження реклами у соціальний простір, спроба футурологічного аналізу. Доведено значну роль міждисциплінарної наукової взаємодії у вивченні реклами як соціального явища.

Ключові слова: реклама; соціальна комунікація; соціально-гуманітарні наукові дисципліни; соціокультурний простір

Key provisions humanities research advertising and advertising exposure

A. A. Sogorin

Classic private university, Zaporozhye, Ukraine

The basic directions of advertising studying as part of the research subject of separate social and humanitarian sciences. The definition of advertising is given. It's considered as a holistic socio-economic phenomenon, which consists of three basic components: advertising as a product, the final incarnation in the material and ideal forms of the customer's ideas; advertising as an activity that is advertising as a profession; advertising as an integral part of the social space of the individual. The boundaries of the social and humanitarian scientific field are defined. Accordingly, the study presents the main aspects of advertising in terms of art learning, sociology, cultural studies, history, psychology, political science, philosophy and linguistics. It is proved that the study of socio-humanitarian field is characterized with a permanent disciplinary interaction in the case study of advertising (the pairing of linguistics and psychology, political science and psychology, sociology and psychology). The chief strategies of advertising research within social and humanitarian fields include: a single basic approach strategy: the recognition of advertising as a two-way communication process; communication strategy: the rejection of research within the subject of a separate discipline, active interaction with the related sciences on the subject of the study; application of the principle of mutual academic enrichment; future strategy: focus on new technologies, methods, implementation of schemes of advertising in the social space, the attempts of futurological analysis. The article demonstrates the importance of interdisciplinary scientific cooperation in the study of advertising as a social phenomenon.

Keywords: advertising; social communication; social and humanitarian science discipline; socio-cultural space

Цитування даної статті: Согорін А. А. Ключові положення соціогуманітарних досліджень реклами і рекламного впливу / А. А. Согорін // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 56-63. doi: 10.15421/1717122

Citation of this article: Sogorin, A. A. (2017). Klyuchovi polozhennya sotsiohumanitarnykh doslidzhen' reklamy i reklamnoho vplyvu [Key provisions humanities research advertising and advertising exposure]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 56-63. doi: 10.15421/1717122 (in Ukrainian).

Received: 13.08.2017

Accepted: 14.09.2017

Ключевые положения социогуманитарных исследований рекламы и рекламного воздействия

А. А. Согорин

Классический приватный университет, Запорожье, Украина

Исследованы основные направления изучения рекламы в пределах предмета отдельных социогуманитарных наук. Подано определение рекламы как целостного общественно-экономического явления, которое состоит из трех базовых компонентов: реклама как сочинение, конечное воплощение идей заказчика в материальной и идеальной формах; реклама - как деятельность, то есть реклама как профессия; реклама как неотъемлемая часть социального пространства индивида. Очерчены границы научного социогуманитарного поля. Соответственно представлены основные аспекты исследований рекламы с точки зрения искусствоведения, социологии, культурологии, истории, психологии, политологии, философии и лингвистики. Доказано, что исследованием социогуманитарного поля свойственно постоянное дисциплинарное взаимодействие в предметном исследовании рекламы (образование пар лингвистика-психология, политология-психология, социология-психология). К главным стратегиям научных исследований рекламы в рамках социогуманитарного поля отнесено: стратегию единого базового подхода: признания рекламы как двустороннего коммуникативного процесса; стратегию обмена: отказ от исследования в рамках предмета отдельной дисциплины, активное взаимодействие со смежными науками относительно тематики исследования; применение принципа взаимного научного обогащения; стратегию будущего: акцентирование внимания на новых технологиях, методиках, схемах внедрения рекламы в социальное пространство, попытка футурологического анализа. Доказана значительная роль междисциплинарного научного взаимодействия в изучении рекламы как социального явления.

Ключевые слова: реклама; социальная коммуникация; социально-гуманитарные научные дисциплины; социокультурное пространство

Постановка проблемы. Реклама - це оплачена форма комунікації, хоча деякі види реклами, наприклад громадська, мають безкоштовні площі і час у засобах масової інформації [17, с. 27],

Наведене визначення репрезентує лише один з можливих підходів до опису складових рис реклами як цивілізаційного явища.

Реклама як і багато інших термінів, таких як наприклад культура, суспільство, економіка має достатньо значну кількість визначень як з погляду предмета наукових дисциплін (скажімо маркетинг та паблік релейшнз мають дещо відмінне розуміння реклами), так і з погляду її предметного розуміння. Реклама, як практична діяльність ділової сфери, є, в першу чергу, предметом дослідження бізнес-практик; маркетингу, комунікативного та бренд-менеджменту, організації продажів, стимулювання збуту та ін. Однак реклама як складова соціального життя з часів свого виникнення у вигляді так званої протореклами (усні оголошення на ринках та міських вулицях) значно просунулась вперед з позицій форм реалізації, цілей, видів, технічних засобів та головне – масштабу охоплення аудиторії.

Чи можлива успішна реклама товарів глобальної корпорації, які продаються по всьому світу без урахування багатьох факторів, що виходять за рамки суто економічної складової (купівельна спроможність, собівартість, споживчі характеристики) - різних культурних традицій, ментальності, історії? Реклама перестала бути лише частиною економіки і, за висловом Лютко Н.В., «сучасна реклама порівняно з рекламою минулих епох набула надзвичайної ваги у процесі формування соціокультурного простору» [9, с. 114]. На думку Юревич А.В., «якщо технічні науки найбільш інтенсивно розви-

ваються під час підйому виробництва, то періоди розквіту суспільних наук припадають на соціально-економічні кризи» [14, с. 152]. Тож, зважаючи на тривалу фінансово-економічну кризу в Україні, дослідження вкладу соціогуманітарних наук у розуміння реклами як явища не позбавлено актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій. Реклама як важлива частина економічного та соціального життя має численні дослідження в різних сферах соціогуманітарного знання. Найбільший вклад у розробку її теорії та практики зроблений такими західними дослідниками, як У. Уеллс, І. Сенридж, Дж. Вернет, С. Моріарті, Дж. Хілліс, Д. Гравенс. В цих роботах реклама, в першу чергу, розглядається як комерційний інструмент, в той же час вказується на складність цього явища як соціокультурного феномена, який постійно розвивається відповідно до прогресу технічних засобів та потреб суспільства.

Окремі аспекти реклами як явища досліджувались вітчизняними науковцями в рамках окремих соціогуманітарних дисциплін. Зокрема, іноземна (О.С.Ткачук-Мірошніченко, С. А.Федорець, М. Л. Крамаренко, В. В.Зірка) та українська філологія (О. І.Зелінська, Т. В.Смирнова, С. В.Гузенко); теорія літератури (А. В.Сажина); політологія (Т. В.Джиги, К. В.Луценко, Н. В.Лютко); соціологія (Н. М.Лисиця, Н. С.Удріс, Т. С. Бурейчак, Ю. В. Белікова); психологія (В.В.Жовтянська, Ворначева Т. Р., Гасвська Н. В.); філософія (Л. А. Васильєва, Р.П.Саленько). Однак, незважаючи на значний бібліографічний матеріал щодо сутності поняття реклама, досліджень її вивчення в рамках саме комплексу, а не окремих соціогуманітарних наук, на даний час недостатньо.

Мета дослідження. Основним завданням статті є аналіз внеску окремих наукових дисциплін соціогуманітарного поля в дослідження сутності та змісту реклами як соціального явища. Важливим аспектом вивчення проблеми є визначення міждисциплінарного перетину наукових дисциплін під час розгляду реклами в якості предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу. В даній статті реклама розуміється як цілісне суспільно-економічне явище, яке складається з трьох базових компонентів: реклама як твір, кінцеве втілення ідей замовника у матеріальній (текст, аудіоролик, відеокліп) та ідеальній (міф, образ, ідея) формах; реклама - як діяльність по її проектуванню, виробництву, розповсюдженню, тобто реклама як професія; реклама як невід'ємна (фактично - примусово обов'язкова) частина соціального простору індивіда.

До групи соціогуманітарних дисциплін, як правило, відносять економіку, право, соціологію, психологію, міжнародні відносини, історію, філологію, філософію, культурологію, педагогіку [14, с. 153].

Економічна сторона теорії та практики реклами розвивається переважно в рамках двох основних напрямків - маркетингу та комерційної реклами. Судячи із західного бізнес-дискурсу можна стверджувати, що комерційна реклама розглядається як окремий напрямок наукових досліджень, а для її позначення існує навіть спеціальний термін - commercials, на противагу більш загальному advertising.

Головна роль права у становленні та розвитку рекламної діяльності полягає у регулюванні загальних умов роботи, як правило у формі національного законодавства. Норми та правила рекламної сфери можуть достатньо суттєво відрізнитись між різними країнами, а в Україні вони встановлені відповідним законом «Про рекламу» [4].

Економічні аспекти реклами, на нашу думку, все ж відносяться до окремої особливої сфери гуманітарних наук так само як і сферу правового регулювання рекламної діяльності доцільно розглядати в рамках юридичної спеціальності, тож умисно не торкаючись докладно економіки та права, розглянемо більш детально внесок тих соціогуманітарних наукових дисциплін, які здійснюють найбільший вклад у практику та теорію рекламної діяльності.

Лінгвістика. Рекламні тексти стали обов'язковим елементом інформації майже всіх друкованих видань, а значить і об'єктом досліджень мовознавців.

Характеристики перших рекламних зразків визначалися спрямованістю на інформування, а пізніше реклама вже не просто інформує, а пропонує, тобто робить слово ефективним засобом впливу.

Ознаками реклами важливими для її дослід-

ження як мовного явища є інформативність, предметна співвіднесеність, наявність адресанта й адресата, які є учасниками рекламної комунікації. Особливості лінгвальних та позалінгвальних компонентів рекламного повідомлення зумовлюються цими ознаками [5, с. 120].

При всій різноманітності рекламні тексти мають чітко визначену, зумовлену рекламознавчими правилами будову: найбільш суттєвими для рекламного звернення є такі компоненти: загальне розміщення матеріалу; ілюстрації; заголовки та підзаголовки; основний текст; рекламний девіз - слоган; логотип, торгова марка; печатки та підписи; висновок-заклик. Серед специфічних рис реклами слід виділити вимоги, яким повинен відповідати рекламний текст. Перш за все рекламний текст повинен бути цілеспрямованим, конкретним. Основна, головна думка може бути виражена у формі рекламного лозунгу, який являє собою рекламний заклик, що легко запам'ятовується. Конкретний мотив, аргумент, тобто те, що може зацікавити споживача, повинні бути основою будь-якої реклами.

Особливості лексичного складу рекламних текстів полягають у вживанні поруч із міжстильовою лексикою, позитивно-оцінної, експресивної лексики, яка має певне стилістичне забарвлення, і легко «читається при швидкому сприйнятті тексту. Суттєве значення має вибір слів з урахуванням доступності та зрозумілості, оскільки реклама розрахована на масову аудиторію. Помітною особливістю реклами є можливість використання термінологічної та галузевої лексики, прийоми включення такої лексики в словесний ряд [11, с. 101].

Важлива тенденція сучасності – збільшення навантаження вербального компонента за рахунок скорочення довжини речення і тексту реклами загалом [10, с. 28].

Специфікою рекламного жанру є насамперед той факт, що, будучи простим словесним утворенням, він базується на глибокому загальнокультурному досвіді.

Психологія. У психологічній науці різні характеристики рекламної діяльності людини, особливо регульовані її оцінним компонентом, в тій чи іншій мірі розглянуті в цілому ряді досліджень, що стосуються «соціального пізнання» (С. Тейлор), соціального навчання (А. Бандура), соціальних репрезентацій (М. Лірі), самосвідомості і Я-концепції (Ч. Кулі, К. Роджерс), самоактуалізації (А. Маслоу) та ін. З точки зору соціальної психології, рекламна діяльність - це, насамперед, спілкування і взаємодія як безпосереднє, так і опосередковане, один з видів активності людей і одночасно - сильний психологічний регулятор соціальних відносин між ними.

У цьому випадку реклама розглядається не як економічна діяльність, що забезпечує отримання прибутку, а як джерело численних соціальних

контактів, що виникають під впливом специфічної соціальної мотивації, зокрема, мотивів «честолюбства», «престижу», «досягнення успіху», «гордості», «суперництва», «демонстративності», «наслідування авторитетам» та інших [7, с. 10].

Говорячи про рекламу, слід виділяти два психологічні плани - внутрішній (різні форми мотивації) і зовнішній (різні форми поведінки, вчинки, дії).

Одночасно з цим до рекламної діяльності слід віднести дії, спрямовані на уподібнення людини значущим для неї іншим людям, тим, хто володіє більш високим статусом.

Відомий фахівець у сфері вивчення реклами професор О.А.Феофанов писав, що особливо широко в рекламі використовується так званий self-image, «імідж», в якому покупець шукає і знаходить відображення тих чи інших рис свого власного характеру. Такий self-image повинен, насамперед, підтвердити високу думку покупця про самого себе [7, с. 11]. І безперечно, для створення ефективної реклами важливо розуміти складові такого «іміджу» відповідно до властивостей рекламного продукту чи послуги.

На основі знання психологічних методів рекламного впливу та особливостей їх застосування побудовано основні психологічні моделі рекламних кампаній, серед яких: AIDA (увага - інтерес - бажання - дія) та AIMDA (увага - інтерес - мотив - бажання - дія), які орієнтовані на свідому переробку інформації реципієнтом. Реклама, побудована за даними моделями, звертається до соціально прийнятних мотивів споживача, таких як, наприклад, естетичні або національні.

Інший ряд моделей, серед яких: ACCA (увага - сприйняття - переконання - дія), DIBABA (визначення потреб та бажань - співвіднесення потреб із пропозицією - підштовхування до необхідності купівлі - бажання - створення умов для купівлі - купівля) та DAGMAR (впізнання марки - обізнаність про якість товару - переконання - дія) підкреслюють значення переконання, в ході якого комунікатор намагається відкинути всі негативні результати пропонованого отримувачеві вибору [2, с. 196].

Відносно реклами важливого значення набуває політична психологія. В останні роки політична реклама, як помітний соціокультурний феномен, стає для психологічної науки предметом ретельнішого вивчення.

Початок ХХІ століття - це висування нової актуальної галузі наукового знання - психології маніпуляції. Піднімаються складні дискусійні питання про межі ефективного впливу реклами і маніпулювання суспільною свідомістю, про можливість і необхідність використання маніпулятивних прийомів у рекламі [6, с. 19].

В цілому для психології важливо, що будь-яка людина, яка займається рекламною діяльністю,

включаючи професійних маркетологів і рекламистів, з психологічної точки зору завжди залишається особистістю й індивідуальністю, володіє певною мотивацією, здібностями, психологічними характеристиками, системою ціннісних орієнтацій, установок і т. д. З іншої сторони рекламної діяльності - її отримувач теж володіє набором психологічних характеристик (що виступають як сукупності індивідуальних якостей і характеризуються як масова свідомість, психологія колективного, менталітет та ін.), які мають бути обов'язково враховані при створенні рекламних повідомлень.

Політологія. Найбільший вклад політології в дослідження рекламного поля пов'язаний з розробкою теорії та практики політичної реклами.

Політична реклама - це форма політичної комунікації в умовах вибору, що здійснює адресний вплив на групи людей та електоральні групи в лаконічній, оригінальній, легко запам'ятовуваній формі. Політична реклама відображає суть політичної платформи певних політичних сил [13, с. 116].

Останні приклади ефективної політичної реклами доводять, що її вдале застосування здатне змінювати хід виборчої кампанії незважаючи на політичні прогнози та соціологічні заміри громадської думки на початку виборчого процесу. Прикладом можуть бути перемоги на парламентських виборах «Народного фронту» у 2014 р. в Україні та Консервативної партії Великобританії в 2015 р.; перемога на виборах Президента Польщі у 2015 р. А. Дуди (підсумковий результат більше 53 %, на початку кампанії близько 15%) - всі ці результати були визнані пресою та оглядачами «неочікуваними», Виконуючи інформаційну та пропагандистську функції, політична реклама впливає на зміст та якість соціальних цінностей, традицій і норм, які регулюють політичні відносини.

Соціологія. Соціологічний підхід до вивчення реклами це перш за все аналіз методами соціології (переважно опитування) ставлення споживачів до певної реклами (ролік, стаття, білборд та ін) або рекламної кампанії в цілому. Соціологічні дослідження важливі на початку запуску рекламної кампанії, особливо при роботі в фокус-групах. Цей підхід дозволяє замовнику ще до початку розміщення реклами в ЗМІ скоригувати певні неефективні прийоми та рішення, що були застосовані на етапі розробки, тим самим суттєво підвищити шанси на успіх рекламної дії.

Загалом соціологія як наука дозволяє проникнути в таємниці мотивації поведінки споживачів, у зв'язок між цінностями, культурою, традиціями та моделями споживання. Щоб уникнути інертності споживача, необхідно шукати ті критерії, які впливають на активність узагальненого споживача, нові методи формування соціальних зв'язків з ним. Це здійснює соціальний інститут реклами. Дані критерії не можуть бути постійними. Вони можуть

бути зосереджені на характеристиках продукту реклами або на особливостях узагальненого споживача [8, с. 19].

Філософія. В сфері філософії феномен реклами не має чітко визначеного вектора дослідження, оскільки не існує спеціальних робіт, присвячених безпосередньо гносеологічній або аксіологічній проблематиці реклами [1, с.16].

Однак окремі філософи, переважно ХХ століття, зробили свій внесок у розуміння сутності реклами, принципів діяльності та її впливу на споживачів. Зокрема Е. Фромм досить негативно висловлювався щодо сучасної реклами, вважаючи, що вона деперсоніфікує індивіда залишаючи його один на один з продуманим та специфічним, доволі сильним рекламним впливом: «Реклама апелює не до розуму, а до почуття: як будь-яке гіпнотичне навіювання, вона намагається впливати на свої об'єкти емоційно, щоб змусити їх підкоритися інтелектуально» [12, с.75].

Визначаючи підходи до вивчення реклами через філософські категорії, слід відзначити, що онтологічні параметри фіксують рекламу як об'єкт, що історично розвивається і являє собою динамічну й складну соціально-комунікативну систему соціуму. Гносеологічні параметри містять дослідження головних тенденцій створення та існування рекламних продуктів, Аксіологічний вектор аналізу розкриває ціннісні характеристики функціонування реклами у діалогічному й толерантному просторі соціуму [1, с.17].

Філософія реклами доволі часто базується не на дослідженні безпосередніх прикладів рекламної діяльності, а на тих поняттях, які формують підґрунтя її основного предмета - рекламного твору (наприклад, концепція естетичного як безкорисливого ставлення І. Канта).

Культурологія. Дослідження, присвячені місцю реклами у сучасній культурі, як правило, пов'язані з осмисленням популярної культури. Новий вид культури для широких мас, тобто культури популярної, було охарактеризовано на початку 80-х років ХХ ст. у працях Дж. Ганса, Дж. Гартлі, Д. Мак-Куайла. Основні недоліки «масової культури» (стандартність, стереотипність, стилістичні штампи, рельєфна картина цінностей та ідеалів) з погляду масової аудиторії виявляються чеснотами, оскільки тільки так «масова культура» може задовольнити культурні потреби неосвічених споживачів. Але виявляється, що дуже часто тільки завдяки цьому маси можуть брати участь у символічній культурі (А, Клоковська).

Історія. Цьому питанню реклами присвячені спеціальні дослідження (Тангейт М., Ученова В.В., Старих Н.В.), які за хронологічним принципом розкривають основні етапи розвитку рекламної діяльності. Вважається, що реклама в сучасному розумінні бере свій початок від практики діяльності, заснованої у 1729 р. Бенджаміном Франкліном

The Philadelphia Gazette, яка була популярна серед жителів британських колоній у Північній Америці і почала друкувати рекламні оголошення щодо ремонту корабельного обладнання та продажу популярних імпортованих товарів (кофе, какао, цукор та сіль) [16].

Один з головних критеріїв виділення історичних періодів розвитку реклами це форма її втілення: від усних оголошень так званої протореклами на ринках стародавніх міст, середньовічних цехових вивісок, памфлетів мануфактур Нового часу до сучасних газет, радіо, телебачення, інтернету та останнього етапу таргетованої реклами на основі google-search та уподобань соціальних мереж.

Тож головний внесок історичної науки в рекламну практику це, по-перше, створення хронології, визначення реклами як постійного супутника соціального життя, адже іноді реклама сприймається як винахід західних підприємців, що мали не меті лише збільшення прибутку.

Історія додає рекламі позитивного цивілізаційного іміджу «давнього помічника» звичайної людини. І по-друге, це накопичення прикладів успішних (ефективних комерційно) рекламних товарних кампаній та вдалих технічних рішень (журнал «Life» перебудований з гумористичного на ілюстрований у 1936 році став майже через 40 років першим виданням, що отримало більше 100 млн.доларів протягом одного року за розміщення реклами) [15]. Реклама є багатовимірним явищем, що доволі часто приводить до міждисциплінарного перетину при її вивченні. Саме тому по мірі все більшого ускладнення та розширення змісту сучасної реклами в кінці ХХ - поч. ХХІ ст. визначальним у дослідженні реклами стала експансія наук: соціології і психології, теорії комунікації і психології, соціології і теорії комунікації.

Щодо так званого рекламного «стику наук» слід відзначити, що поєднання психологічного аналізу реклами («психологія реклами»), що попереджає мовний аналіз, і лінгвістично - характерна риса наукових досліджень реклами другої половини ХХ століття (Ю. О. Асеев; О. М. Баранов; Л. Б. Паршин; Б. Бессонов; Р. Бендлер, Д. Гриндер; Г. Г. Богін; Ж. Бодрийяр; Б. Л. Борисов; О. О. Стриженко та ін.), а вивчення психолінгвістичних особливостей мови рекламних текстів (із загальним лінгвістичним описом рекламних текстів) - основний напрямок лінгвістичних досліджень реклами цього періоду [6, с. 16].

Політична реклама розглядається як інструмент активної психологічної дії на людську психіку. За своєю політико-психологічною сутністю реклама розглядається як складний набір образів, віртуальних уявлень, створених для того, щоб спрямувати свідоме і несвідоме в потрібне русло і викликати бажані дії. Інформуючи і таким чином стимулюючи певні емоції, політична реклама регулює і мобілізує політичну поведінку. Тож повне

дослідження феномена власне політичної реклами можливо лише із застосуванням методології як політології, так і психології. Внесок окремих соціогуманітарних дисциплін у формування цілісного уявлення про сучасну рекламу подано схематично на рис.1

Висновки.

1. Сучасна рекламна дія, незважаючи на простоту форми, є досить складним явищем. Ефективна реклама, особливо та, що ставить на меті охоплення масової аудиторії, не може бути створена без урахування психологічних, лінгвістичних, мовних, культурних та інших численних факторів та показників соціального середовища. І саме для забезпечення цієї інформації розвивається рекламний дискурс у сфері соціогуманітарних наук.

2. Бізнес-практики потребують окремих технологій, які розробляються та «тестуються» в рамках соціогуманітарних наук: наприклад, маркетинг (методи соціологічного дослідження), брендінг (знання з психології мас та масової свідомості).

3. Дослідженням соціогуманітарного поля властива так звана кросс-понятійність, тобто постійна дисциплінарна взаємодія в предметному дослідженні реклами. Найбільш часто можливо спостерігати такі пари, як лінгвістика-психоло-

гія, політологія-психологія, соціологія-психологія.

4. Головні стратегії наукових досліджень реклами в рамках соціогуманітарного поля полягають у наступному:

- стратегія єдиного базового підходу: визнання реклами як двостороннього комунікативного процесу;

- стратегія обміну: відмова від дослідження в рамках предмета окремої дисципліни, активна взаємодія з суміжними науками щодо тематики дослідження. Застосування принципу взаємного наукового збагачення;

- стратегія майбутнього: акцентування уваги на нових технологіях, методиках, схемах впровадження реклами у соціальний простір, спроба футурологічного аналізу.

5. Рекламний дискурс у сфері соціогуманітарних наук став більш інтенсивним з початком XXI століття, як реакція на нові виклики технічного та соціального розвитку, зокрема популярності соціальних мереж, контекстного інтернет-рекламування, поширення android-смартфонів як ідеї «постійного онлайн». Рекламна думка має реагувати на ці процеси, і дослідження соціогуманітарних наук вносять свій вклад у визначення того як саме це правильно зробити.

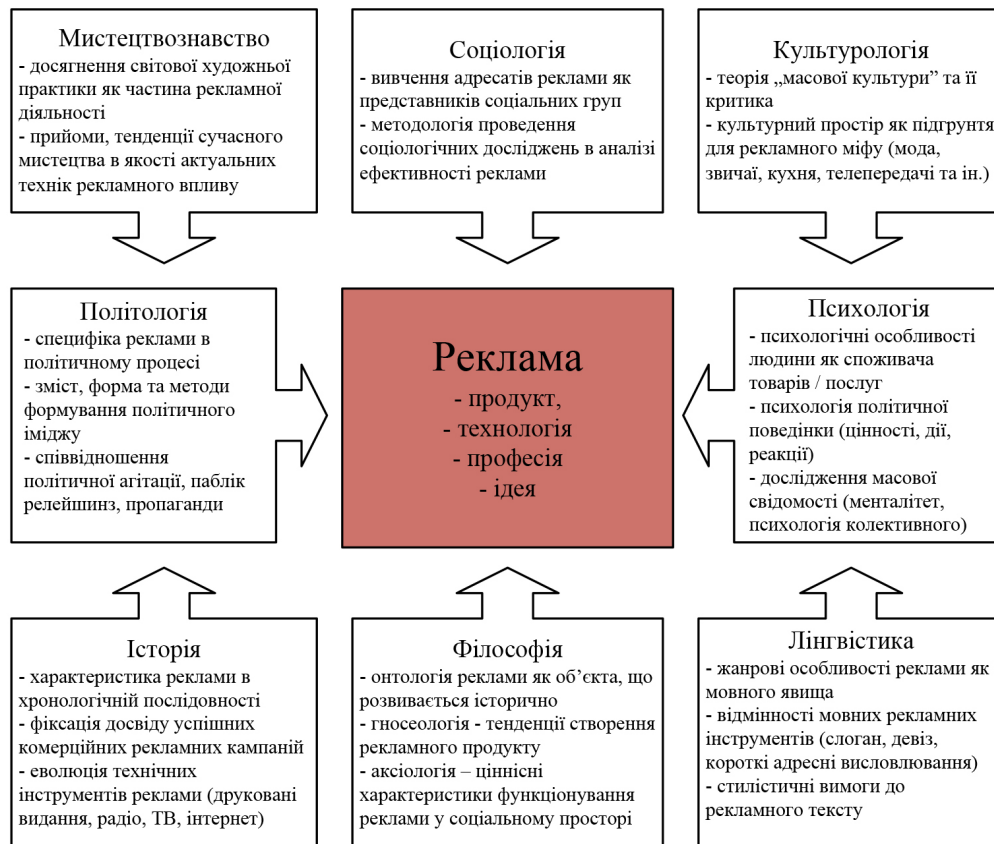

Рис. 1. Внесок окремих соціогуманітарних дисциплін у дослідження реклами як суспільного явища

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Васильєва Л. А. Реклама и массовая культура в социокультурной перспективе / Л. А. Васильєва // V Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих учених «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті». – Харків: Національний аерокосмічний ун-т ім. М.Є.Жуковського «ХАІ». – 2004. – С.16-17.
2. Гранадзер Г. Б. Теоретичні засади вивчення політичної реклами як елемента системи соціальної комунікації / Г. Б. Гранадзер // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип. 53. – К., – 2005. – С. 195-205.
3. Джига Т. В. Застосування елементів відеориторики в політичній рекламі / Т. В. Джига // Наукові записки Інституту журналістики, – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики, 2001. – Том 5. – С. 84-87.
4. Закон України «Про рекламу» зі змінами та доповненнями (остання редакція від 05.06.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/print422653249798943>
5. Зелінська О. І. До питання про психолінгвістичний аспект у рекламі / О. І. Зелінська // Вісник Харківського університету. – 1998. – № 408. – С. 120-122.
6. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. докт. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. В. Зірка. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – Київ, 2005. – 35 с.
7. Лебедев-Любимов А. Психология рекламы / А. Лебедев-Любимов. – СПб: Питер, 2002. – 368 с.
8. Лисиця Н. М. Реклама як соціальний інститут: автореф. дис. докт. соціол. наук: спец. 22.00.03 «Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини» / Н. М. Лисиця. – Харків, 1999. – 37 с.
9. Лютко Н. В. Психологічні аспекти політичного рекламування / Н. В. Лютко // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку – Львів, 2007. – Вип. 19.–С.113-119.
10. Паршук Н. В. Засоби та прийоми передання імпліцитної інформації у рекламному тексті / Н. В. Паршук // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 75/76/77. – С.27-31.
11. Федорець С. А. Мова реклами як джерело поповнення іншомовної лексики / С. А. Федорець // Лінгвістичні дослідження: Науковий вісник. Вип.3. – Х.: ХДПУ, 1997. – С. 101-104.
12. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2006 – 246 с.
13. Шовкун І. В. Про специфіку політичної реклами / І. В. Шовкун // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 67. – С. 116-119.
14. Юревич А. В. Социогуманитарная наука в современной России / А. В. Юревич // Вопросы образования. – 2005, –М4.–С, 152-163.
15. Bradley Johnson. From the Great Depression Through the Great Recession: A Brief History of Marketing [Електронний ресурс] / Johnson Bradley // Advertising Age, published on March 29, 2010.. – Режим доступу: URL: <http://adage.com/article/ad-age-graphics/ad-age-a-history-marketing/142967/>.
16. Reed R. A Brief History Of Advertising: From Franklin To Facebook / R. Reed [Електронний ресурс] // Thialo. Artist Community blog, January 1, 2012. – Режим доступу: URL: http://www.thalo.com/articles/view/97/a_brief_history_of_advertising_from_franklin^to,
17. Wells W., Burnett J., Moriarty S. Advertising: Principles & Practice. – Printice Hall, 2000. – 562 p.

REFERENCES

1. Vasylyeva, L. (2004). Reklama i massovaya kul'tura v sotsyokulturnoy perspektive [Advertising and mass culture in social and cultural perspective]. *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferenciya studentiv i rnodoly'x vcheny'x «Lyudy'na, kul'tura, tekhnika u novomu ty'syacholltti»*, 16-17, Kharkiv: Natsional'nyy aerokosmichnyy un-t im. M.Ye.Zhukovs'koho «KhAI» (in Ukrainian).
2. Granadzer, G. (2005). Teoretychni zasady vyvchennya politychnoi reklamy yak elementa systemy social' noyi komunikacii [Theoretical aspects of learning of political advertising as and element of social communication system]. *Nova paradygma*, 53, 195-205 (in Ukrainian).
3. Dzhyga, T. (2001). Zastosuvannya elementiv videorytoryky v politychnij reklami [Using of videorhetoric element in political ads]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 5, 84-87 (in Ukrainian).
4. Zakon Ukrayiny «Pro reklamu» (About advertising). Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/print422653249798943> - 4
5. Zelinska, O. (1998). Do pytannya pro psyholingvistychnyj aspekt v reklami [To the question on psychological and linguistic aspect in advertising]. *Visnyk Xarkivskogo universytetu*, 408, 120-122 (in Ukrainian).
6. Ztrka, V. (2005). *Movna paradygma manipulyatyvnoyi gry v reklami [Linguistic paradigm of manipulation game in advertising]*. Kyiv (in Ukrainian).
7. Lebedev-Lyubymov, A. (2002). *Psykhologiya reklamy [Psychology of advertising]*. Saint Petersburg, Piter (in Russian).
8. Lysytsia, N. (1999). Reklama yak socialnyj instytut [Advertising as a social institute]. Kharkiv (in Ukrainian).
9. Liutko, N. (2007). Psyhologichni aspekty politychnogo reklamuvannia [Psychological aspects of political advertising]. *Ukrayinska nacionalna ideya: realii taperspektyvy rozvytku*, 19, 113-119 (in Ukrainian).
10. Parshuk, N. (2005). Zasoby ta pryjomy peredannya implicytnoyi informaciyi u reklaranomu teksti [Means and instruments of transportation of implicit information in advertising text]. *Mova ta istoriya. Periodychnyy zbirnyk naukovykh prats'.*, 75/76/77, 27-31 (in Ukrainian) .
11. Fedorets, S. (1997). Mova reklamy yak dzherelo popovnnennya inshomovnoyi leksyky [Language of advertising as a source of foreign lexicon enriching]. *Lingvistychni doslidzhennya: Naukovy visnyk*, 3, 101-104 (in Ukrainian).
12. Fromm, E. (2006). *Begstvo ot svobody. Chelovek dlya sebya [Escape from freedom. A man for himself]*. Moscow, AST (in Russian).
13. Shovkun, I. (2004). Pro specyfyku politychnoyi reklamy [About political advertising specific]. *Visnyk Kyyyiv skogo universytetu*, 67, 116-119 (in Ukrainian) .
14. Yurevych, A. (2005). Sociogumanitarnaya nauka v sovremennoj Rossii (Social and humanitarian science in modern Russia). *Voprosy obrazovaniya*, 4, 152-163 (in Russian) .
15. Bradley Johnson. From the Great Depression Through the Great Recession: A Brief History of Marketing. Advertising Age, published on March 29, 2010. Access mode: URL: <http://adage.com/article/ad-age-graphics/ad-age-a-history-marketing/142967/> (in English)
16. Reed, R. (2012). A Brief History Of Advertising: From Franklin To Facebook. Tlialo. Artist Community blog, January 1, 2012. Access mode: URL: http://www.thalo.com/articles/view/97/a_brief_history_of_advertising_from_franklin^to (in English)
17. Wells, W., & Burnett, J., & Moriarty, S. (2000). Advertising: Principles & Practice. Printice Hall (in English)

Согорін Андрій Анатолійович - кандидат соціологічних наук, докторант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет
Адреса: 69002, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: sogorin@i.ua

Sogorin Andriy A. - PhD in sociology, doctoral candidate of the department of sociology and social work
Classic private university
Address: 70b, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69002, Ukraine
E-mail: sogorin@i.ua
ORCID 0000-0003-1180-260X

УДК 321

doi: 10.15421/1717123

Політичні інститути: узагальнення змісту підходів до визначення поняття

П. Г. Петров

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

Проведено дослідження щодо узагальнення розуміння змісту поняття політичного інституту. Проаналізовано етапи розвитку наукового дослідження політичних інститутів. Проведено аналіз концептуальних підходів до їх визначення, а саме, в першу чергу, як сукупність формальних та неформальних правил створених суспільством для регулювання відносин в ньому, а також політичних інститутів як організацій, що володіють певною структурою, діяльність котрих ґрунтується на загальноприйнятих законах та спрямована на регулювання суспільних відносин. Також досліджується поняття «інститут», визначаючи його сутність, структуру та характер формування. Окремо визначено відмінності понять «інститут» та «організація». В рамках дослідження також було визначено процеси, що сприяють формуванню та модернізації політичних інститутів, їх мету, складові елементи. Проаналізовано роль політичних інститутів, як суб'єктів політичного життя держави, критерії, що визначають рівень їх інституціоналізації. Досліджено поділ політичних інститутів на формальні, тобто такі, що мають визначену структуру і в своїй діяльності керуються законами, та неформальні політичні інститути, що здебільшого відіграють роль додаткових.

Ключові слова: інститут; організація; правила; політичний інститут; інституціоналізація; поняття; суспільство; держава

Political institutions: a generalization of the content of approaches to the definition of the concept

P. H. Petrov

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

In the scientific article, the approaches to understanding the political institution are generalized. A historical analysis of the development of the stages of research on political institutions is conducted, namely, «old» institutionalism and «new» institutionalism. The concept of «institution», its structure and functions was analyzed, and the distinction between the concepts «institution» and «organization» was established. During the research, several approaches to understanding the political institution were analyzed. The first approach defines the political institution as the rules of the game that were created by society, the main purpose of such institutions is to regulate the relationships between individuals in society, as well as individuals and the government. The second approach determines the institutions of the organization, which have a structure, operate within the framework of formal laws. The role of political institutions in shaping the political order of the state is determined. It was established that political institutions, firstly, help in the settlement of conflicts and problems in the state, and secondly, they help in achieving the goals of the state. The conditions for the formation and modernization of political institutions, as well as the role of society in these processes, are determined. Analysis of the types of political institutions allowed establishing the main institutions on which the functioning of a democratic state depends. It is also established that such political institutions should have a hierarchical structure with a division of powers. These institutions must be formal, that is, be legal. In the process of research, it was certain that political institutions, for their development, should have, first and foremost, the support of society. The level of development of political institutions is determined by the level of institutionalization, which can be determined by adaptability, complexity, autonomy, internal generalization of political institutions. The activities of political institutions should reflect public interests, that is, political institutions should ensure the development of all spheres of society. The study allowed the author to conclude that the study of political institutions on the basis of only one scientific approach will not allow explaining the current political processes in the state. Identifying these scientific approaches, one can conclude that political institutions are a set of social relations in the political sphere that are regulated by formal and non-formal rules and have an organizational structure.

Keywords: institute; organization; rules; political institute; institutionalization; concepts; society; state

Цитування даної статті: Петров П. Г. Політичні інститути: узагальнення змісту підходів до визначення поняття / П. Г. Петров // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 64-71. doi: 10.15421/1717123

Citation of this article: Petrov, P. H. (2017). Politychni instytuty: uzahal'ennya zmistu pidkhodiv do vyznachennya ponyattya [Political institutions: a generalization of the content of approaches to the definition of the concept]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 64-71. doi: 10.15421/1717123 (in Ukrainian).

Received: 14.08.2017

Accepted: 15.09.2017

Политические институты: обобщение содержания подходов к определению понятия

П. Г. Петров

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, Днепр, Украина

Проведено исследование по обобщению понимания содержания понятия политического института. Проанализированы этапы развития научного исследования политических институтов. Проведен анализ концептуальных подходов к их определению, а именно, в первую очередь, как совокупность формальных и неформальных правил созданных обществом для регулирования отношений в нем, а также политических институтов как организаций, обладающих определенной структурой, деятельность которых основывается на общепринятых законах и направлена на регулирование общественных отношений. Также исследуется понятие «институт», определяются его сущность, структура и характер формирования. Отдельно определены различия понятий «институт» и «организация». В рамках исследования также были определены процессы, способствующие формированию и модернизации политических институтов, их цели, составляющие элементы. Проанализирована роль политических институтов, как субъектов политической жизни государства, критерии определяющие уровень их институционализации. Исследовано разделение политических институтов на формальные, то есть имеющие определенную структуру и в своей деятельности руководствуются законами и неформальные политические институты, которые в основном играют роль дополнительных.

Ключевые слова: институт; организация; правила; политический институт; институционализация; понятия; общество; государство

Постановка проблеми. Інститути виступають структурною основою сучасного суспільства, об'єднуючи його в досягненні конкретних цілей. В науковому просторі дослідження політичних інститутів набуває актуальності в першій половині ХХ ст., особлива увага приділяється визначенню сутності поняття «політичний інститут», структурних особливостей та впливу на суспільство його взаємовідносин. Протягом наукового вивчення політичних інститутів сформувалося декілька підходів до їх визначення, тим самим створюючи, в першу чергу, певну теоретичну проблему в сучасній науці, щодо розуміння сутності політичних інститутів.

Відсутність узагальненого підходу до розуміння цього поняття має й практичний прояв, що прослідковується у діяльності транзитивних демократій при становленні політичних інститутів та реалізації їх діяльності. Ґрунтовне наукове дослідження цієї проблеми дозволить сформулювати узагальнений підхід до розуміння поняття «політичний інститут».

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття «інститут» є багатоаспектним за своєю природою. Вивченню його змісту присвячені роботи таких науковців, як Е. Гіденс [3], Е. Дюркгейм [6], Т. Веблен [2]. Д. Норт [11], у яких, досліджуючи процеси інституалізації, вони розглядають інститути як певні правила, що спрямовані на регулювання суспільних відносин. С. Хантінгтон [16] розглядає процес становлення та інституціональної закріпленості інститутів. Дослідження політичних інститутів як організацій здійснюється у роботах Л. Бунецького [1], О. Зазнаєва [7]. Р. Даль, вивчаючи процеси демократизації, розглядав політичні інститути як організації, на котрі покладено просування демократичних стандартів.

Мета дослідження – узагальнення змісту підходів до розуміння політичного інституту.

Виклад основного матеріалу. Розвиток дослідження політичних інститутів, як зазначає Р.

Демчишин, відбувається в рамках двох течій: «старий» інституціоналізм, у котрому увага зосереджується на дослідженні формально-юридичних ознак політичних інститутів; «новий» інституціоналізм – тут інститути виступають основоположним елементом політичних систем та політичних процесів, тобто реальними політичними акторами. Політичні інститути здійснюють вплив на індивіда, формуючи його поведінку; політичні інститути є «невід'ємним елементом політичної системи суспільства, специфічною формою організації владної діяльності та сталим засобом упорядкування політичних відносин, виступають, очевидно, важливими суб'єктами політичного процесу, незамінними гарантами стабільного та тривалого функціонування політичної організації суспільства [5, с. 10-13].

James G. March та Johan P. Olsen, досліджуючи політичні інститути, зазначають, що існують декілька підходів до їх розуміння: як організовані структури, в рамках котрих діють політичні суб'єкти; як процес, що структурує політичну взаємодію та створює певні правила і норми в ній [20, с. 4].

Політичні інститути формують політичний порядок та взаємодію в ньому. Політичні інститути спонукають до діяльності суспільства в політичній сфері, створюючи на основі загальноприйнятих правил та практики, права та обов'язки, на котрі спирається ця діяльність.

Інститути організовують політику, а також упорядковують, легітимізують, контролюють, розподіляють та здійснюють владу. Вони визначають те, які владні повноваження мають політичні суб'єкти і яким чином їх влада обмежується. Інститути визначають норми діяльності політичного суб'єкта, тим самим регламентуючи її в тих чи інших ситуаціях [20, с. 6-7].

Д. Норт, досліджуючи інститути та інституціональну зміну, зазначав, що діяльність політичних інститутів забезпечує стабільність політичної системи. Політичні інститути обумовлюють співробіт-

ництво, між політичними суб'єктами, створюючи стабільну систему для їх взаємодії. Ця система, в свою чергу, формується із складних одиниць (структур), що підпорядковуються формальним правилам та методам організації. Політичні інститути здатні створювати умови для здійснення модернізаційних змін у державі [11, ст. 11, 72, 117].

Переважає більшість політичних інститутів виступають інструментом у реалізації державної влади. Також політичні інститути слугують певним цілям:

по-перше, вони допомагають у вирішенні проблем, що виникають при колективній взаємодії суб'єктів політики, сприяють у реалізації їх зобов'язань та виконанні встановлених правил й допомагають у співробітництві політичних суб'єктів у досягненні їх цілей;

по-друге, політичні інститути змушують до виконання встановлених, загальноприйнятих норм та правил;

по-третє, політичні інститути виступають інструментом, що допомагає досягти певних визначених політичних цілей [21, с. 213].

Е. Дюркгейм визначав «інститути» як певні норми, що є усталеними в суспільстві, саме ці норми виступають інструментами, що регулюють поведінку індивідів. Формування інститутів як загалом, так і політичних інститутів зокрема, базується на моральних засадах, що є сталими у суспільстві. Саме вони будуть визначати характер, особливості політичних інститутів та їх функціонування. На думку Е. Дюркгейма, мораль – це практична, реальна сила, що спонукає суспільство до реальних дій у побудові політичних інститутів та виконання їх функцій. Будь-які політичні інститути, що були засновані не на фундаментальних засадах моралі, є тимчасовими та неефективними [6, с. 562-564].

В.Г. Peters визначає політичний інститут як сукупність взаємопов'язаних правил, що визначають характер суспільних відносин [19, с. 28-29].

Т. Веблен визначає інститути як «поширений спосіб мислення в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих виконуваних ним функцій; та система життя суспільства, яка складається із сукупності діючих в певний час або в якийсь момент розвитку будь-якого суспільства, ...розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві», також інститутами він називає «звичайний спосіб мислення, керуючись яким живуть люди». Досліджуючи розвиток інститутів, Т. Веблен зазначає, що вони, як і суспільство в цілому, виникають та функціонують завдяки природному відбору та пристосуванню. Інститути формують особливу систему взаємодії в суспільстві. Будь-які зміни в інститутах приводять до змін як індивіда, так і суспільства в цілому. Такі зміни відбуваються під впливом зовнішнього середовища, спонукаючи до їх розвитку. В свою чергу ін-

ститути виступають фундаментом у розвитку суспільства [2, с. 200-202].

Усталені інститути формувалися на основі процесів, що відбувалися в минулому, тому їх модернізація, під впливом викликів та змін сучасності, виступає основою для їх існування та існування й модернізації суспільства. Модернізація інститутів повинна носити комплексний характер гарантуючи їм дієвість у подоланні викликів.

Досліджуючи інститути, Б. Ротстайн зазначав, що в політичній науці існують два підходи до формалізації політичної влади, котра відбувається завдяки створенню інститутів.

Перший підхід – «демократичний» («правильний») – він пояснював створення політичних інститутів через зміни у соціальній свідомості, тобто відбувається усвідомлення наявності не лише індивідуальних інтересів, але й колективних, притаманних певній групі чи суспільству в цілому. Виникає потреба у захисті, просуванні, розвитку цих загальних інтересів, тим самим створюються певні інститути для вирішення поставлених завдань. Серед таких інститутів основоположними виступають:

- інститут законодавчої влади – на нього покладено роль прийняття норм, котрі визначають яким чином регулюються колективні інтереси;

- інститут виконавчої влади – на нього покладено реалізацію створених інститутом законодавчої влади норм;

- інститут судової влади – вирішує конфлікти та пояснює шляхи правильного виконання загальноприйнятих норм законодавчої влади;

- інститут примусу – виконує функцію покарання за порушення загальноприйнятих норм [14, с. 149].

Кожен інститут має свою ієрархічну структуру з розмежуванням повноважень. Як приклад може слугувати інститут виконавчої влади в Україні: Кабінет Міністрів України (вищий орган виконавчої влади) – центральні органи виконавчої влади (міністерства) – місцеві органи виконавчої влади (місцеві державні адміністрації, територіальні органи влади).

Окрім ієрархічного поділу, кожен інститут керується у своїй діяльності визначеними правилами, що регламентують діяльність індивідів у цих інститутах, організаційні процедури тощо.

Другий підхід – «диктаторський» («неправильний») – його суть полягає у наявності певного суспільства, котре підпорядковується, контролюється або одним правителем, або правлячою групою. У такому суспільстві правитель намагається відстоювати власні інтереси, нехтуючи суспільними. Для досягнення такої мети правителю потрібно створити також чотири основоположні інститути: перший інститут повинен створити легітимність влади правителя над суспільством; другий інститут створюється з метою реалізації цілей правителя; третій

інститут покликаний вирішувати конфлікти між правителем та суспільством; четвертий інститут уповноважується на покарання тих індивідів, що не підкорюються правителю [14, с. 149-150].

Як «демократичний», так і «диктаторський» підхід формалізації політичної влади в суспільстві потребує створення чотирьох основних політичних інститутів, котрі б здійснювали законодавчі, виконавчі функції в реалізації інтересів, вирішенню конфліктів при реалізації цих інтересів та здійснювали покарання за порушення або недотримання цих інтересів.

Б. Вейнгаст досліджує політичні інститути з позиції концепції раціонального вибору. На його думку, політичні інститути повинні завжди набувати ті або інші форми, тобто мати реальний прояв (інститут виконавчої влади, інститут законодавчої влади тощо). Політичні інститути здійснюють вплив на поведінку та результативність дій суспільства. Стабільність політичних інститутів гарантується їх постійною модернізацією. Політичні інститути виконують певні функції. Узагальнено їх можна охарактеризувати наступним чином. В першу чергу, вони визначають акторів політичної діяльності, їх кількість та правила взаємодії між ними. Вони можуть створювати цих акторів, а також диктувати їх уподобання та регламентувати їх діяльність, визначаючи пріоритети. Політичні інститути об'єднують окремих індивідів з метою досягнення колективних цілей нехтуючи індивідуальними, вирішувати конфлікти, що виникають при зіткненні інтересів. Надають можливості для обміну як матеріального, так і інтелектуального, підвищуючи рівень співробітництва індивідів [14, с. 162-165, 194-196].

Е. Гідденс інститути визначав як певні структури, котрі базуються на правилах та володіють ресурсами і діють у суспільстві протягом тривалого часу. Структури (організації) своєю діяльністю створюють певні відносини, що впливають на інтеграційні процеси в суспільстві [3, с. 60, 68].

Досліджуючи політичні інститути в контексті становлення демократії, Р. Даль визначав їх як: «...організації, розраховані на довгостроковий період...» [4, с. 83].

Основними політичними інститутами він визначав:

- «виборність посадових осіб» – посадові особи обираються суспільством, що надає владі представницький характер;

- «вибори» – носять чесний та вільний характер і здійснюються з високою періодичністю, тим самим, надаючи змогу суспільству добровільно і чесно обирати посадових осіб;

- «свобода вираження» («свобода слова») – громадяни мають право, без побоювань зазнати будь-якого покарання, вільно висловлювати свою думку стосовно діяльності представників влади;

- «доступ до альтернативних джерел інформа-

ції» – громадяни без обмежень мають право отримувати інформацію з різноманітних джерел;

- «автономія асоціацій» – громадяни мають право з метою просування власних інтересів, захисту своїх прав і свобод створювати незалежні, або частково незалежні організації;

- «загальні цивільні права» – будь-який громадянин не може бути обмежений в своїх правах [4, с. 84-85].

Д. Норт визначає інститути як «правила гри», тобто як «створені людиною обмежувальні рамки, котрі організують взаємовідносини між людьми», виокремлюючи два основних типи інститутів: формальні – правила, що створені суспільством; неформальні – кодекс поведінки, суспільні умовності, звичаї [11, с. 17-19].

Інститути створюють певну систему взаємин у суспільстві, впливаючи на нього та виступають інструментом суспільного розвитку. Вони створюють рамки суспільної поведінки, що впливають на його дії. Інститути структурують життя індивіда, організуючи його взаємовідносини з суспільством. Також інститути визначають та обмежують діяльність як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Інститути можуть виникати як цілеспрямовано, так і формуватися природно. Цілеспрямовано створені інститути є більш конкретизованими, їх також характеризує формалізований характер та обов'язкове виконання усіма індивідуумами, в незалежності від погодження з ними, оскільки встановлені вони переважно більшістю, прикладом може слугувати інститут цивільного права держави.

Природно сформовані та цілеспрямовано створені інститути мають на меті формування певних обмежень щодо діяльності окремого індивіда чи суспільства в цілому, а також можуть трактувати поведінку. Цілеспрямовано створені інститути окрім встановлених обмежень, заборон, володіють системою покарання за порушення правил.

Головною метою інститутів виступає «встановлення стійкої взаємодії між людьми», тобто вони чітко визначають систему дій для індивіда, зменшуючи невизначеність [11, с. 21].

Досліджуючи інститути, Д. Норт розмежовує поняття «інститут» та «організація». Хоча організації, як і інститути, мають на меті створення певної системи у діяльності суспільства. На його думку, «організація» це: «група осіб, об'єднана прагненням спільно досягти якоїсь мети». Організація формується на основі певних правил (інститутів), котрі визначають її тип, структуру та мету. Зі зміною інститутів змінюються й організації, проте слід зауважити, що й організації в змозі змінювати інститути [11, с. 19-21].

Щодо відмінностей понять «інститут» та «організація» також зауважував К. Офоре:

- організація здійснює вплив на тих осіб, котрі беруть участь у її діяльності, інститути здійсню-

ють свій вплив на всіх індивідів, незважаючи на їх індивідуальну позицію, тобто погодження чи заперечення встановлених норм;

- діяльність організації спрямована на досягнення певних цілей, інститути, в свою чергу, визначають, як можна досягти цих цілей;

- організація є обмеженою за своїми функціями, можуть реалізувати свій вплив на обмежену кількість індивідів і взагалі діяти в межах, що встановлюють інститутами [18, с. 8–9].

Зазнаєв О. І. визначає інститути як певні правила, норми, закони, організації. Інститути своєю діяльністю інтегрують суспільство та стабілізують його, регулюючи всі його сфери [7, с. 14].

У сучасній політичній науці також дуже поширене розуміння «інституту» саме як організації, що покликана досягнути певних політичних цілей.

Так, Півторак О. визначає, що політичні інститути – це «тією чи іншою мірою формалізовані явища і процеси політичного життя, до яких належать як самі політичні установи – політичні партії, групи інтересів, засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування, так і процеси їх упорядкування» [13, с. 35].

Зубрицька Д. зазначає, що інститут виступає «організацією з притаманними тільки їй правилами, що випрацьовуються в процесі конкретної взаємодії встановлених норм з емпіричним втіленням цих норм» [8, с. 142].

Як зазначав Л. Бунецький, у сучасній політичній науці під політичними інститутами розуміються, в першу чергу, формальні політичні організації чи установи. Це, наприклад, президент, парламент тощо, що володіють політичними повноваженнями та на котрі законодавчо покладено виконання політичних функцій. По-друге, під політичними інститутами розуміється система норм та правил поведінки при взаємодії суб'єктів у політичному процесі (формально-юридичний підхід). Такі норми та правила в сучасному світі характеризуються законодавчою закріпленістю, що дозволяє чітко їх визначити. Ще один підхід до розуміння сучасних політичних інститутів (буденний підхід) трактує їх як певні політичні явища, факти, політичні процеси, тобто події у суспільстві політичного характеру [1, с. 140-142].

Політичні інститути змістовно повинні володіти такими головними складовими, як: формалізована організаційна структура, на котру покладено виконання певних функцій, що базується на законодавчих засадах; модель, тобто нормативна система політичних взаємин, котра змогла б здійснювати ефективну взаємодію суспільства в політичній площині. На думку Л. Бунецького, політичні інститути – «це досить складна структурно-самофункціональна система, що містить у собі статусно-рольовий компонент, ціннісно-нормативну систему, стандарти поведінки, ресурсний потенціал, систему санкцій і контролю та ін., що забезпечують

виконання своїх функцій, пов'язаних передусім із досягненням і розподілом політичної влади» [1, с. 145-147].

Політичні інститути як організації мають структурований характер та виступають елементом політичної системи держави, що допомагають їй досягти стабільності та політичних цілей. Вони фундаментально впливають на життя суспільства й безпосередньо чи опосередковано на інші економічні, правові інститути. «Політичні інститути – це впорядковані структури, які є механізмом втілення і функціонування законів, норм політичної діяльності й життя, розв'язання конфліктів між політичними суб'єктами всередині країни та за її межами» [10, с. 22-23].

Політичні інститути також слугують інструментом, завдяки якому суспільство в цілому, групою індивідів, індивідом здійснюється представництво чи захист інтересів. Проте слід зауважити, що захист інтересів може здійснюватися лише в рамках встановлених політичними інститутами, вихід за ці рамки може привести до застосування законного покарання.

Формування, характер, модернізація політичних інститутів залежить від потреб суспільства та вирішення проблем, що постають перед ним. Реальне виконання політичними інститутами встановлених перед ними цілей сприятиме розвитку суспільства.

Думки, що політичні інститути – це організації отримується й Б. Кухта, визначаючи їх як «специфічну форму організації владної діяльності та сталій засіб упорядкованості політичних відносин, що забезпечує стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого структурного елемента політичної системи» [9, с. 37].

Політичні інститути в сучасному науковому просторі поділяються на:

- формальні (парламент, уряд та ін.) – вони мають чітко визначену структуру, створюються та діють у відповідності до законів і мають загальну значимість;

- неформальні інститути створюються соціально та переважно не відповідають законам [12, с. 132].

Визначення видів неформальних політичних інститутів викликає певні наукові складнощі. Так, наприклад, Рибій О. пропонує наступну класифікацію сучасних неформальних політичних інститутів:

- «додаткові» – це певні норми, процедури, що допомагають у діяльності формальних інститутів та діють у рамках закону;

- «адаптивні» – порушують своєю діяльністю ціннісні аспекти закону («дух закону»), проте не суперечать його писаним нормам («букви закону»);

- «заміщуючі» – виникають за умов неспроможності здійснення своїх обов'язків формальни-

ми інститутами (громадське осудження – неформальний суд);

- «конкуруючі» (клієнтелізм, кланова політика тощо) – своєю діяльністю змушують індивіда, суспільство дотримуватися неформальних норм [15, с. 39].

Загалом до політичних інститутів у сучасній політичній науці відносять усіх суб'єктів, котрі тим чи іншим чином беруть участь у політичному житті держави. Це, наприклад: політичні партії, органи виконавчої, законодавчої, судової влади, лобістські організації, органи місцевого самоврядування та ін.

С. Хантінгтон, досліджуючи політичний порядок у суспільствах, що змінюються, визначає інститути як «стійкі, значимі і відновлювальні форми поведінки» [16, с. 32].

Політичний інститут створюється на основі взаємодії в суспільстві, що призводить до виникнення конфліктів у ньому та створення механізму з вирішення таких конфліктів. Саме поява політичних організацій і певних політичних процедур, котрі допомагали взаємодіяти в суспільстві, виступають передумовами виникнення політичних інститутів. Становлення політичних інститутів у суспільстві базується на його підтримці ним та рівні інституалізації, тобто: «...процес, за допомогою котрої організації та процедури набувають цінності та стійкості». Рівень інституціоналізації вимірюється адаптивністю (ригідністю), складністю, автономією та внутрішньою згуртованістю. Ці критерії допомагають визначити, в першу чергу, стійкість та ефективність організації [16, с. 31-32].

Адаптивність – це характеристика, що набувається організацією, чим вища адаптивність організації, тим вищий рівень її інституціоналізації. Адаптивність визначає наскільки політична організація, політична процедура може протидіяти зовнішнім та внутрішнім факторам тиску на неї. Ригідність, у свою чергу, свідчать про низький рівень інституціоналізації, тобто організація чи процедура не в змозі протидіяти різноманітним формам впливу на неї.

Адаптивність організації можна виміряти такими віковими критеріями, як: хронологічний період – чим більший термін існування організації, тим більше вона повинна бути адаптована та інституціоналізована; поколінський вік – для збільшення рівня адаптивності лідери повинні з певною

періодичністю змінюватися, тобто чим молодший лідер, тим більш ефективно він може реагувати на сучасні виклики; функціональні терміни – організація, процедура має свої певні функції, для збільшення своєї адаптивності та підвищення рівня інституціоналізації функції повинні змінюватися у відповідності до вимог і потреб [16, с. 32-33].

Складність організації чи процедури визначається її функціонально розгалуженою та ієрархічною структурою, що є свідченням високого рівня інституціоналізації. Така структура в змозі ефективно виконувати покладені на неї завдання та долати пов'язані з ними виклики. Автономія політичної організації, процедури полягає у тому наскільки вона у своїй діяльності самостійна, тобто не обмежується будь-якими формами впливу [16, с. 37-40].

Останнім критерієм оцінки рівня інституціоналізації виступає внутрішня згуртованість – чим вищий її рівень, тим вища її інституціоналізація. Внутрішня згуртованість – це певна об'єднаність навколо встановлених цілей, правил та дій. Політичні інститути відображають суспільні інтереси [16, с. 41-42]. При цьому поняття «суспільні інтереси» має загальний характер й здебільшого розуміється як отримання зиску для суспільства загалом, а не для конкретного індивіда [17, с. 381-382].

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що існує декілька підходів до розуміння поняття «політичний інститут», а саме:

- політичні інститути – це правила, що мають формальний або неформальний характер, та мають на меті регуляцію суспільних відносин;

- політичні інститути – це організації, діяльність як спрямована на регулювання суспільних відносин, досягнення загальноприйнятих цілей, подолання суспільних конфліктів.

Дослідження політичних інститутів, спираючись лише на один з підходів до його розуміння, не дозволяє повноцінно, різносторонньо пояснити процеси, що відбуваються в сучасній політичній системі.

Тому, ототожнюючи ці підходи, можна зробити висновок, що політичні інститути – це сукупність громадських відносин у політичній сфері, що регулюються формальними й неформальними правилами та мають організаційну будову.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бунецький Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномена «політичний інститут» / Л. Бунецький // Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 140–148.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ., вступ. ст. и примеч. С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылева; 2-е изд. – М.: URSS, 2010. – 365 с.
3. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс; 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
4. Даль Р. О демократии / Р. Даль; пер. с англ. А.С. Богдановского; под ред. О.А. Алякринского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
5. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «політичний інститут» / Р. Демчишак // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2015. – Вип. 27. – С. 9–14.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии / Э. Дюркгейм; пер. с фр.: изд. подгот. А. Б. Гофман. – М.: Наука, 1996. – 575 с.
7. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О. Зазнаев. – Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.
8. Зубрицька Д. Інститут політичної опозиції в Україні / Д. Зубрицька // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2010. – Вип. 15. – С. 141–144.
9. Климкова І. І. Особливості процесу інституціоналізації демократії в період політичної трансформації / І. І. Климкова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2011. – Вип. 6. – С. 36–40.
10. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – № 6. – С. 22–24.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д.; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
12. Півторак І.О. Формальні і неформальні інститути в ліберальних демократіях / І.О. Півторак // Наукові праці ОНАЗ ім. О.С. Попова. – 2004. – № 3. – С. 132–133.
13. Півторак О.В. Умови становлення громадянського суспільства в Україні (політичні аспекти) / О.В. Півторак // Наукові праці. Серія: Політичні науки. – 2005. – Вип. 31. – Т. 44. – С. 32–37.
14. Политическая наука: новые направления / Под ред. Р. Гудина, Х–Д. Клингеманна; пер. с англ. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука. – М.: Вече, 1999. – 411 с.
15. Рибій О. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності / О. Рибій // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 34–42.
16. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: «Прогресс-Традиция», 2004. – 480 с.
17. De Córdoba M.B.F. Public Interest In Political Philosophy . A Necessary Ethical And Regulatory Concept For Territorial Planning [Electronic resource] / Manuel Benabent F. de Córdoba // Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles. – 2010. – № 53. – P. 381-386. – Access mode: http://Dialnet-ElInteresGeneralEnLaFilosofiaPolitica3321108_1.pdf
18. Offe C. Designing institutions for East European transitions [Electronic resource] / Claus Offe. – Wien: Institut für Höhere Studien (IHS), 1994. – 25 p. – Access mode: <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-267177>
19. Peters B.G. Institutional Theory In Political Science: The «New Institutionalism» [Electronic resource] / B.G. Peters; 3rd ed. – Continuum, 2012. – 222 p. – Access mode: <https://crawfordphd.wikispaces.com/file/view/Peters-5.pdf>
20. Rhodes R.A.W. The Oxford Handbook Of Political Institutions [Electronic resource] / R.A.W. Rhodes, S.A. Binder, B. Rockman. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 840 p. – Access mode: <https://cpriufpe.files.wordpress.com/2013/04/oxford-handbook-of-political-institutions.pdf>
21. Terry M. Moe Political Institutions: The Neglected Side of the Story [Electronic resource] / Terry M. Moe // Journal of Law, Economics, & Organization. – Vol. 6. – 1990. – P. 213-253. – Access mode: https://files-politicalscience-standford-edu.s3.amazonaws.com/s3fs-public/politicalinstitutions_neglectedside.pdf

REFERENCES

1. Bunets'kyy L. (2011). Instytuttsional'na problematyka v suchasniy politychniy nauksi: analiz fenomenu «politychnyy instytut» [Institutional Problems in Modern Political Science: An Analysis of the Phenomenon «Political Institute»]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosof's'ko-politologichni studiyyi*, 1, 140-148 (in Ukrainian).
2. Veblen T. (2010). *Teoriya prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]*. Moscow, URSS (in Russian).
3. Giddens, Je. (2005). *Ustroenie obshchestva: Ocherk teorii strukturacii [The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration]*. Moscow, Akademicheskij Proekt (in Russian).
4. Dal' R. (2000). O demokracii [On Democracy]. Moscow, Aspekt Press (in Russian).
5. Demchysyak, R. (2015). Naukovi pidkhody do rozumynnya sutnosti ponyattya «politychnyy instytut» [Scientific approaches to understanding the essence of the concept of «political institute»]. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*, 27, 9-14 (in Ukrainian).
6. Djurkejm, Je. (1996). O razdelenii obshchestvennogo truda: Metod sociologii [On the division of social labor: The method of sociology]. Moscow, Nauka (in Russian).
7. Zaznaev, O. (2006). Poluprezidentskaja sistema: teoreticheskie i prikladnye aspekty [Semi-Presidential System: Theoretical and Applied Aspects]. Kazan, Kazanskiy gosudarstvennyj universitet im. V. I. Ul'janova-Lenina (in Russian).
8. Zubryts'ka, D. (2010). Instytut politychnoy opozyttsiyi v Ukrayini / D. Zubryts'ka [Institute of Political Opposition in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Politologiya, Sotsiologiya, Filosofiya*, 15, 141-144 (in Ukrainian).
9. Klymkova, I. I. (2011). Osoblyvosti protsesu instytuttsionalizatsiyi demokraciyi v period politychnoy transformatsiyi [Features of the process of institutionalization of democracy during the period of political transformation]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplyn*, 22, 6, 36-40 (in Ukrainian).
10. Mykhal'chenko, M., & Mykhal'chenko, O. (2013). Transformatsiya politychnykh instytutiv Ukrayiny: novitni problemy y tendentsiyi [Transformation of Ukrainian Political Institutions: New Problems and Trends]. *Viche*, 6, 22-24 (in Ukrainian).
11. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie jekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]*. Moscow, Fond jekonomicheskoy knigi «Nachala» (in Russian).
12. Pivtorak, I. O. (2004). Formal'ni i neformal'ni instytuty v liberal'nykh demokraciyakh [Formal and informal institutions in liberal democracies]. *Naukovi pratsi ONAZ im. O.S. Popova*, 3, 132-133 (in Ukrainian).
13. Pivtorak O. V. (2005). Umovy stanovlennya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini (politychni aspekty) [Conditions for the establishment of civil society in Ukraine (political aspects)]. *Naukovi pratsi. Politychni nauky*, 31, 44, 32-37 (in Ukrainian).
14. Gudin, R., & Klingemanna, H-D. (1999). *Politicheskaja nauka: novye napravleniya [Political Science: New Directions]*. Moscow, Veche (in Russian).
15. Rybiy, O. (2011). Neformal'ni politychni instytuty: sutnist', klasyfikatsiya, rezul'taty diyal'nosti [Informal political institutions: essence, classification, results of activity]. *Politychnyy menedzhment*, 1, 34-42 (in Ukrainian).
16. Hantington, S. (2004). Politicheskij porjadok v menjajushihshja obshchestvah [Political Order in Changing Societies]. Moscow, «Progress-Tradicija» (in Russian).
17. De Córdoba, M. B. F. (2010). Public Interest In Political Philosophy. A Necessary Ethical And Regulatory Concept For Territorial Planning. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 53, 381-386. Access mode: http://Dialnet-ElInteresGeneralEnLaFilosofiaPolitica-3321108_1.pdf (in English)
18. Offe, C. (1994). Designing institutions for East European transitions. Institut für Höhere Studien (IHS). Wien. Access mode: <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-267177> (in English)
19. Peters, B. G. (2012). Institutional Theory In Political Science: The «New Institutionalism». London and New York. Continuum. Access mode: <https://crawfordphd.wikispaces.com/file/view/Peters-5.pdf> (in English)
20. Rhodes, R. A. W., & Binder S. A., & Rockman B. (2008). *The Oxford Handbook Of Political Institutions*. Oxford. Oxford University Press. Access mode: <https://cpriufpe.files.wordpress.com/2013/04/oxford-hanfbbook-of-political-institutions.pdf> (in English)
21. Terry, M. (1990). Moe Political Institutions: The Neglected Side of the Story. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 6, 213-253. Access mode: https://files-politicalscience-stanford-edu.s3.amazonaws.com/s3fs-public/politicalinstitutions_neglectedside.pdf (in English)

Петров Павло Григорович – аспірант кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: ppgdmo@gmail.com

Petrov Pavel H. – postgraduate, department of international relations
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: ppgdmo@gmail.com
ORCID 0000-0001-9124-1763

УДК 321.351

doi: 10.15421/1717124

Адміністративна реформа в Україні: проблеми та перспективи втілення

Ю. М. Сліпецька

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

У статті висвітлено основні наукові підходи до розуміння поняття «адміністративна реформа», проаналізовано існуючий адміністративно-територіальний поділ України та перспективи його зміни, простежено еволюцією концепцій адміністративної реформи, визначено плюси і мінуси як її реалізації загалом, так і кожної концепції зокрема. Розкрито особливості імплементації адміністративної реформи в Україні, міфи з якими вона пов'язана, виділено три площини її реалізації, окрема увага приділена аналізу переваг, які вона може принести для громади. Визначено ключові проблеми та загрози імплементації адміністративної реформи в Україні. Прослідковано вплив політичного чинника, зокрема періодичних виборчих кампаній на терміни реалізації адміністративної реформи в Україні. Проаналізовано нормативну базу, прийняту ключовими політичними інституціями держави та міжнародні правові документи у контексті адміністративної реформи. Вивчено зарубіжний досвід впровадження адміністративної реформи в Польщі та Латвії, а також ті «уроки», які Україна може почерпнути для себе. Визначено першочергові кроки, які необхідно здійснити на шляху реалізації реформи.

Ключові слова: адміністративна реформа; місцеве самоврядування; громада; локальна демократія; територіальний устрій; адміністративний поділ; управлінські послуги

Administrative reform in Ukraine: problems and prospects of implementation

J. M. Slipetska

Lviv national university after Ivan Franko, Lviv, Ukraine

According to the theory of organizations, a comprehensive development of the country is possible only with the targeted effective functioning of all its elements. Territorial and administrative components of any state are grassroots structural units that form its administrative and territorial division. Necessity of administrative reform came up simultaneously with the independence of Ukraine. Absence of political will, changes in political system and periodic elections and crisis hold over this process.

Main problem on the way of building effective administrative and system of giving public service is the division of power between local government and central administration. Division of power, financial resources and control are three whales, that made base for an effective model of local self-government. Key-problems of implementation administrative reform in Ukraine are: 1) the principle of «voluntary» community association, 2) it is impossible to reform the local government without changes to the Constitution, 3) local elections take place on the old territorial basis, 4) conservatism of the local elite and the reluctance to change anything at all.

Moreover the key-myth is that the administrative-territorial structure of the country will be radically changed, and in fact the map of Ukraine will be re-mapped. The reality is that the major changes will affect the local level - the community, the number and boundaries of regions and districts will not be changed.

The practical implementation of the administrative reform involves changes in three dimensions: 1) territorial (change of administrative-territorial system), 2) administrative (delegation of significant powers to the local level, change of power vertical), 3) financial (redistribution of budget funds in order to target them to community level).

To summarize, the political consensus on the model of the territorial structure of Ukraine and on the status of the Donbas is necessary for the successful implementation of the administrative reform. Administrative reform should be aimed primarily at satisfying the needs of the community in order to improve their standard of living and provide quality management services.

Keywords: administrative reform; local government; society; local democracy; territorial structure; administrative division; management services

Цитування даної статті: Сліпецька Ю. М. Адміністративна реформа в Україні: проблеми та перспективи впровадження / Ю. М. Сліпецька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 9. – С. 72-76. doi: 10.15421/1717124

Citation of this article: Slipetska, J. M. (2017). Administratyvna reforma v Ukrayini: problemy ta perspektyvy vprovadzhennya [Administrative reform in Ukraine: problems and prospects of implementation]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (9), 72-76. doi: 10.15421/1717124 (in Ukrainian).

Received: 15.08.2017**Accepted:** 16.09.2017

Административная реформа в Украине: проблемы и перспективы внедрения

Ю. М. Слипецкая

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, Украина

В статье отражены основные научные подходы к пониманию понятия «административная реформа», проанализировано существующее административно-территориальное разделение Украины и перспективы его изменения, прослежено эволюцию концепций административной реформы, определены плюсы и минусы как ее реализации в целом, так и каждой концепции в частности. Раскрыты особенности имплементации административной реформы в Украине, мифы с которыми она связана, выделено три плоскости ее реализации, особое внимание уделено анализу преимуществ, которые она может принести для общества. Определены ключевые проблемы и угрозы имплементации административной реформы в Украине. Прослежено влияние политического фактора, в частности периодических избирательных кампаний на сроки реализации административной реформы в Украине. Проанализировано нормативную базу, принятую ключевыми политическими институтами государства и международные правовые документы в контексте административной реформы. Изучено зарубежный опыт внедрения административной реформы в Польше и Латвии, а также те «уроки», которые Украина может почерпнуть для себя. Определены первоочередные шаги, которые необходимо осуществить на пути реализации реформы.

Ключевые слова: административная реформа; местное самоуправление; общество; локальная демократия; территориальное устройство; административное деление; управленческие услуги

Постановка проблеми. Як показує світова практика в сучасну інформаційну епоху рівень соціально-економічного розвитку держав багато в чому залежить не стільки від наявних економічних ресурсів, скільки від ефективної системи управління ними. Відтак на перший план виходить питання раціонального та високопрофесійного адміністрування, ефективної організації владної вертикалі та збалансування міжбюджетних відносин, що є однією із ключових проблем сучасної прикладної політичної науки.

Про необхідність впровадження административно-територіальної реформи в Україні йшлося фактично від моменту проголошення незалежності України, адже наявний адміністративний поділ Україна отримала в спадок від Радянського Союзу і побудований він під владну вертикаль СРСР із централізованим розподілом бюджетних коштів та неефективним наданням управлінських послуг. Більше того, існуюча система управління еkleктично поєднує в собі як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися у період незалежності України.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема адміністративної реформи широко висвітлена в науковій літературі, однак особливої уваги заслуговують доробки В. Авер'янова, Ю. Битяк, В. Гаращук, Н. Гончарук, В. Єрмоліна, О. Западничук, П. Кикоть, В. Колпакова, А. Комзюк, О. Крупчан, К. Линьов, М. Міхровської, Н. Нижник, Д. Павлов, В. Погорілка, С. Сидоренка, Н. Тиндик, В. Цветкова, О. Янчук та інших.

Метою дослідження є ґрунтовний аналіз переваг та недоліків як існуючого стану територіального поділу України та системи надання адміністративних послуг, так і запропонованих концепцій реформ, а також розвінчування «міфів», пов'язаних з її реалізацією.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що понад шістьнадцять років система адміністративно-територіального поділу та державного управління України перебуває в стані «перманентного реформування». Демократичні перетворення в Україні де-

термінували необхідність впровадження адміністративної реформи, і навпаки, неможливо собі уявити сильне місцеве самоврядування без розвинутого громадянського суспільства та локальної демократії. Шлях до фактичної реалізації адміністративної реформи в Україні доволі тривалий – від «Концепції адміністративної реформи» (1998 р), розробленої Л.Кравчуком через «пілотний» проект Р.Безсмертного 2005 р. і фактично до затвердженої Верховною Радою 1 квітня 2014 року «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [5].

Обраний Україною вектор на європеїзацію та децентралізацію є відповіддю на загрози федералізації та сепаратизму. На думку В. Гройсмана, повноваження, фінансові ресурси і контроль – це три кити, на яких базується ефективна модель місцевого самоврядування, що є основою адміністративної реформи в Україні. Логіка реформи проста і зрозуміла – громади, взявши на себе широкі повноваження, отримавши відповідні економічні інструменти, зможуть заробити для себе необхідні ресурси [2].

На сьогоднішній день попри те, що в Конституції та законах України прописано право громад на самоврядування, на практиці місцеві ради не виконують покладених на них функцій, а їх реалізація перекладається на місцеві державні адміністрації, які апріорі нездатні повною мірою представляти інтереси місцевих громад.

Крім того, варто відзначити, що існуюча в Україні система організації влади на місцевому рівні не відповідає загальноприйнятим принципам, які затверджені Європейською хартією місцевого самоврядування. Зокрема, це стосується задекларованого у Хартії принципу субсидіарності, як визначального при розгляді завдань та перспектив розвитку місцевого самоврядування та процесу децентралізації влади [3]. Невиконання положень Хартії, як наслідок, є перешкодою на шляху реалізації курсу на повноцінну інтеграцію в Європейський Союз, а не лише підписання Угоди про Асоціацію.

Говорячи про адміністративну реформу, необхід-

но, в першу чергу, зазначити, що під нею ми маємо на увазі різновид політико-правової реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади і стосується як її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з органами місцевого самоврядування [9, с. 82].

Крім того, адміністративна реформа визначається як форма структурного впорядкування, удосконалення та розвитку системи органів державної влади як єдиного механізму держави, що утворився на основі інтеграції матеріальних, фінансових і людських ресурсів, підприємств, установ, організацій та відповідної їх взаємодії, заснованої на принципах розподілу влади в межах чинного законодавства, що забезпечує виконання завдань і функцій держави; це неперервний у часово-просторовому форматі процес щодо вдосконалення інституційних засад механізмів державотворення та державного апарату, результатом якого є соціально-економічний розвиток країни [8, с. 150].

Так, В. Авер'янов стверджує, що адміністративна реформа в Україні має на меті побудову такої системи державного управління, яка відповідатиме стандартам демократичної, соціальної, правової держави і має бути спрямована на служіння потребам та інтересам людей, забезпечення ефективної реалізації прав і свобод громадян, доступності та якості широкого кола державних і громадських послуг населенню [1, с. 43].

В свою чергу Ю. Тодика також зауважує, що ідея децентралізації державної влади при збереженні ідеї правової держави є підґрунтям появи і розвитку теорії сервісної держави, завданням якої є задоволення потреб суспільства і кожного громадянина на принципі послуг [10].

Слід пам'ятати, що практична реалізація адміністративної реформи значною мірою залежить від наявності політичної волі втілювати реформу в життя – і це чи не найголовніший чинник її імплементації в життя чи «замороження». Відповідно реалізація адміністративної реформи потребує політичного консенсусу між усіма гілками влади з цього питання та прийняття змін до Конституції. На нашу думку, головною перешкодою на шляху реалізації адміністративної реформи в Україні є відсутність політичної волі у політичних акторів, до компетенції яких належить впровадження адміністративної реформи.

Вихідною основою аналізу є ескіз діючої територіальної системи України, згідно з якою територіальний поділ Української держави має трирівневий характер (Київ, області та райони). Водночас слід зазначити, що кількість адміністративно-територіальних одиниць і кількість самоврядних громад із повноцінними органами управління не збігається. Важливим у даному контексті є бюджетні відносини між центром та регіонами, а також первинним рівнем адміністративно-територіального поділу. Система трансферів з бюджету держави носить багатоступінчатий характер, де локальний рівень зазвичай фінансується по залишковому принципу.

Непотрібно бути експертом, щоб зрозуміти, що

недоліками такого адміністративно-територіального поділу є:

- одиниці нижчих рівнів поділу не завжди є територіально цілісними,
- можливе подвійне підпорядкування територій,
- диспропорції в розмірах територіальних одиниць того самого рівня,
- самоврядні структури неповною мірою відповідають основному територіальному поділу,
- оскільки система трансферів з бюджету на місцевий рівень носить багатоступінчатий характер, то фінансування первинного рівня носить залишковий характер.

Для досягнення мети адміністративної реформи в ході її проведення потрібно вирішити ряд завдань, серед яких:

- формування високоефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;
- формування сучасної дієвої системи місцевого самоврядування;
- запровадження нової ідеології функціонування органів виконавчої влади місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення та реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг;
- організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування;
- створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів;
- запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою [2].

Практична реалізація адміністративної реформи передбачає зміни у трьох площинах:

- територіальній (зміна адміністративно-територіального устрою),
- управлінській (делегування значних повноважень на місцевий рівень, зміна владної вертикалі),
- фінансовій (перерозподіл бюджетних коштів з метою їх спрямування на рівень громад).

У територіальній площині взято курс на добровільне об'єднання задля ефективного управління та раціонального розподілу коштів. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» не зобов'язує громади до об'єднання, він визначає лише його можливі рамки.

В управлінській площині вже на сьогоднішній день можна говорити про реальну передачу повноважень органам місцевого самоврядування, які їм по праву мають належати.

У фінансовій площині парламентом прийняті окремі зміни до Податкового і Бюджетного кодексів. До цього часу система трансферів з бюджету носила багатоступінчатий характер (з центру – в область, з області – в райони та міста обласного значення, з району – територіальним громадам). Тепер передбачається, що об'єднані громади отримають весь спектр повноважень та фінансових ресурсів, як, до прикладу, зарахування 60% ПДФО на власні повноваження, а також прямі міжбюджетні відносини. Логіка змін полягає в тому, що не лише громади залишають у себе

левою частку податків, а й з'являється стимул заробляти більше [4].

Разом з тим реформа не позбавлена міфів та перешкод на шляху реалізації. Ключовим міфом є те, що буде кардинально змінений адміністративно-територіальний устрій країни, а фактично перекроєна карта України. Наразі основні зміни торкнуться локального рівня - громади, не буде змінено кількість та межі областей і районів. Загалом на Україні, за даними Мінрегіонбуду, є 30 тис. населених пунктів, чимало з яких вже об'єднані в спільні громади (з єдиною місцевою радою), тож кількість громад менша – близько 12 тис. Між тим у 1129 громадах живе менш як 500 осіб. У більшості з них не утворено виконавчі органи, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства, тобто громада існує лише на папері.

Відповідно до «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [5] передбачаються зміни в управлінні – громада отримує голову та виконком, який виконує всі функції з управління нею. Що стосується області та району, то на зміну обл- та райдержадміністраціям прийдуть виконкоми при обраних радах [2]. Логіка змін полягає в тому, що обрані місцевими жителями люди будуть керувати областями. При цьому центральна влада матиме своїх представників, які зможуть ветоувати незаконні рішення на місцях. Проблема полягає в тому, що досі чітко не виписано обсяг компетенції цих «представників» центральної влади. Слід зазначити з якими перешкодами на шляху реалізації зіштовхнулася адміністративна реформа. По-перше, це принцип «добровільності» об'єднання громад [7]. Як свідчить європейська практика, немає жодної країни, якій би вдалося провести швидке добровільне об'єднання повністю по всій країні. Наприклад, Латвія йшла шляхом добровільності об'єднання 10 років і зрештою відмовилася, провівши добровільно-примусове [6].

По-друге, проводити реформу місцевого самоврядування без змін до Конституції неможливо. Наразі ж конституційний процес в Україні затягується, зокрема й через відсутність узгодженої позиції між політичними елітами, а також через невизначеність статусу й загалом долі Донбасу.

По-третє, це місцеві вибори, які відбуваються без ґрунтовних змін виборчого законодавства. Локальна еліта незацікавлена в реформі, адже її результатом має стати зменшення чиновницько-бюрократичного апарату і зменшення кількості обраних посадовців – мерів, голів сільрад та місцевих депутатів.

По-четверте, консерватизм місцевої еліти і небажання взагалі що-небудь змінювати. Насправді більшість як звичайних громадян, так і службовців не особливо прагнуть будь-яких змін у своєму найближчому оточенні.

Неможливо обминути своєю увагою систему поділу повноважень між державною адміністрацією та місцевим самоврядуванням на різних рівнях територіального поділу, а саме: відсутність чіткого розподілу повноважень. Попри досить широку децентралізацію місцеве самоврядування таки залишається

позбавленим свободи у виробленні власної суверенної політики розвитку та в розпорядженні власним комунальним майном. Крім того, місцеві громади таки позбавлені власних, великих і достатньо стабільних джерел доходів і залишаються залежними від бюджетного дотування. Все це може привести як до подвійності компетенції між самоврядуванням та державною адміністрацією, або ж до «компетенційної діри», яка веде до обминання вирішення важливих справ і проблем, запізнення та невирішення справ громадян. Не менш важливою проблемою адміністративно-територіальної реформи є дуже обережний підхід до майбутнього фінансування територіального управління. Відтак потребує доопрацювання Бюджетний і Податковий кодекси України.

Ще однією структурною проблемою є включення в територіальний поділ великих міст, оскільки в результаті процесів урбанізації функціональна площа міста на загал виходить далеко поза його адміністративні межі. Європейська практика свідчить, що раціональність територіального поділу значною мірою визначається раціональним територіальним охопленням виконуваних публічних послуг або простору планування економіки, транспортної мережі, охорони середовища і т.д.

Якщо говорити про перспективи реалізації адміністративно-територіальної реформи, то впровадження територіального самоврядування на місцевому рівні повинно опиратися на принципи реальної автономії його діяльності стосовно державної адміністрації (автономія устрою, компетенційна і фінансова автономія). Адміністративно-територіальна реформа повинна бути спрямована в першу чергу на задоволення потреб громади з метою покращення рівня життя та якісного надання управлінських послуг, а не просто зруйнування усталеної системи органів влади.

Інституалізація делегування державній адміністрації завдань територіального самоврядування повинна бути ліквідована як така, що суперечить ідеї самоврядування.

Слід підтримувати активність та співучасть мешканців в управлінні місцевими справами, зберігаючи водночас інтегрованість громад як базових адміністративних одиниць.

Необхідний нагляд та контроль за діяльністю територіального самоврядування, особливо що стосується системи фінансового управління. Адміністративна реформа вимагає одночасного проведення і бюджетної реформи, яка б передбачила створення реальних механізмів формування місцевих бюджетів. Громада також повинна бути зацікавленою в залученні інвестицій та успішній роботі підприємств і організацій, які знаходяться на її території.

Реформа повинна бути впроваджена за допомогою цілісної системи законів, аби не залишитися поволинчатого. Вибори до місцевих органів влади повинні проходити або на мажоритарній основі, або на основі відкритих списків.

Подолання корупції шляхом запровадження більш жорсткої кримінальної відповідальності державних службовців за діяння, які мають ознаки зло-

чину. Збільшення розмірів заробітної платні державного службовця при одночасному посиленні його відповідальності. Реформа повинна проводитися комплексно і відповідати, в першу чергу, інтересам місцевої громади [4].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що для успішної реалізації адміністративної реформи необхідний в першу чергу політичний консенсус як щодо моделі територіального устрою України, так і щодо статусу Донбасу. Просвітницька робота уряду повинна бути спрямована на демонстрування переваг, які

отримає громада в результаті впровадження адміністративно-територіальної реформи.

Підкреслимо, що реформа повинна бути спрямована, в першу чергу, на задоволення потреб громади з метою покращення рівня їх життя та якісного надання управлінських послуг, а не просто зруйнування усталеної системи органів влади. Разом з тим, децентралізація, яку передбачає адміністративна реформа, є антиподом до федералізму та загроз сепаратизму, перед якими постала Україна, а відтак – альтернативи їй немає.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи / упоряд. В. П. Тимошук. – К.: Факт, 2002 – 100 с.
2. Гройсман В. Навіщо нам децентралізація? [Електронний ресурс] / В. Гройсман. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/22/7072007/>
3. Квітка С.А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні / С.А. Квітка // *Аспекти публічного управління*. – 2015. – Т. 3, № 4. – С. 28-35.
4. Концепція адмінреформи: які поради уряд отримав від Ради Європи? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/5/7031524/>
5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>
6. Міхровська М. Адміністративна реформа в Україні: аналіз, періодизація та перспективи [Електронний ресурс] / М. Міхровська. – Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/348-administrativna-reforma-v-ukrayini-analiz-periodyzatsiya-ta-perspektyvy-mikhrovska-m-s>
7. Сидоренко С. Зміна адмінустрою України як мотив відкласти місцеві вибори [Електронний ресурс] / С. Сидоренко. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/26/7032271/>
8. Синергетичні засади державного управління в умовах реформ: монографія / С. М. Серьогін, І. В. Письменний, І. І. Хожило та ін.; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. – 194 с.
9. Сліпецька Ю. Політична регіоналістика: навч.-метод. посібник / Ю. Сліпецька. – Л.: ПП Сорока Т.Б., 2014. – 216 с.
10. Тодика Ю. Конституційні засади проведення адміністративної реформи / Ю. Тодика // *Право України*. – 2003. – № 4. – С. 104-118.

REFERENCES

1. *Administrativna reforma v Ukraini – stan ta ochikuvannya [Administrative reform in Ukraine - state and expectations]*. (2002). Kyiv, Fakt (in Ukrainian).
2. Hroysman, V. Navishcho nam detsentralizatsiya? [Why do we have decentralization?]. Access mode: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/22/7072007/>(in Ukrainian).
3. Kvitka, S. A. (2015). Prynstyp subsydiarnosti ta protsesy detsentralizatsiyi v Ukraini [Principle of subsidiarity and decentralization processes in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnya* 3(4), 28-35 (in Ukrainian).
4. Kontsepsiya adminreformy: yaki porady uryad otrymav vid Rady Yevropy? [The concept of adminreform: what advice the government has received from the Council of Europe?]. Access mode: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/5/7031524/> (in Ukrainian).
5. Kontsepsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini. [The Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine]. Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (in Ukrainian).
6. Mikhrovs'ka, M. Administrativna reforma v Ukraini: analiz, periodyzatsiya ta perspektyvy.[Administrative reform in Ukraine: analysis, periodization and prospects]. Access mode: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/348-administrativna-reforma-v-ukrayini-analiz-periodyzatsiya-ta-perspektyvy-mikhrovska-m-s> (in Ukrainian).
7. Sydorenko, S. Zmina adminustroyu Ukrainy yak motyv vidklasty mistsevi vybory. – Elektronnyy resurs.[Changing the administration of Ukraine as a motive to postpone local elections]. Access mode: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/26/7032271/>(in Ukrainian).
8. Ser'ohin, S. M., & Pys'menny, I. V., & Khozhylo, I. I. (2007). *Synerhetychni zasady derzhavnoho upravlinnya v umovakh reform: monohrafiya [Synergetic principles of state administration in the conditions of reform: monograph]*. Dnipro, DRIDU NADU (in Ukrainian).
9. Slipets'ka, Yu. (2014). *Politychna rehionalistyka: navch-metod. Posibnyk [Political regionalism: a teaching manual]*. Lviv, PP Soroka T. B. (in Ukrainian).
10. Todyka, Yu. (2003). *Konstytutsiyni zasady provedennya administrativnoyi reformy [Constitutional Principles of Administrative Reform]*. *Pravo Ukrainy*, 104–118 (in Ukrainian).

Сліпецька Юлія Миронівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, Львів, вул. Січових Стрільців, 1
E-mail: slipetska.julija@gmail.com

Slipetska Julija M. – PhD in political sciences, associate professor, department of political science
Lviv national university after Ivan Franko
Address: 1, Sichovykh Striltsiv Str., 79000, Lviv, Ukraine
E-mail: slipetska.julija@gmail.com
ORCID 0000-0003-1234-134X